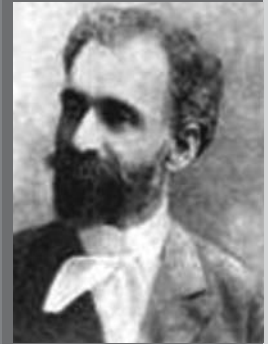

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ, ՆՈՅԵՄԲԵՐ, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2009

Յովհաննես

Երուանդ

Լեւոն Շանթ

◆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

◆ ԱՐՈՒԵՍ

◆ ԻՄԱՅԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՓՈՒՆ ԽՄԲԱԳԻՐ
Սեդա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱՎԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրուանց (Լիբանան)
Սարգիս Կիրակոսեան
(Լիբանան)
Սովսես Ներկելեան (Լիբանան)
Նրանդ Սարգսրեան
(Միացեալ Նահանգներ)
Արքմենիկ Նիկողոսեան
(Նայաստան)
Յարուքին Պերպերեան
(Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան
(Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)

Գեղարուեստական նկարներու
ընտրութիւն՝ Սովսես Ծիրանի

Էջադրում՝
Անի Փեղիվանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղղոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէրեան»
տպարանի

Յրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղղոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail:
lmphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ,
ՆՈՅԵՄԲԵՐ,
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2009
ԽԵ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

♦ **ԶՐՈՅՑ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ - ԵՒ ՉԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ - ՀԵՏ - 1**

♦ **ՉՈՐՍ ԱՆԳԱՄ 140ԱՄԵԱԿ - Բ. - 3**

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՐԱԺՇՏԱԳԵՏ ՅԱՐՈՒԹ ՖԱԶԼԵԱՆ ԿԸ ԽՕՍԻ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԴԵՐԻ ԵՒ ԱՐԺԷՔԻ ՍԱՍԻՆ - Բ. - 4, ԱՆԼՈՒԵԼԻ ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ - ՊԱՐՈՅՐ ՍԵԿԿ - 7, ՄԱՍԻՆ ԵՒ ԱՐՏԱՅՈՒՆԻՄ, ՅՈՒՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԼԱԻՄՏԵՍՈՒԹԻՒՆ - ԱՐՔՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ - 8, ՄԱՅՐԱՄՈՒՏԻՆ ԹՈՏՈՐԻ - ԻԳՆԱ ՍԱՐԸԱՍԼԱՆ - 15, ԺԱՆՐԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՐՈՒԲԱՆԴ ՕՏԵԱՆԻ ՅՈՒՇԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՍԷՋ - ԱՆԻ ՀԱՅՆԱԶԱՐԵԱՆ - 16, ՀԱՆԹԻ ՀԵՐՈՍՈՒԴԻՆԵՐԸ - ՍԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ - 22, ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԱՇԿԵՐՏՆԵՐԸ - ԱՆՈՒՇ ԹՐՈՒԲԱՆՑ - 26

♦ **ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ**

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ - 33, ԷԼՕ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ - 35, ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ - 38, ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼՆԵԱՆ - 42

♦ **ԱՐՉԱԿ**

ԱՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԻ ՇԵՐՏԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 45
ՊԷՍԱ - ԱԻԵՏԻՍ ՀԱՃԵԱՆ - 55
ԵՍ ՀԱՅ ԶԵՄ, ԵՍ ԻՆԿ ԵՄ - ՍՈՆԱ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ - 60

♦ **ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ**

ՄԱՐՏ - ՎԱՀԷ ՄԱՆԵԱՆ - 64

♦ **ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ**

ՄԱՅԸ ԵՒ ԹՐԱԼԱԼԱՆ - Մ. ՔՈՒՆՏԵՐԱ - ՀԱՅԱՑՈՒՑ՝ Յ. Պ. - 79

♦ **ՄՇԱԿՈՅԹ**

ԹՈՐԻԿԵԱՆ - ԹԱՍԼԱՔԵԱՆ՝ ԱՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԱՃՈՒՄԸ - ԶԱՔԱՐ ՔԵՇԻՇԵԱՆ - 81
ԿԱՐԴԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐ - Լ. Գ. - 85
ԲԱԳԻՆԻ «ԸՆԹԵՐՑՄԱՆ» ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐԸ - 86

♦ **ԱՐՈՒԵՍ**

ԽԱԶՔԱՐԻ ՀԱՅՐԵՆԻ ՎԱՐՊԵՏ ՊԱՐՈՅՐ ՊԱՐՈՅՐԵԱՆԻ ՀԵՏ - Բ. - 87

♦ **ՆԱՄԱԿԱՆԻ**

ՆԱՄԱԿ՝ ԲԱԳԻՆԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ - ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ - 91

♦ **ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ 2009 ՏԱՐԵՇՐԶԱՆԻ 1, 2, 3, 4 ԹԻԲԵՐՈՒ**

♦ **ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 96**

Կողքի նկար
«Մեծն Կոմիտաս»՝ Մերուժան Խաչատրեանի

«ՇԱՅԿԱԿԱՆ ԽՃԱՆԿԱՐ»
(Դաշնամուր - 2 սկալառուակ)

ԿԱՄԻԼԱ ՔԵՇԻՇԵԱՆ
Երեւան, 2009

«ԳՐԱԿԱՆ-ՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ»
ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ

Հրատ.՝ Գ. Մելիսիանցի գրական մրցանակ, թիւ 70
Անթիլիաս, 2009

«ԱՊՐՈՒԻՄ ԵՐԱՊԱՐԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ ՅԵՏԱԴԱՐՁ ԸՆՅԵԱՑՔՈՎ»
(Բ. հատոր)
ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՃԵԱՆ
Պէյրուս - 2009

«ԵՍ ԲԱՌ ԵՍ ԴԱՐՁԵԼ»
(Բանաստեղծութիւններ)
ՆԱՅԻՐԱ ՇԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Հրատարակութիւն՝ «Լուսակն»

Երեւան, 2008

ՉՐՈՅՑ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ - ԵՒ ՉԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ - ՅԵՏ

Է

Չընթերցողին հետ գրոյց ունենալու կախարդական միջոցը ինչպե՞ս գտնել...

Չրոյց՝ գրականութեան, հայերէնի, որակի, ընթերցման, հրատարակութիւններու, համացանցային էջերու եւ գրելու ցանկութիւն ու փառասիրութիւն ունեցողներու մասին:

Կան ընդհանրապէս գիր-գրականութեամբ հետաքրքրուողներ. ընթերցողներ, գրողներ: Նաեւ, հակառակ բացասական ազդակներու: Ոմանք գործնապաշտութեամբ ահագանգ կը հնչեցնեն. հայերէն ընթերցողներու թիւը կը նուազի, նաեւ՝ գրողներու: Հայեր կը դառնան դէպի օտարալեզու գրականութիւնը, գրողները, հայաձնունդներ կը գրեն բաբելական բոլոր լեզուներով, արդիւնք՝ մեր տեղատուութիւններուն: Տասնեակ տարիներ առաջ կ'ըսէինք այլասերում, հիմա կը մշակենք շփոթը քարոզչականի, քաղաքականի, ստեղծագործականի եւ գրականութեան:

Ինչո՞ւ իրատեսութիւն եւ գործնապաշտութիւն կը տանին տեղատուութեան, այլասերման յանգող: Ինչ որ ընթացքի մէջ է, կէս դար առաջ, դիպուկ կերպով բանաձեւած էր մտածող եւ գրող Վիգէն Խեչումեան, անձանօթ դարձած հեղինակ մը: Անոր միտքն էր՝ նորը պիտի չըլլայ հինի շարունակութիւնը, այլ սկիզբ տարբեր բանի...

Գտնել եւ կարդալ ԳԻՐԸ ԼԻՆԵԼՈՒԹԵԱՆԸ...

Այս մտածման խորացումը, անմիջականի պատեհապաշտութիւններէն անդին, ազգի գոյութեանական հարցերու ըմբռնման կ'առաջնորդէ, եթէ պատմութեան մը եւ մշակոյթի մը պատկանելու առաքինութիւնը ունենանք: Ան որոշիչ կ'ըլլայ ազգի իրա՛ւ եւ հեռանկարային - ոչ կարկտանային - վերականգնումին համար:

Գրականութիւն եւ արուեստ, երբ կու գան հարազատութենէ, ազգի ապրումները կը բերեն եւ կ'ոգեշնչեն գայն: Հայ գեղանկարիչ մը, որուն կտաւները հաճելի էին, Երեւանէն եկաւ Փարիզ, սկսաւ նկարել փարթամ ծառայներով կիներ, Թուլուզ Լոթրէք յիշեցնող: Եզրակացութիւն. դադրեցաւ հայ գեղանկարիչ ըլլալէ, դարձաւ հայաձնունդ բայց օտար գեղանկարիչ: Միլան Զունտերա չէիս գրող էր

երբ իր լեզուով կը գրեր եւ իր գործերը կը գումարուէին իր ժողովուրդի ժառանգութեան վրայ: Երեք տասնամեակէ ի վեր ապաստանած է Ֆրանսա եւ կը գրէ ֆրանսերէն, իր գործերը կը հարըստացնեն ֆրանսական գրականութիւնը, ինք չէիս է բայց իր գրականութիւնը օտար է չէիսին համար: Լեսլի Այվազեանի անգլերէն թատերական երկը, «Նայն Արմինէրնզ», յուզիչ է, հայը եւ անոր խնդիրները կը ծանօթացնէ, բայց ամերիկեան գրականութիւն է: Ռիչըրտ Զալինսուքիի «Պազանը լուսնի վրայ» երկը հայկական բովանդակութիւն ունի, բայց հաւասարապէս ամերիկեան է:

Հայ գրականութիւնը հայերէնով կը ստեղծուի, քանի որ բառերը իրենց հետ կը փոխադրեն իմաստ, մթնոլորտ, դարերու վրայ ձգուող կապեր: Հայը պէտք է որ ծանօթանայ շրջապատի եւ աշխարհի գրականութեան, բայց իր ձգողական առանցքը հայ գրականութիւնն է, ան ի՞ր հայելին է: Հայ գրողը, ազգի ժառանգութեան վրայ գումարուելու համար պիտի գրէ հայերէն: Խուսանաւում եւ որձեւեզ բացատրութիւն, որոնք սոսկ մարդորսութիւն են, չեն առընչ-ւիր գրականութեան:

Այս մտածումներու լոյսին տակ հարկ է մօտենալ նորերուն, անոնց որոնք դեռ արմատներուն հաւատարմութեամբ կ'ուզեն հայ գրականութեան ծառայել: Բոլոր գրողները հանճար չեն, պիտի չըլլան մեծ, ժամանակները պիտի չհրոշմեն, բայց պիտի ըլլան ենթահող, առաւել կամ նուազ պարարտ, ուրկէ պիտի ծլին մեծերը, որակը: Երբեմն կ'իմանանք որ այս կամ այն գործը, էջը, գիրքը, ուշագրաւ որակ չունին: Դատումը ճիշդ կրնայ ըլլալ, թէեւ միշտ պէտք է մտածել որ ժամանակն է դատաւոր: Ոչ գրողը պէտք է մտածէ եւ ոչ ալ ընթերցողը ակնկալէ որ լոյս տեսած ամէն էջ գլուխ-գործոց մըն է կամ պէտք է ըլլայ: Մանաւանդ մեր պայմաններուն մէջ, երբ կան հայերէնի տեղատուութիւն եւ չիրացուած ազդեցութիւններ՝ որոնք կապկումներ կ'ըլլան:

Նախ պէտք է գրել, կրկին: Լողալ չենք սորվիր ծովափին կանգնած, պէտք է ջուրը մտնել: Ընթերցողին ներկայութիւնը, աչքը, դատումը, նեցուկը, գրականութեան սնուցիչ են: Այս ձեւով պէտք է մօտենալ խնդիրներուն, գրականութեան հասցէին եւ որակին:

Գրական հանդէսը, մանաւանդ մեր պարագային, ալշիմիստի գիտաշխատանոց է, ուրկէ պիտի ծնի թերեւս փնտռուած թանկագին մետաղը...

Բ.

ՉՈՐՍ ԱՆԳԱՄ 140ԱՄԵԱԿ

Հազար ութ հարիւր վաթսուներեք թուին
 Հայոց այգիներն ինչ պտուղ տուին,
 Հայոց արտերում ինչ բերք է հասել,
 Դժուար է ասել:

Պ. ՍԵՒԱԿ

Չորս են անոնք. հայ մշակույթի բեղուն բերքը՝ 1869 թուին: Բանաստեղծութեան եւ արձակի կալուածէն՝ Յովհաննէս Թումանեան, թատրերգութեան՝ Լեւոն Շանթ, երգիծական սեռէն՝ Երուանդ Օտեան, հայ երգարուեստի՝ Կոմիտաս Վարդապետ: Չորս մեծեր, չորս մեծութիւններ, չորս տարբեր անհատականութիւններ, ծննդեան չորս 140ամեակ: Հայ մշակույթի անկապտելի բերքը՝ 1869 օրհնեալ թուականի:

Իւրաքանչիւրը՝ ինքն իր մէջ ամբողջութիւն մը, ամէն մէկը՝ իր կալուածին մէջ նոր բարձունք հաստատած նոր զագաթ մը: Մէկը՝ իր հայրենաշունչ եւ համամարդկային անկրկնելի քերթուածներով ու արձակային վարպետութեամբ, միւսը՝ կեանքի ու մարդկային արժէքներու իր բարձրաթուիչ ընկալչութեամբ, երրորդը՝ ընկերութեան յոռի երեւոյթներն ու բարքերը արուեստով ձաղկելու իր նուրբ երգիծանքով, չորրորդը՝ հայ երգին նկատմամբ իր ցուցաբերած անձնդիր նուիրուածութեամբ:

Համաստեղութիւն մը, որուն ստեղծած արժէքային համակարգը նորովի արթեւորեց հայ մշակույթի դարաւոր բերքը եւ իբրեւ այդպիսին սիրուեցաւ, գնահատուեցաւ, այլեւ հայօրէն ու մարդկօրէն զգալու, շնչելու, ապրելու եւ ապրեցնելու խորիմաստ ապրումով վարակեց ամբողջ սերունդներ՝ հայրենի աւաններէն մինչեւ հեռաւոր վայրերը Սփիւռքի:

ԲԱԳԻՆ գրական հանդէսի 2009 տարեշրջանի վերջին՝ չորրորդ թիւի հետագայ հատուածը սրտի պարտք մըն է, զոր կը մատուցենք հայ մշակույթի երախտաւոր զաւակներէն այս ՉՈՐՍին, անոնց ծննդեան 140ամեայ յորելեանի յիշատակումը կատարելու արդար ուրախութիւնը կիսելով նաեւ մեր ընթերցողներուն հետ:

Ä²Ø²Ü²Î²ÎÆð °ð²ÄԲÎ²¶¼Î
 Ü²ðàôÂ ü²¼È°²Ü
 ÎÀ ÊúêÆ ÎàØÆÎ²êÆ , °ðÆ
 °ô²ðÄ¼ØÆ Ø²êÆÜ

Երաժշտութիւնը ժողովուրդէն ծնած եւ միշտ դէպի ժողովուրդը բացուող արուեստ է: Անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր մարդիկ երգած են՝ զգացումներու եւ բնութեան գաղտնիքներուն հետ հաղորդուելու համար, աղօթած են երգով: Հայ երգի եւ երաժշտութեան մեծ երախտաւորն է Կոմիտաս, որուն կեանքին եւ գործին մասին շատ գրուած է: Իր ծննդեան 140ամեակին առիթով, ուղեցինք լսել նորերու կարծիքը: Ժամանակակից երիտասարդ եւ տաղանդաւոր երաժշտագէտ ու խմբավար Յարութ Ֆազլեանի հետ ունեցանք զրոյց:

Կոմիտասի ժառանգութիւնը էական նշանակութիւն ունի Հայ արուեստի աշխարհին մէջ: Կը սիրենք Կոմիտասը՝ աւանդութեան մը պէս: Հայ կատարողներ իրենց յայտագրին մէջ ընդհանրապէս Կոմիտաս չեն ունենար, բայց յայտագրէն դուրս Կոմիտաս կը նուագեն: Կը մտածեմ որ մեծերուն բաղդատած փոքր է ան: Կամ ի՞նչ տեղ ունի՝ մեծերու շարքին:

Յարութ Ֆազլեան մեր զրոյցի ընթացքին արտայայտեց ուշադրաւ տեսակէտներ, կարծիքներ, ըրաւ գնահատումներ: Կարելի հաւատարմութեամբ խմբագրեցինք իր միտքերը, զորս թերեւս օր մը պէտք է ընդլայնել մասնագէտներու միջեւ կատարուած հրապարակային կլոր սեղանով մը կամ՝ ինչո՞ւ չերագել՝ գիտաժողովով մը:

«Կոմիտասի մեծութիւնը երգեցողութեան մէջ է: Դաշնակի գործերը մշակումներ են, զորս կատարած է ինք՝ մեկնելով երգերէն: Կոմիտաս մշակած է երգերը, իսկ Ասլամազեան գանոնք վերածած է քառեակի: Ինք երգ չէ յօրինած, կամ շատ քիչ, բայց ժողովրդային երգերը հաւաքած է, նօթագրած եւ մշակած: Ուշադրաւ է որ պահած է նաեւ տարբերակները, ըստ ժամանակի եւ աշխարհագրական շրջաններու: Հայ ժողովրդական երաժշտութեան մէջ երգը աւելի տեղ կը գրաւէ քան նուագը: Եթէ Կոմիտաս որակով ներկայացուի, օտար հասարակութիւնը կը ծանօթանայ եւ կը գնահատէ: Կոմիտասի խմբերգային մշակումները գլուխ-գործոցներ են: Անոնք կարծէք ստեղծագործութիւններ են: Նաեւ այն պատճառով որ մեր երգարուեստը բազմաձայնային (polyphonique) չէ: Կոմիտաս ինք այդ երգերը մշակած է եւ դարձուցած է բազմաձայնային: Մենք բազմաձայնային երգ չենք ունեցած»:

Մենք միշտ մեծ կարեւորութիւն տուած ենք Կոմիտասի գործին: Յստակ հարց մը կայ. Կոմիտաս միայն հաւաքող եւ վերարժեւորող է, թէ նաեւ միաժամանակ ստեղծագործող: Այս մասին Յարութ Ֆազլեան կ'ըսէ.

«Այդ երեքն է միաժամանակ. հաւաքող, վերարժեւորող եւ ստեղծագործող:

Կոմիտաս հաւաքած է հայ ժողովրդական երգը, եւ զայն արժեւորելու համար նոյնապէս է արեւմտեան նոյնապէս, քանի որ ոչ ոք պիտի հասկնար մեր խաղերը: Երաժշտութիւնը զուտ հայկական է, որպէս խորք եւ ինքնուրոյնութիւն: Արամ Խաչատուրեան մեկնելով հայկական խորքէ կատարեց իր յորինումները՝ այժմէականացնելով եւ եւրոպականացնելով, առանց կորսնցնելու հայկական շունչը եւ մեղեդին: Խաչատուրեան հայ երաժշտութիւնը բերաւ միջազգային բեմ»:

Խորհրդային շրջանին, եւ Սփիւռքի մէջ, Կոմիտաս եղած է եւ կը մնայ հայ երաժշտութեան ներակայացուցչական աւագ դէմքը: Բայց այսօր ի՞նչ կը պարտին հայ ստեղծագործողները Կոմիտասի: Կոմիտասի «դպրոց» կա՞յ: Յարուած Ֆալսեանի բացատրութիւնները լոյս կը սփռեն կացութեան վրայ:

«Արագ գնահատումով կրնանք ըսել որ եղած է երկու «դպրոց»: Այսպէս, կայ կոմիտասեան «դպրոց»ը, եւ կայ Խաչատուրեանի «դպրոց»ը: Այսօր խառնակ վիճակ է: Հիմա, Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ, դասական երաժշտութիւն յորինողները մասամբ գիջած են, թէեւ հարազատութեան ուղիով ընթացողներ կան: Զարմանալի կրնայ թուիլ, բայց խորհրդային շրջանին աւելի հայկականութիւն կար արուեստի մէջ, այդ ճամբով ընդդիմութիւն կը ցուցաբերուէր»:

Ամէն տարի, Փարիզի մէջ կը կազմակերպուին Շոփէնեան օրեր, այդ ընելու համար ամեակներ չեն սպասեր: Հայաստանի Հանրապետութիւն եւ Սփիւռքներ, Կոմիտասի համար, նման նախաձեռնութիւն կրնա՞նք ունենալ եւ միջազգային հրապարակ գալ:

«Կոմիտասի գործը համամարդկային տարողութիւն ունի: Կարելի է փառատօններ կազմակերպել Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ, թէ արտասահման, իսկ աւելի լաւ՝ միջազգային տարողութեամբ մրցոյթներ, ինչ որ մեծ հետաքրքրութիւն կը ստեղծէ երաժշտական լայն շրջանակներու մօտ եւ ծանօթացման մեծ հնարաւորութիւն կ'ընծայէ»:

Որքան որ ալ հպարտ ըլլանք, հայերու փոքրամասնութիւն մը Կոմիտաս կը լսէ, մեծամասնութիւնը կը նախընտրէ «ճագ»ը կամ ինքզինք կրկնող ազգային համարուած երգը, եւ կամ պարզապէս ինչ որ կը կոչուի show: Ի՞նչ ընել որ Կոմիտասը, բայց նաեւ Կանաչեանը, հայ մարդոց առօրեային մաս կազմեն եւ ոչ միայն պաշտօնական հանդէսներու առիթով լսուին: Տաթեւիկ Յովհաննէսեան Կոմիտաս կ'երգէ «ճագ»ով:

«Ի հարկէ իւրաքանչիւրը իր տեղը ունի: Խնձոյքի ընթացքին Կոմիտաս կամ այլ դասական համարուած երաժշտութիւն կարելի չէ հրամցնել, թէեւ մենք ունեցած ենք եւ ունինք խրախճանքի մաքուր եւ զուտ հայկական երգեր: Բայց պիտի գիտնանք որ հայ ժողովրդական երգերը ամէնէն հարազատներն են, մեր ժողովուրդի երաժշտական մշակոյթը շատ բարձր է, հայ գիւղացին որ զանոնք երգած է ունեցած է երաժշտական բարձրորակ ըմբռնում, այսինքն, երաժշտութեան տեսակէտէ, օտուտած ազգ ենք: Որպէսզի այս երգերը ամէնօրեայ դառնան, հարկ է զանոնք առնել եւ մշակել ժամանակակից ըմբռնումներով եւ ոճով, օրինակ «ճագ»ով: Լիբանանի մէջ Այլին Խաչատուրեան հայկական երգե-

րը կ'առնէ եւ կը մշակէ heavy rock ոճով: Հայ երգը բեմ հանուած տարագներով չէ որ ժողովրդական կը դառնայ եւ կ'այժմէականանայ: Կարեւորը այն է որ երգը չխորթանայ իր խորքին յարաբերաբար»:

Կոմիտասը հայկական շրջանակէ դուրս հանելով եւ գայն ալլապէս արժեւորելու համար միջազգային symposium մը կարելի՞ է կազմակերպել, միջազգային երաժշտական շրջանակները բաւարար ըսելիք եւ գնահատելիք կ'ունենա՞ն: Մեր սէրերը եւ ստեղծագործութիւնները կ'ենթարկուի՞ն միջազգային գնահատումներու:

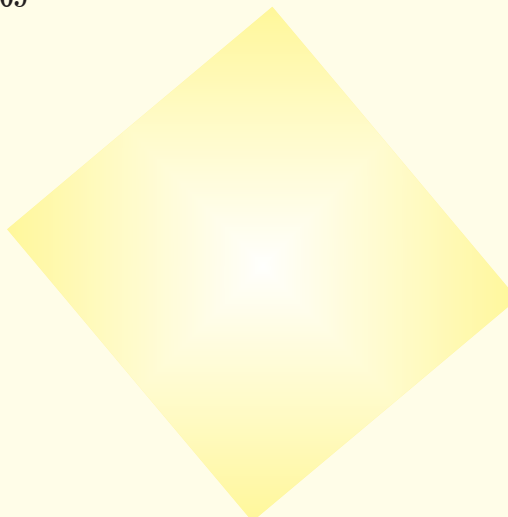
«Միջազգային symposium կարելի է կազմակերպել եւ արդիւնքը դրական կ'ըլլայ: Symposiumին գուգահեռ կարելի է կազմակերպել կոմիտասեան օրեր, փառատօներ, մասնակցութեան հրաւիրելով օտար երգչախումբեր: Ի հարկէ միջոցներու եւ կազմակերպութեան հարց է: Հայ երաժշտութեան շնորհիւ կրնանք միջազգային բեմերու վրայ տեղ ունենալ, դասական երաժշտութեան բեմերու վրայ, մեծերու կողքին: Պիտի գիտնանք որ հոն հասնելու համար համաշխարհային չափանիշով որակ պէտք է, ինչ որ ըրաւ Կոմիտաս: Պարտք է հոս յիշել որ Յովհաննէս Չէքիճեան յաջողեցաւ Կոմիտասի խմբերգները բարձր որակով ներկայացնել միջազգային բեմի վրայ եւ գնահատուիլ: Բայց ընդունինք որ Քառնեկի Հոլի բեմը առանց բարդոյթի կրնանք բարձրանալ Կոմիտասով»:

Յարուի՞ Ֆազլեան, եզրակացնելու համար, ցանկութիւն յայտնեց որ մեր գանգուածային լրատուամիջոցները, ձայնասփիւռ եւ հեռատեսիլ, տէր կանգնին Կոմիտասի ժառանգութեան, գայն մատուցեն գանգուածին, որպէս ազնււացնող արուեստ:

Կոմիտասի ծննդեան 140ամեակը առիթ կ'ըլլա՞յ ազգային խորքով արդիականացած որակի զարգացման՝ հոն ուր հայեր կան:

ԲԱԳԻՆ

21 Սեպտեմբեր 2009

ԱՆԼՈՒՆԵԼԻ ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ

(Հատուած)

Հազար ութ հարիւր վաթսունին թուին
 Հայոց այգիներն ի՞նչ պտուղ տուին,
 Հայոց արտերում ի՞նչ բերք է հասել, -
 Դժուար է ասել:

Սակայն այդ թուին Մայր Հայաստանի
 Արգանդը եղաւ սրբօրէն բեղուն:
 Մի մանուկ ծնուեց Լոռուայ Դսեղում□
 Եւ յետոյ պիտի դառնայ պատանի,
 Ե՛ւ երիտասարդ, ե՛ւ այր իմաստուն,
 Անբախտ Մարոյին լացով սպանի,
 Մեր Հառաչանքը հասցընի Աստծուն:
 Մարոյի նանը պիտի ողբ ասի,
 Մարայ գօրքի հետ Դաւիթը խօսի,
 Գիբորը կանչի. «Էստի՛ համեցեք□»:

Եւ պիտի երգի՝ ինչ է կամեցել
 Իր մոխրակալած - իրակեզ հոգին,
 Եւ՝ որքան տրտում, նոյնքան կենսագին՝
 Տարիներ յետոյ նա պիտի դառնայ
 Մի ժողովրդի ազնիւ կենսագիր□

Պարոյր Սեւակ

ՄԱՍԻՆ ԵՒ ԱՐՏԱՅՈՒՈՒՄ, ՅՈՒԵՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԼԱԻԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

(Յովհ. Թումանյանի բանաստեղծութեան օրինակով)

Թումանյանն ազիտութիւնն արդէն կարելոր նուաճումների է հասել բանաստեղծի ստեղծագործութեան ուսումնասիրութեան ասպարէզում թէ՛ հորիզոնական (ընդհանուր), եւ թէ՛ ուղղահայեաց (խորքային) փլանով: Սակայն, եթէ նկատի ունենանք, որ ուղղահայեացը ենթադրում է նոր հորիզոնականներ արդէն իր ներսում, եւ այդ նոր հորիզոնականներն էլ նոր ուղղահայեացներ, սրանք էլ իրենց հերթին նոր հորիզոնականներ եւ այսպէս շարունակ, ապա պարզ կը դառնայ, որ յատկապէս խորքային շատ կարելոր հարցեր կարօտ են լուսաբանման: Ասպարէզում եղած ուսումնասիրութիւնների քննութիւնից պարզում է, որ միշտ Թումանյանի բանաստեղծութիւնից (հորիզոնական փլան) առանձնացուել ու քննուել է հայրենասիրական բանաստեղծութիւնը (այդ հորիզոնականի ուղղահայեաց փլան) ընդհանուր: Միջանկեալ նշեմ, որ հայրենասիրական բանաստեղծութիւն տարագումը չի ընդգրկում հարցի բուն էութիւնը, եւ եթէ հետագայ շարադրանքում կ'օգտագործեմ դա, ապա՝ առ ի չզոյէ այլ յարմար բնորոշման: Այս առումով, միանգամայն տեղին է Հր. Թամրազեանի այն դիտողութիւնը, թէ՛ Թումանյանի ստեղծագործութեան մէջ «հայրենիքն ամէնուր է, ե՛ւ քաղաքական երգի, ե՛ւ բնանկարի, ե՛ւ տառապող մարդու արցունքի, ե՛ւ փրկիստփայական խորհրդածութիւնների մէջ»¹: Ահա թէ ինչու կարելոր եմ համարում ընդհանուրի աստիճանական մասնատումը, նրբերանգների տարոտշումը. իսկ վերլուծութիւնը պէտք է կատարել դրա արդիւնքում ստացուած նիւթի շուրջ:

Այս յօդուածում փորձել եմ Թումանյանի բանաստեղծութիւնից (հորիզոնական փլան) առանձնացնել եւ քննել հայրենասիրական բանաստեղծութեան (այդ հորիզոնականի ուղղահայեաց փլան, որն իր հերթին է վերածում է նոր հորիզոնականի) ուղղահայեացներից մէկի՝ հայրենիքի քաղաքական ողբերգութեան թեմայի պատկերման որոշ ձևեր: Շատ չխորանալու եւ յօդուածը չծանրաբեռնելու համար հայրենիքի քաղաքական ողբերգութեան պատկերման թու-

մանեանական ձեւերից առայժմ առանձնացնենք երկուսը՝ տարբերակելով քաղաքական ողբերգութեան մասին գրուած բանաստեղծութիւնը այն արտացոլող բանաստեղծութիւնից, եւ, ընդհանրապէս, մասինը՝ արտացոլումից: Անշուշտ, դրանք ունեն շփման կէտեր, բայց աւելի շատ են տարբերութիւնները:

Իր ստեղծագործական կեանքի սկզբնական շրջանում Թումանեանը քաղաքական ողբերգութեան թեմային անդրադառնում է գլխաւորապէս մասին ձեւով: «Վերջին խօսք», «Այդ ինչ սրտամաշ տխրութիւն է քեզ», «Տարօնի առաւօտը», «Տարօնի գարունը» եւ այլ բանաստեղծութիւններ, «Ալեք», «Մեհրի» պոեմները արեւմտահայութեան ծանր կեանքի մասին են եւ ոչ երբեք այդ կեանքի արտացոլումը: Դա նշանակում է դէպքերի, իրադարձութիւնների պարզ պատմում՝ առանց հոգեբանական յագեցուածութեան, եւ սրտաշարժ բառապաշարի ընտրութիւն, որն ընդհանրութեան մէջ կորցնում է իր յուզական իմաստը եւ, հետեւաբար, արժէքը: Ահա մի բնորոշ հատուած «Ալեք» պոեմից.

Ային ծեծեց... Ային տարաւ...
 Ային այսօր թալան արաւ.
 Ային երէկ մարդ սպանեց,
 Ային սարիցն ապրանք քշեց.
 Կրակ տուեց սրա դէզը,
 Խլեց նրա մի լուծ եզը.
 Ային հանդում քաղուոր ճանկեց,
 Մի նորահարս առեւանգեց.
 Ային ծեծեց... Ային տարաւ...
 Ային խլեց... Ային կերաւ...²

Դրանում ստեղծագործական անփորձութեան հետ մէկտեղ, անշուշտ, դեր է խաղացել այն հանգամանքը, որ Թումանեանը չգիտէր բո՛ւն իրականութիւնը: Այս կապակցութեամբ այն կարծիքը, թէ Թումանեանն արեւմտահայութեան ծանր կեանքին «ծանօթ էր... ԲաՖՖու վէպերից եւ... մամուլում հրապարակուող յօդուածներից»³, վերանայման կարիք չունի: Դժուար է միանշանակ կարծիք յայտնել «Հին կռիւր» պոեմի կապակցութեամբ, որովհետեւ նրանից միայն առանձին հատուածներ են պահպանուել: Այնուամենայնիւ, այդ հատուածները վկայում են, որ այս պոեմը եւս մասին ձեւով է գրուած. ուստի այստեղ չեմ կիսում Մկրտիչ Մկրեանի եւ Էդուարդ Ջրբաչեանի ոգեւորութիւնն այդ պոեմի վերաբերմամբ⁴: «Հին կռիւր» պոեմի մասերից է «Հայոց լեռներում» կոթողային բանաստեղծութիւնը: Նկատեմ մի փարատօք. իր գոյութեամբ «Հայոց լեռներում» ուժեղացնում է «Հին կռիւր» պոեմը եւ այն մօտեցնում արտացոլումի, սակայն պոեմի համաթեքսթում այդ բանաստեղծութիւնը, եթէ չի վերածուում մասինի, ապա՝ նկատելիօրէն թուլանում է:

19րդ դարավերջին գրած բանաստեղծութիւններից միայն «Տրամութեան սաղմոսներից» չարքն է, որ ոչ թէ նկարագրում, այլ արտացոլում է հայրենիքի քաղաքական ողբերգութիւնը, քանզի համազգային ցաւն ստանում է հոգեբանական երանգաւորում ու յագեցուածութիւն, եւ այդ ցաւն անցնում է բանաստեղծի սրտի միջով՝ ծնունդ տալով փիլիսոփայական խոհերի ու ընդհանրացումների: Սակայն չարքի վերնագիրն արդէն յուշում է, որ այն ինչ-ինչ առնչութիւններ ունի աստուածաշնչեան սաղմոսների հետ: Եւ իսկապէս, ոճաւոր-

րուժը լրիւ սաղմոսներից է ներշնչուած, դա ցոյց է տալիս նոյնիսկ թեթեւակի համեմատութիւնը: ԺԲ. սաղմոսն, օրինակ, սկսւում է այսպէս. «Մինչեւ յերբ, Տէր, մոռանաս զիս ի սպառ, մինչեւ յերբ դարձուանես զերեսս քո յինչն: Մինչեւ երբ դնես զխորհուրդս յանձն իմ, եւ ցաւք սրտի իմոյ զաւուրս»: Թուժանեանի բանաստեղծութեան սկիզբը.

Տէ՛ր, մինչեւ երբ մեր աչքերը քեզ մնան,
Մեր գոյժն հասաւ հեռու՛ - հեռու ազգերին...

Իսկ ահա առանձին տողեր գրեթէ բառացիօրէն «արտագրուած» են սաղմոսներից: Համեմատենք. «Սպառեցան որպէս ծուխ աւուրք իմ եւ ոսկերք իմ որպէս խոի չորացան» (սաղմոս ՃԱ): Եւ՝

Աստուա՛ծ, ինչպէս ծուխ օրերս անցան,
Ոսկերքս, ինչպէս խոիւ չորացան...⁵

«Տրամուրեան սաղմոսներից» շարքի գրութեան ստեղծագործական շրջանը թուժանեանագէտները բնորոշում են որպէս «անցած գրական ուղու վերագրանահատման եւ նոր շրջափոլի նախապատրաստման տարիներ»⁶, ու նաեւ որպէս Թուժանեանի համար ի գուր չանցած ստեղծագործական «ճգնաժամի» շրջան⁷: Այս բնութագրումները, կարծում եմ, խօսու են:

Դարասկիզբը եւ հետագայ տարիները Թուժանեանի ստեղծագործութեան մէջ նշանակալից եղան ոչ միայն ընդհանրապէս ստեղծագործական թռիչքներով, այլեւ հայրենիքի քաղաքական ողբերգութեան թեմայով մասին-ից դէպի արտացոլումը անցումով: Հր. Թամրազեանն, առանց անունը տալու, նկատում է այդ անցումը, եւ դա դիտարկում ազգային ողբի մէջ անձնական տառապանքի սրուած ներկայութեան տեսանկիւնից, որն, ի վերջոյ, վերածուում է այնպիսի համաձուլուածքի, որ գրականագէտը դժուարանում է կողմնորոշուել, թէ «որտե՞ղ է Թուժանեանն աւելի անձնական, ազգային ողբի՞, թէ՞ անհատական տառապանքի մէջ»: Այստեղ կողմնորոշուելու կարիք չկայ, աւելին՝ այդպիսի խնդիր նոյնիսկ չպէտք է դրուի, որովհետեւ համազգային ցաւի թուժանեանական նման ընկալումը բխում է հենց իր անձնական տառապանքից: Այլ խօսքով՝ եթէ չլինէր անձնական տրաման, Թուժանեանի հայրենասիրական բանաստեղծութիւնը չէր ունենայ այն որակը, որն ունի: Եւ պատահական չէ, որ Թուժանեանն իր անձնական քնարերգութեան գլուխ-գործոցը՝ «Տրտունջը», գրելուց յետոյ միայն (1902թ., Օգոստոսի առաջին օրեր) գրեց հայրենիքի ողբերգութիւնն իսկապէս արտացոլող առաջին բանաստեղծութիւնը՝ «Հայոց վիշտը» (1902թ., մինչեւ Հոկտեմբերի վերջեր), որին պիտի յաջորդէին այդ կերտուածքի ուրիշ բանաստեղծութիւններ եւս: Բացի այս, անհատական տառապանքի ու ազգային ցաւի համաձուլուածքով է պայմանաւորուած հայրենիքի քաղաքական ողբերգութեան թեմայով մասին-ի եւ արտացոլման տարբերութիւնը: Այդ կերտուածքի բանաստեղծութիւններում հայրենիքի ողբերգութիւնը զրսեւորում է սոսկ որպէս յղացման պատճառ, իսկ բուն թեքսթը ներկայացնում է դրան սերտօրէն առնչուող, բայց եւ դրանից տարբեր գեղարվեստական համակարգ: Այս առումով Թուժանեանի բանաստեղծութիւնում ամենաբնորոշ օրինակը «Խորհրդածութիւն Հայկական հարցի վրայ» բանաստեղծութիւնն է: Այստեղ միայն վերնագիրն է յուշում յղացման պատճառը, իսկ թեքսթը բացում է ոչ թէ հայրենիքի, այլ՝ մարդու ողբերգութիւնը, որը,

ածանցուելով նախորդից, իր մէջ ներառում է նաեւ այն:

Վերնագրից ընկալուող տառապեալ հայրենիքը բանաստեղծական թեքութեամբ ստանում է մարդկային բնաւորութիւն, դառնում մարդ, որն աշխարհից իր կեանքը, պատիւն ու գոյքն է պահանջում.

Հողմերի առջեւ ցրուած, հալածուած,
Քարէքար գարկուած, տանջուած ու հիւծուած,
Ի՞նչ է ուզում նա դալուկ շրթունքով,
Անվերջ բողոքով, անգօր խնդիրքով...

Բանաստեղծութիւնը կառուցուած է վիճակ-հիասթափութիւն-հաւատ յաջորդականութեամբ, որն արտայայտուում է «ամօթ-ափսոս», «ո՛չ, հանգիստ, հոգիս - կայ վերջ, հատուցում» միաւորներով: Մարդը մարդուն տանջում է ու ստորացնում, մարդը տեսնում է այդ ամէնը եւ հիասթափուում իր մարդ լինելուց: Այստեղ քնարական դիպաշարի զարգացման նոյն տրամաբանութիւնն է, ինչ Սիւսանի թոյլ «Պարը» քերթուածում, թէպէտ Թումանեանի բանաստեղծութիւնը չունի վերջինիս անօրինակ շիկացումը: «Մեր սարսափին ականատես» գերմանուհու շուրթերով է Սիւսանի ճշում իր յայտնի դատավճիռը՝ «Մ՛վ մարդկային արդարութիւն, թող ես թքնեմ քու ճակատիդ»: Իր ես-ը գերմանուհու կերպարով արտայայտելը Սիւսանի ճամար ունէր գեղագիտական նպատակ, որի կարիքը Թումանեանը չունէր: Եւ նա ի՛նքն է ասում խորը հիասթափութիւնից ծնուած դաժան խօսքը.

Մ՛վ, ամօ՛թ, ամօ՛թ... ամօ՛թ ամէնքին,
Ամօ՛թ եւ մարդուն եւ ժամանակին:
Շունն էլ չըպիտի էն խնդրէր շանից,
Ինչ մարդ է խնդրում իրեն նմանից...

Յաջորդ քառատողում հիասթափութիւնը խորացուում է «ափսո՛ս» բառի յակարկնութեան եւ մարդ-բնութիւն հակադրութեան միջոցով.

Ափսո՛ս էն պայծառ, պարզ արեգակին,
Ափսո՛ս էն զառվառ ծրլին ու ծաղկին,
Ափսո՛ս դաշտերին, լեռանց երկնահուպ.
Ինչպէ՞ս սրանց մէջ ծնան հրէշներ
Էսքան մարդատեսց, անխիղճ ու անսէր...

Տրամադրութիւնների զարգացումը կտրուկ շրջադարձ է կատարում՝ հիասթափութեանը միանգամից յաջորդում է հաւատը՝ ինչ-որ «մեծ, գուարթուն, իմաստուն ոյժի» հանդէպ, որ՝

«մութն աշխարհից տանում է մարդուն
Դէպի լոյս աշխարհք, սէր, եղբայրութիւն...

Սակայն շրջադարձն այնքան կտրուկ, այնքան յանպատրաստից ու անբնական է, որ ազարտում է բանաստեղծութեան համոզականութիւնը՝ ընկալման տեսանկիւնից: Միւս կողմից՝ սկսում ես կասկածել Թումանեանի լաւատեսութեան անկեղծութեանը: Իսկ լաւատեսութիւնը աւանդաբար համարուել է Թումանեանի աշխարհայեացքի էական յատկանիշներից մէկը: Սակայն դա այդպէս չէ. Թումանեանը ոչ թէ լաւատես, այլ յուսահատութեան ու հիասթափութեան պայմաններում յոյսը չկորցնող բանաստեղծ է: Իսկ դրանք տարբեր բաներ են: Դրանում համոզուելու համար անհրաժեշտ է ոչ թէ կառչել ինչ-ինչ

բառերից ու արտայայտութիւններից, այլ՝ հետեւել տուեալ բանաստեղծութեան ներքին ու արտաքին տարրերի զարգացման ընթացքին ու տրամաբանական հանգուցալուծմանը:

Յոյց տալու համար Թումանեանի լաւատեսութիւնը, սովորաբար, որպէս ամենաբնորոշ օրինակ բերում են «Հայոց լեռներում» բանաստեղծութեան վերջին վեցեակը.

Ու մեր աչքերը նայում են կարօտ
 Հեռու աստղերին
 Երկնքի ծերին,
 Թէ երբ կը բացուի պայծառ առաւօտ
 Հայոց լեռներում
 Կանաչ լեռներում:

Կենտրոնանալով այս վեցեակի վերջին՝ «Կանաչ լեռներում» տողի վրայ, եւ դա դիտելով որպէս նախորդ վեցեակների վերջին տողերի՝ «Դաժան լեռներում», «Բարձր լեռներում», «Արնոտ լեռներում», «Սուգի լեռներում», հոգեբանական կշիռն ու տրամաբանական հանգուցալուծումն իր վրայ կրող միաւորի, թումանեանագէտներն անտեսել են վերջին վեցեակի միւս տողերի, բառերի, արտայայտութիւնների իմաստային խորքը, դրանց դերն ու արժէքը: Վերջին վեցեակը սկսւում է ու շաղկապով, որը քնարական դիպաշարին հաղորդում է տեւականութեան, շարունակականութեան արժէք, այսինքն՝ նախորդ վեցեակներում պատկերուածի պէս է նաեւ ներկան: Ու շաղկապը նաեւ տողի (Ու մեր աչքերը նայում են կարօտ) «Նայում են» միաւորին, որ գործածուած է ներկայ ժամանակով, հաղորդում է նաեւ անցեալ ժամանակի իմաստ, այսինքն՝ մեր աչքերը նայել են ու նայում են: Նոյն տողի կարօտ միաւորն արդէն արտայայտում է ցանկութեան չյագեցուածութիւնը, նպատակի հեռու լինելը, որն աւելի է խորացւում «Հեռու աստղերին», «Երկնքի ծերին» շարահիւսական կառոյցների միջոցով: «Հայոց կանաչ լեռներում» պայծառ առաւօտի բացուելու հեռանկարի հաւանականութիւնը համարժէքելով տիեզերական չափումների (Հեռու աստղեր, երկնքի ծեր) անչափելիութիւնը, Թումանեանն արտայայտում է իր յոյսը, որն, ըստ էութեան, անյոյս յոյս է, ինչը լաւագոյնս արտայայտւում է «Թէ երբ կը բացուի պայծառ առաւօտ» անորոշ հարցադրմամբ:

Առաջին հայեացքից էլ նկատելի է, որ ոճական ու կառուցուածքային նմանութիւններ կան «Հայրենիքիս հետ» բանաստեղծութիւնների միջեւ: Դրանք պայմանաւորուած են առաջին հերթին բովանդակային առնչութիւններով: Նոյնիսկ կարելի է ասել, որ այն ամէնը, ինչ խտացւում էր «Հայոց լեռներում» բանաստեղծութեան վերջին վեցեակի ու շաղկապն իր իմաստի ու արժէքի մէջ (գործողութեան տեւականութիւն, անցեալի ու ներկայի նոյնականութիւն), այստեղ բացւում, տարածւում է: Սակայն լինելով «Հայոց լեռներում»-ի ու շաղկապի ընդարձակուած գեղարուեստական կառոյցը՝ «Հայրենիքիս հետ»-ն իր մէջ ներառում է «Հայոց լեռներում»-ի ամբողջ իմաստաբանական ու գաղափարական տիրոյթը: Միեւնոյն ժամանակ, «Հայրենիքիս հետ»-ն ինքն իր մէջ է, այսպէս ասած, աճում, հիմնականում շնորհիւ բայց շաղկապի իմաստային տարողունակութեան: «Հայոց լեռներում» բանաստեղծութեան մէջ «չէկ անապատի սեւ օրդուների» յիշատակութիւնն առկայ է նաեւ «Հայրենիքիս հետ»-ում:

Խառնուում են մտքիս հանդէպ բանակաները անհամար,
Տրորում են քո երեսը, քո դաշտերը ծաղկավառ,
Ու ջարդարար վոհմակաները աղաղակով վայրենի,
Աւարներով, աւերներով, խնձոյքներով արիւնի,
Որ դարձրին քեզ մշտական սեւ ու սուգի մի հովիտ...

Նաեւ՝ «չփոթ, սոսկահար, թալանուած, ջարդուած» հայոց քարաւանի յիշատակութիւնը. «Ու գաղթական գաւակներիդ լուռ շարքերից ուժասպառ...»: Սակայն, ի տարբերութիւն «Հայոց լեռներում»ի, «Հայրենիքիս հետ»ում այս ամէնին տրուում է ոչ թէ շարունակականութեան ու տեւականութեան բնոյթ, այլ՝ տարանջատում է՝ դիտուելով որպէս անցեալ ու անցեալացող ներկայ, որին հակադրուում է «Հանութ կեանքի վառ հագած արշալոյսի» հանդէպ բանաստեղծի հաւատը: Այս առումով բանաստեղծական կառոյցում մեծ է բայց շողկապի իմաստային արժէքը, որը փաստօրէն բանաստեղծութիւնը բաժանում է երկու մասի, եւ դառնում թումանեանական հաւատի մեկնակէտը:

Բայց հին ու նոր քո վէրքերով կանգնած ես դու կենդանի,
Կանգնած խոհուն, խորհրդաւոր ճամբին նորի ու հնի,
Հառաչանքով սրտի խորքից խօսք ես խօսում աստծու հետ
Ու խորհում ես խորհին խորհուրդ տանջանքներում շարաղէտ,
Խորհում ես դու էն մեծ խօսքը, որ տի ասես աշխարհին,
Ու պիտ դառնաս էն երկիրը, որ ձգտում է մեր հոգին...

Եւ յատկանշական է, որ բանաստեղծութեան վերջին տունը կրկին սկսուում է ու շողկապով, որն իրեն յատուկ տեւականութեան ու շարունակականութեան իմաստը հաղորդում է արդէն Հայոց լուսաւոր գալիքի հանդէպ հաւատին.

Ու պիտի գայ հանուր կեանքի արշալոյսը վառ հագած...
... Ու պոետներ, որ չեն պղծել իրենց շուրթերն անէծքով
Պիտի գովեն քո նոր կեանքը նոր երգերով, նոր խօսքով
Իմ նոր հայրենիք,
Հրգճճ հայրենիք...

Այս բանաստեղծութեան մէջ թումանեանն, ի հարկէ, լաւատես է, բայց սա միակ դէպքն է, երբ լաւատեսութիւնը դրսեւորուում է որպէս բանաստեղծութեան ներքին եւ արտաքին տարրերի տրամաբանական հանգուցալուծում: «Հայրենիքիս հետ»ը գրուել է 1915 թուականի Յունուար ամսին: Սա նշելը կարեւոր է: Ընդամէնը երեք ամիս անց լինելու է Ապրիլի 24ը: Այդ ողբերգութիւնն արտացոլող բանաստեղծութիւնները պարուրուած են անհուն տխրութեամբ, հրասթափութիւնն ու յուսահատութիւնը ստանում են զօրեղ շեշտեր, հետքն անգամ չկայ «Հայրենիքիս հետ»ի լաւատեսութեան: Այն տրամադրութիւնները, որ առկայ էին «Խորհրդածութիւն Հայկական Հարցի վրայ» բանաստեղծութեան մէջ, էլ աւելի մուսլ գոյներով «տեղափոխուել» են «Դժոխքի հանդէպ» բանաստեղծութիւն.

Եւ մարդն ամաչի գիլից ու շանից,
Որ մարդ է ծնուել մարդու նմանից...

Սակայն, եթէ առաջինն աւարտուում էր թէկուզեւ ոչ անկեղծ լաւատեսութեամբ, ապա՝ երկրորդում հրասթափութիւնը տեղի չի տալիս, աւելին՝ խորաց-

ւում է բերուած երկտողի՝ բանաստեղծութեան վերջում կրկնութեամբ: Եւ այստեղ է, որ Թումանեանն իսկապէս անկեղծ է: Այլ խօսքով՝ «Հայրենիքիս հետ»-ը բացառեալ, միւս բանաստեղծութիւններում Թումանեանի անկեղծութիւնը երեւան է հանում նրա, այսպէս ասենք, ոչ լաւատես լինելը:

Որ արտացոլող բանաստեղծութեան համար կենսափաստը սոսկ յղացման ազդակ է, իսկ բուն թեքսթն իրենից ներկայացնում է դրան առընչուող, բայց եւ դրանից տարբեր գեղարուեստական համակարգ, հաստատուում է նաեւ «Հոգեհանգիստ» բանաստեղծութեան օրինակով: Հանրայայտ է, որ այն գրուել է հայկական կոտորածների անմիջական տպաւորութեամբ, սակայն «Հոգեհանգիստը» դրանց մասին չէ, ինչպէս գրեթէ միշտ մեկնաբանուում է: Այստեղ Եղեռնն ընդամէնը ակնարկուում է, այն ամբողջի մի մաս է, այլ խօսքով՝ ըստ Թումանեանի, 1915ի եղեռնը միակը չէ, այն մշտապէս ուղեկցել է մեր ժողովրդին իր պատմութեան ամբողջ ընթացքում՝ տարբեր ընդգրկումներով.

Կանչեցի թրչուառ էն հոգիներին՝ ցրրուած յաւիտեան,
Մինչեւ Միջագետք, մինչեւ Ասորիք, մինչեւ ծովն հայոց,
Մինչեւ Հելեսպոնտ, մինչեւ Պոնտոսի ափերն ալեկոծ...

Այս տեղանունների յիշատակութիւնը վերը նշուածի տեսանկիւնից պատահական չէ, մանաւանդ որ՝ դրանք 1915ին արդէն չկային աշխարհի քարտէսին: Դա նշանակում է, որ Թումանեանը «Հոգեհանգիստ» է կարդում ընդհանրապէս հայ ազգի բոլոր գոհերին: Բանաստեղծական թեքսթում էլ ակնարկն այդպիսին է. «Վերջին հանգիստը կարդամ իմ ազգի անբախտ զոհերին...»:

Ինչպէս տեսնում ենք, թեմայի պատկերման մասին ձեւը ենթադրում է կենսափաստի ճշգրտութիւն, արտացոլումը՝ կենսափաստի ընդհանրացում: Եւ ընդհանրացումն է բնորոշ Թումանեանին, եւ դրանում է նրա հայրենասիրական քնարերգութեան մեծ արժէքը, թէպէտ այդ ընդհանրացումներում մեծ բանաստեղծն ամենեւին էլ լաւատես չէ:

ԱՐՔՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ ԵՐԵՒԱՆ

- 1.- Գրանտ Թամրազեան, Պոեզիան պատմութեան քառուղիներում, Երեւան, 1971, էջ 35:
- 2.- Մէջբերումները կատարուած են Թումանեանի երկերի ակադեմիական երկրորդ հրատարակութիւնից, 10 հատորով, Երեւան, 1988-1999:
- 3.- Սկրտիչ Սկրեան, Յովհաննէս Թումանեանի ստեղծագործութիւնը, Երեւան, 1981, էջ 32:
- 4.- Տե՛ս Սկրտիչ Սկրեան, ԵՂ. աշխ., էջ 31, Էդուարդ Զրբաշեան, Թումանեանի պոեմները, Երեւան, 1986, էջ 266-295:
- 5.- Այս մասին աւելի մանրամասն տե՛ս Էդուարդ Զրբաշեան, Աստուածաշնչեան մոտիւները Թումանեանի ստեղծագործութեան մէջ, «Նոր-Դար», 1996, թիւ 1-2, էջ 206-207:
- 6.- Արամ Ինճիկեան, Յովհաննէս Թումանեան. 1869-1899, Երեւան, 1969, էջ 479-480:
- 7.- Տե՛ս Էդուարդ Զրբաշեան, Թումանեան. ստեղծագործութեան փրոպլեմներ, Երեւան, 1988, էջ 37:

ՄԱՅՐԱՄՈՒՏԻՆ ԹՈՏՈՐԻ

(Հատուած)

Սեղանին շուրջ Կոմիտաս Վարդապետ
 Իր տարեկիցներուն կը հանդիպի
 Երուանդ Օտեանին եւ Լեւոն Սեղբոսեանին
 Մինչ Լեւոն Սեղբոսեան ոտքի կանգնած կ'արտասանէ
 Աչքերը դէպի Մոտայի հրուանդանին սեւեռած
 Կամ թերեւս դէպի Եղիայի ժայռը
 Առկախ օրօրան մը անդունդին վրայ
 Ուր կու գար նստիլ Տէմիրճիպաշեան
 Լազուարթ խորհուրդին մէջ գիշերուան
 Իր «Հին Աստուածներ»ուն պէս վէս ու աննման
 Հպարտօրէն ոտքի կանգնած Լեւոն Սեղբոսեան
 Սրտառուչ շեշտով եւ ալեկոծ յուզումով
 «Լերան Աղջիկը» մարմնացած - յանկարծ ոտքի կը կանգնի՝

«Լեռներ, սէգ լեռներ, ես կը սիրեմ ձեզ,
 Կը սիրեմ բոլուն ու անգուսպ սիրով...»:

ԻԳՆԱ ՍԱՐԸԱՍԼԱՆ

Պոլիս

Ä²Üð²ÚÆÜ ÊÜ, ÆðÜ°ðÄ
°ðàò²Ü, սի°²ÜÆ ՍàòԹ²ՊðàòÃ°²Ü Ø¾æ

Երրուանդ Օտեանի «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» յուշագրութիւնը ստեղծագործական եռաստիճան զարգացում է ունեցել: Եւրոպայի շուկայի վրայ զբաղակցած յայտնաբերուած յարգանքները, ապա՝ այն միաւորել ու գրել թերթօն-յուշագրութիւն, իսկ աւելի ուշ, այն վերամշակելով, դարձրել վէպ-յուշագրութիւն:

Փոքր արձակից ընդարձակ յուշագրութեան անցնելը Օտեանի գրութեան, ստեղծագործելու ոճական առանձնայատկութիւններից մէկն է: Աքսորի դժոխային պարունակներով անցնելով՝ Օտեանը 1918 թ. Նոյեմբերի սկզբներին վերադառնում է Պոլիս եւ ուղղակի գնում «Ժամանակի» խմբագրատուն: «Երեք ու կէս տարուան բացակայութենէ ետքը վերստին կը գտնէի գրասեղանս ու աթոռս: Ես նստայ առաջին յօդուածս գրելու»: Առաջին յօդուածը՝ «Ողջոյն Ձեզ»ը, տպագրուում է «Ժամանակ» օրաթերթում 1918 թ. Նոյեմբեր 21ին: Այս մուտքը գրողի վերադարձի ու իր ստեղծագործական գործունէութեան վերսկսման ազդարարութիւնն է: «Ողջո՛յն քեզ հայ ժողովուրդ, - մեղա՛յ, Ողջոյն ձեզ Հայութեան մնացորդներ,- հեռուէն, շա՛տ հեռուներէն կու գամ...»: «Ողջոյն Ձեզ»-ին յաջորդում են «Վերապրողները. Արամ Անտոնեան Ա.», «Դէպ ի մահ. Զոհրապ եւ Վարդգէս Ա, Բ», «Վերապրողները. Սահակ Մեսրոպ. Բ» յօդուածները, որոնք եւս ներառուում են «Անիծեալ տարիներ» յուշագրութեան մէջ: Ուշարժան է նաեւ «Շանթի» թղթակցի՝ Արտաշէս Վանարեանի «Մեր տեսակցութիւնները. Երուանդ Օտեան» յօդուածը, որից որոշ հատուածներ ուղղակի արտատպուել են յիշատակներում:

Ինչպէս նկատում ենք, Օտեանը փորձում է ընթերցողին ներկայացնել «իր երեքուկէս տարուան ահռելի, աներեւակայելի ողիսականը» փոքր ժանրերում՝ հող նախապատրաստելով ընդարձակ աշխատութեան համար: Վերոյիշեալ յօդուածները «Անիծեալ տարիները» նախապատրաստող տարբերակներն են, որոնք հեղինակը ընդարձակել, դարձրել է մեծ ծաւալի յուշագրութիւն:

«Յուշագրութիւնը միաժամանակ պէտք է լինի ե՛ւ պատմաբանի աշխատութիւն, ե՛ւ արուեստի ստեղծագործութիւն»:

Որպէս հեղինակ՝ Օտեանը նաեւ պատմագիր է: Օտեան-յուշագիրը իր երկերում միաժամանակ երկու գործառոյթ է իրականացնում. նախ՝ վերակենդանացնում է պատմական իրադարձութիւնները, ապա՝ գրում իր կենսագրութիւնը:

Թէ՛ պատմագրի, թէ՛ յուշագրի ուսումնասիրութեան նիւթը ուէալ, իրական անցեալն է: Բայց՝

ա) Եթէ պատմագիրը ճշգրտօրէն հետեւում է պատմական ժամանակագ-

րուժեանը եւ անցեալի իւրաքանչիւր դրուագ կարեւոր է նրա ուսումնասիրութեան համար, ապա յուշագիրը վերակառուցում է անցեալի փաստերը՝ ենթակայականօրէն կարեւորելով այս կամ այն դէպքը:

բ) Յուշագրութեան մէջ անցեալը՝ որպէս ժամանակային միաւոր, սեղմուում է. այն ընդգրկում է հեղինակի ապրած կեանքի մի ժամանակահատուածը: Իսկ պատմագրութեան համար ժամանակային սահմանափակումներ չկան:

Երուանդ Օտեանի «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» յուշագրութիւնն ունի իր տարածաժամանակային յստակ ուրուագիծը. գլուխների յաջորդաբար տրոհումը տարագրումի եւ վերադարձի շրջանաձեւ ընթացք ունի. հերոսը մեկնում է Պոլսից եւ վերադառնում Պոլիս: Հեղինակը յուշագրութիւնն սկսելով եւ աւարտելով Պոլիս քաղաքից՝ գեղարուեստական տարածութեան մէջ ուղիղ գիծը կորացնում է դէպի յետ՝ ստեղծելով Պոլիս-Պոլիս շրջանագիծը, իսկ այդ շրջանաձեւ տիրոյթում ընդգրկում է Աթենք-Եգիպտոս-Փարիզ-Վիեննա-Լոնտոն-Փարիզ-Եգիպտոս-Հնդկաստան-Եգիպտոս քաղաքների տարածքը:

«Անիծեալ տարիներ» յուշագրութեան մէջ եւս Օտեանը մեկնում է Պոլսից եւ վերադառնում Պոլիս՝ անցնելով Գոնիա-էրեյլի-Պոզանթի-Գավաքը-Քիլիկ Սթասիոն-Թարսուս-Օսմանիէ-Հասան Պէյլի-Իսլահիէ-Հալէպ-Սեպիլ-Շամ-Հալէպ-Համա-Հալէպ-Սեքենէ-Համամ-Զիպնէ-Թիպնէ-Միատին-էլ Պուսէրա-Տէր-Չոր-Շամթիա-Թիպնէ-Մատէն-Սապքա-Համամ-Ապու Հարար-Սեքենէ-Ասատ ուլ Տեքրէ-Պլատ-Հալէպ-Իսլահիէ-Ենիճէ-Տարսոն-Գոնիա-Եարմա-Սուլթանիէ-էրեյլի-Գոնիա-Իգմիթ դժոխային պարունակներով: Բայց Օտեանի՝ աքսորի ու աղէտի միջով անցած տարագրումի եւ վերադարձի կորած երթուղում կիզակէտը Տէր-Չոր տարածութիւնն է, որը յուշագրութեան մէջ ընկալւում է «իբրեւ Եղեռնի, մահուան արտայայտութիւն, դառնում դժոխքի անլանման հոմանիշ, նգովախօսութիւն»: Օտեանի փախուստների ծրագրերը եւ դրանց իրականացումը միտուած էին միայն մէկ ուղղութեամբ. չհասնել այդ դժոխային վայրին: Եւ երբ Համայում տեղեկանում է, որ «Տէր-Չոր պիտի երթաք,- ըսաւ ոստիկանապետը: Լախտի հարուածի մը պէս այս բառերը իջան մեր գլխուն: Պիտի երթայինք այնտեղ, որուն անունը, երկու տարի է ի վեր ամէն Հայ սոսկումով կ'արտասանէր»: Տէր-Չորը աքսորի վերջին հանգրուանն է, որից սկիզբ է դրւում Օտեանի վերադարձի ողիսականը՝ ձեւաւորելով տարածական Պոլիս-Տէր-Չոր եւ Տէր-Չոր-Պոլիս պատկերը: Եթէ առաջին տարագրութեան տարիներին (1896-1909) Օտեանը շրջանաձեւ պտոյտ է կատարում, ապա եղեռնի տարիներին նրա անցած ճանապարհը կորած եւ տեսք է ստանում:

«Ձեզ երկար ատեն հոս ողջ չեն ձգեր այս կողմերը», «քանի որ հայ էք ու անգամ մը դուրս ելած էք ձեր քաղաքէն չէք կրնար այլեւս հոն վերադառնալ» - թուրք ոստիկանների հետեւեալ խօսքերը նախանշում են Օտեանի Պոլսից հեռանալու ու այլեւս այնտեղ չվերադառնալու ահագանգը:

«Երեքուկէս տարուան ահռելի, աներեւակայելի» ողիսականից յետոյ, Օտեանը վերադառնում է Պոլիս՝ որպէս «յարութիւն առած նահատակ»:

«Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» յուշագրութեան գեղարուեստական ժամանակը գրողի կենսագրութեան մի հատուածի՝ 1896-1909 թթ. սեղմուած պատկերն է, որը գլուխների յաջորդաբար տրոհմամբ փոփոխում է իր թուագրութիւնը: Յուշագրութեան սիւժէն կազմում է ժամանակագրական կարգով

իրար ետեւից դասաւորուած Փարուլային միաւորների մի շղթայ՝ գուգահեռուելով ուէալ ժամանակին:

«Տասնեքկու տարի...» յուշագրութիւն-ժամանակագրութիւն է, որն իր շարադրական կառուցում ունի յստակօրէն տարրորոշուած նախադրութիւն (առաջին երկու գլուխները) եւ վերջաբան (վերջին երկու գլուխները), որտեղ յուշագիրը վերակենդանացնում է 1896թ. Պոլսի հասարակական-քաղաքական իրադարձութիւնները, Արփիարեանի մահափորձի մանրամասները, նոյն թուականի Օգոստոսի 4-ին Պոլսի Ղալաթիա թաղամասում դաշնակցականների կողմից Պանք Օթթոմանի գրաւման արձագանգները, հեղինակի՝ Փրանսիական «Ժիռոնտ» շոգենաւում ապաստանելը, ջարդի տեսարանները Կալաթայի քարափին, փախուստը Աթենք եւ աւարտում 1909թ. հեղինակի Պոլիս վերադարձով ու փաթթոցաւորների զանգուածային խժողովութիւնների նկարագրութիւնով:

Յուշագրութեան նախադրութիւնը եւ վերջաբանը գտնուելով միեւնոյն տարածութեան վրայ՝ թեքսթում եւս ունեն միեւնոյն գլուխների եւ էջերի քանակը (երկու գլուխ եւ 42 էջ): Պոլիս-Պոլիս հատոյթում գեղարուեստական ժամանակը եւս ընթանում է միեւնոյն օրինաչափութեամբ. յուշագրութեան առաջին եւ երկրորդ գլուխները սկսւում են 1895 թուականի Դեկտեմբերի 25-ից եւ աւարտւում 1896 թուականի Օգոստոսի 15-ին (ուրթ ամիս), վերջաբանը սկսւում է 1908թ. Նոյեմբերից եւ աւարտւում 1909թ. Յունիսին (ուրթ ամիս):

Օտեանը «Անիծեալ տարիներ» յուշագրութիւն-վկայագրութեան առաջին երեք գլուխներում եւս («Ընդհանուր պատերազմին ծագումը», «Չարաշուք գիշերը», «Թաքստոցիս մէջ») ամփոփ ներկայացնում է առաջին աշխարհամարտի սկիզբը, իթթիհատականների նախապատրաստութիւնը պատերազմին, ազգային-քաղաքական գործիչների մտահոգութիւնը վերահաս պատերազմում հայութեան ճակատագրի համար, Ապրիլի 24-ի զանգուածային ձերբակալութիւնների անդրադարձը, իր թաքստոցում ապաստանելը, նոր ձերբակալութիւնների եւ առաջին աքսորեալների մասին յիշատակութիւնները:

Օտեանի երկու ստեղծագործութիւնների մուտք-նախադրութիւնները պատմական ժամանակի արտացոլումն են, որոնք վկայում են, որ Օտեանի գրչի ներքոյ յուշագրութեան ժանրը ձեւաբովանդակային յստակ օրինաչափութիւնների ձեւաւորման ու զարգացման ուղի է անցել:

Հարց է ծագում՝ Օտեան-յուշագրի ներկայացրած պատմական, հասարակական-քաղաքական իրադարձութիւնները հաւաստի՞ են, թէ՞ ոչ: Չէ՞ որ 1912-13 թուականներին նա գրում է 1896-1909 թուականների իրադարձութիւնները, այսինքն դէպքերը տեղի են ունեցել իր գրելուց 15 տարի առաջ:

Օտեանը իր պատումի հաւաստիութիւնն ու ճշմարտացիութիւնն ընդգծելու համար.

1. նշում է տուեալ դէպքի տարին, ամիս-ամսաթիւը, օրը, ժամը,
2. թեքսթ է ներմուծում վաւերական փաստաթղթեր եւ նամակից հատուածներ:

Այսպէս՝ «Տասնեքկու տարի Պոլսէն դուրս...» յուշագրութեան առաջին մասում հեղինակը շարադրում է Արփիարեանի մահափորձի մանրամասները՝ նշելով այս միջադէպի վայրը, տարին, ամիս-ամսաթիւը, «1895 Դեկտեմբեր 25

Երկուշաբթի իրիկունն էր, երբ Արփիար Արփիարեան, որ Բանկայթի, Ս. Յակոբի կալուածներէն մէկուն մէջ կը բնակէր իր եղբօր Տիգրան Արփիարեանի հետ ուշ ատեն, բնակարանը գացած միջոցին Թագսիմի պարտէզին դէմ դաշունահար վիրաւորուեցաւ դաշնակցականի մը կողմէ»։ Արփիարեանի մահափորձի դրդապատճառներն ու մանրամասները աւելի ստոյգ ու հաւաստի ներկայացնելու համար Օտեանը թեքսթ է ներմուծում «Հայրենիք» օրաթերթից երկու յօդուածներ, որոնցից մէկը գրել էր Արփիարեանը իր մահափորձից երկու ամիս առաջ՝ 1895 թուականի Հոկտեմբերի 8ին «Հայրենիք մի՛ կարդաք» վերնագրով, իսկ միւսը Յովհաննէս Շահնագարի «Սպանութեան փորձ մը» վերնագրով յօդուածն է՝ գրուած 1895թ. Դեկտեմբերի 27ին։ Ռուս տեսարան Ռոզովը նշում է, որ «գեղարուեստական գրականութեան մէջ մաքուր, անխառն իրականութիւն է վաւերական փաստաթուղթը»։

Յուշագրութեան երկրորդ գլխում Օտեանը վերակենդանացնում է 1896թ. Օգոստոսի 14-ին Պոլսի Ղալաթիա թաղամասում դաշնակցականների կողմից Պանք Օթթոմանի գրաւման արձագանգները, հեղինակի՝ Ֆրանսիական «Ժուռնոն» շոգենաւում ապաստանելը եւ ջարդի տեսարանները Կալաթայի քարափին։ Հեղինակը Պանք Օթթոմանի գրաւմանը յաջորդած ողբերգական դէպքերը շարադրել է նախ՝ 1896թ. 17-19 Օգոստոսին Արփիարեանին գրած նամակում, ապա 1898թ. Լոնտոնի «Նոր կեանք» ամսագրում լոյս է ընծայել «Արիւնտ յիշատակներ» յուշագրութիւնը։ Ե՛լ վերոյիշեալ նամակում, ե՛ւ «Արիւնտ յիշատակներում», ե՛ւ «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս»ում Օտեանը նշում է դէպքերի միեւնոյն ժամանակագրութիւնն ու վայրը․

Նամակ․ «Չորեքշաբթի օրը ժամը վեցին Արտաւանին հետ ելանք պտոյտ մը ընելու քարափին վրայ․․․»։

«Արիւնտ յիշատակներ»․ «1896 Օգոստոս 14, Չորեքշաբթի օրը, կէս օրին մօտ ազգականի մը հետ կը ճաշէի Կալաթայի քարափներուն վրայ․․․, երբ բարեկամ մը ներս մտնելով ըսաւ․․․ »։

«Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս»․ «1896 Օգոստոս 14 Չորեքշաբթի առտու․․․ տունէն ելլելով գացի գտայ Արտաւանը, որուն հետ իջանք Կալաթա․․․»։

«Անիծեալ տարիներ» յուշագրութիւն-վկայագրութեան նախադրութեան մէջ եւս Օտեանը թեքսթ է ներմուծում 1915թ. Մայիսի 20ին «Ժամանակ» օրաթերթից հատուածներ, ինչպէս նաեւ թուրքական «Գարակէօզ» թերթից մէջբերումներ։ Յատկանշական է, որ նոյն մէջբերումը յիշատակում է նաեւ Գրիգորիս Պալաքեանը։

Վաւերական փաստաթղթերը, որոնք յուշերի հաւաստի ու ստոյգ լինելու գրաւականն են, ե՛ւ գրողի յուշագրութիւնը գրելու պահին (գրողի ներկայ), ե՛ւ ընթերցողի երկը կարդալու պահին (ապագայ) դառնում են պատմական անցեալի արձանագրութիւններ։

Օտեանի յուշագրութեան մէջ պատմական դէպքերը ճշմարտացի են, որովհետեւ փաստերը տարբեր աղբիւրներում կրկնում են, որովհետեւ փաստերը ապացուցւում են վաւերական փաստաթղթերի միջոցով։

Յուշագրութիւնը եզրափակող գլուխներում («Դարձ դէպի Պոլիս») Օտեանն ընդլայնում է յուշագրութեան ժանրային սահմանները՝ նրա մէջ ներառելով լուր-թղթակցութիւններ (լրագրային-տեղեկատուական ժանրեր), որոնցում

յուշագիրը օր առ օր, ժամ առ ժամ ներկայացնում է 1909 թ. Ապտուլ Համիտի գահընկեցութեան դրուագները, փաթեթոցաւորների խժոժութիւնների պատկերները: Ինչպէս վկայում է յուշագիրը, նա այդ թղթակցութիւնները գրել է «Ժամանակի» խմբագիր՝ Քասիմի խնդրանքով. «Այ Ստեֆանօ գնա՛, թէ Սելանիկի բանակը կը տեսնես եւ թէ «Ժամանակ»ի համար յօդուածի նիւթ կը պատրաստես» եւ այդ շաբաթուայ համար դարձիր թերթի «պատերազմական թղթակիցը»:

«Լուրերի միջոցով հասարակութիւնը տեղեկանում է երկրի ներքին ու արտաքին կեանքի կարեւոր իրադարձութիւններին ու փաստերին, որոնք տեղի են ունեցել երէկ, այսօր կամ նախատեսուած են վաղուայ, յառաջիկայի համար: Լուրը պիտի բերէ նորութիւն, թարմ, չուշացած, պէտք է հաղորդուի անմիջաբար»:

Օտեանը՝ որպէս դէպքերի ականատես, մասնակից եւ յուշագիր վկայում է. «Իրիկունը ուշ ատեն դարձայ «Ժամանակի» խմբագրատունը եւ հոն գրեցի օրուան դէպքերուն մասին քաղած տեղեկութիւնը, որոնք հետեւեալ առտու պիտի երեւային» կամ՝ «հետեւեալ առտու կանուխ, վերջին անգամ ըլլալով, դարձեալ կը փութամ Այ Ստեֆանօ, ուր օրերէ ի վեր փոխադրուած է վարիչ ուժը»:

Այսպիսով՝ ե՛ւ «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս», ե՛ւ «Անիծեալ տարիներ» յուշագրութիւնների թեքսթային կառոյցում յստակօրէն տարրոշուած առաջաբանները /առաջին երկու գլուխները/ եւ վերջաբանները /վերջին երկու գլուխները/ յուշագրութիւն-ժամանակագրութիւններ են, որոնց սիւժէն ընթանում է միմիայն պատմական, հասարակական-քաղաքական իրադարձութիւնների ժամանակագրական նկարագրութեամբ եւ որտեղ հեղինակը տալիս է առարկայական, ու՛չալ պատմական անցեալի վերարտադրուած պատկերը:

ԱՆԻ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ
ԵՐԵՒԱՆ

(*) Օտեանը մինչ 1912-1913թթ. Պոլսի «Ժամանակ» օրաթերթում որպէս թերթօն լոյս կ'ընծայէր «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» յուշագրութիւնը, նա արդէն արտասահմանեան մամուլում տարբեր ժանրային կառոյցներով իր ընթերցողներին էր ներկայացրել հետեւեալ յուշակնարկները. «Արիւնտ յիշա-

տակներ» յօդուածների շարքը, «Աղօթքը», պատմուածքը, «Պ. Տէլեանիս եւ հայերը», «Տիգրան Երկաթ» յօդուածները, «Յեղափոխութեան մակաբոյծները. արտասահմանի գործիչը, խմբագիրը, որ մենք հերոս, անվաւեր հերոսներ» երգիծական պատմուածքների շարքը, «Բարի դահիձը» պատմուածքը, «Հին ծանօթ մը. Անտրոնիք Եանեսք» դիմանկարը, «Հնդկական նամականի», «Պոմպէյի բարսիները. իրենց կրօնքն ու բարքերը», «Մի վախճաք ժանտախտէն» ուղեգրութիւնները, «Կարմիր յիշատակ» յօդուածը: Այս նիւթերին յաւելում ենք նաեւ Արփիւար Արփիւրեանին, Միքայէլ Կիւրճեանին եւ Արշակ Չոպանեանին գրած բազմաթիւ նամակները, որոնցից, անշուշտ, Օտեանը օգտուել է իր յուշերը շարադրելիս:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1.- «ժամանակ», Կ. Պոլիս, 1918, 21 Նոյեմբեր:
- 2.- «Շանթ», Կ. Պոլիս, 1918, N 5 , 14 Դեկտեմբեր, էջ 54-55:
- 3.- «Արիամարտ», Կ. Պոլիս, 1918, N 21 (1836), 15 Դեկտեմբեր եւ N 25 (1840), 19 Դեկտեմբեր:
- 4.- «Շանթ», Կ. Պոլիս, 1918, N 7 , 28 Դեկտեմբեր, էջ 83:
- 5.- «Շանթ», Կ. Պոլիս, 1919, N 16 , 22 Փետրուար, էջ 187-188:
- 6.- Ռուսերէն ծանօթագրութիւն:
- 7.- Երուանդ Օտեան, Անիծեալ տարիներ 1914-1919 (անձնական յիշատակներ), Գրիգոր Յակոբեանի առաջաբանը, Երեւան, 2004, էջ 33:
- 8.- Նոյն տեղում, էջ 112:
- 9.- Նոյն տեղում, էջ 293, էջ 452:
- 10.- Նոյն տեղում, էջ 526:
- 11.- Օտեան Երուանդ, «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» 1896-1908 /անձնական յիշատակներ/, Կ. Պոլիս, 1922, էջ 6:
- 12.- «Հայրենիք», 1895 Հոկտեմբերի 8, թիւ 1305, «Հայրենիք մի՛ կարդաք»:
- 13.- «Հայրենիք», 1895, Դեկտեմբերի 27, թիւ 1383, «Սպանութեան փորձ մը»:
- 14.- Ռուսերէն ծանօթագրութիւն:
- 15.- Նոր կեանք, ամսագիր, Լոնտոն, 1898, N1, 1 Յունուար, էջ 7-12, N 2, 15 Յունուար, 21-22, N 4, 15 Փետրուար, էջ 57-60, N 9, 15 Մայիս, էջ 135-137:
- 16.- Օտեան Երուանդ, Նամակներ, Երեւան, 1999, էջ 27:
- 17.- Օտեան Երուանդ, Արիւնոտ յիշատակներ, Կ. Պոլիս, 1920, էջ 3:
- 18.- Օտեան Երուանդ, Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս 1896-1909 (անձնական յիշատակներ), Կ. Պոլիս, 1922, էջ 41:
- 19.- Գր. Ծ. Վարդ. Պալաքեան, Հայ Գողգոթան. դրուագներ հայ մարտիրոսագրութեան, Երեւան, 1991, էջ 48:
- 20.- Վազգէն Գաբրիէլեան, Գրաւոր խօսք, Երեւան, ԵՊՀ հրատ., 2007, էջ 67:

ՇԱՆԹԻ ՅԵՐՈՍՈՒՅԻՆԵՐԸ

(Արագ ընթերցում մը)

Լեւոն Շանթ

«Մտաւորականը դաստիարակ ըլլալու է. կինը՝ մարդը ազնուացնելու սահմանուած էակ է, որովհետեւ սէրը պէտք է ձգտի գեղեցկագոյն եւ բարձրագոյն նպատակի մը», կը գրէ Հ. Մ. Ճանաչեան, Լեւոն Շանթի յատկացուած «Հայ գրականութիւն»-ի էջերուն՝ ամփոփելով Շանթի կեցուածքը իր թատերգութիւններուն եւ արձակին մէջ:

Իր ժամանակի այլ գրագէտ-մտաւորականներուն նման, Լ. Շանթ եւս առիթը ունեցած է ապրելու եւ ուսանելու Եւրոպայի գանազան ոստաններուն մէջ, եւ շատ հաւանաբար գրականութիւն բերած՝ հոն ապրածն ու սորվածը, «դաստիարակելու» նպատակներով, որովհետեւ Շանթի մէջ գրագէտին չափ արթուն եւ եռանդուն եղած է նաեւ դաստիարակ-մանկա-

վարժը:

Այս ուրուագծային տողերուն նպատակն է լոյսին բերել Շանթի կիներու կացութեան հանդէպ իր ժամանակէն առաջ ինկող եւ լայնամիտ գաղափարները:

Ճիշդ է, որ վիպագրութիւնը Շանթի գրական լաւագոյն դրսեւորումը չի համարուիր, մանաւանդ իրեն ժամանակակից քննադատին՝ Յակոբ Օշականի կողմէ, որ կը գրէր «Համապատկեր»-ի Շանթին նուիրուած էջերուն մէջ.

«... Անոր տիպարները ... կը տառապին որոշ անբաւարարութեամբ մը»:

Հակառակ այս եւ նման խիստ խօսքերու, Շանթի վէպերուն եւ վիպակներուն հերոսուհիները ունին այնպիսի հետաքրքրական խառնուածքներ, որ կը գրաւեն մեզ:

«Ես չեմ հասկնար, որ ասկէ հազար տարի առաջ մեր կիները Նորաներ կրնան ըլլալ», կ'ըսէ Յ. Օշական:

Այս խօսքը ըսուած է «Հին Աստուածներ»-ու հերոսուհիին, իշխանուհիին համար: Բայց իշխանուհին սովորական կիներու դասակարգին պատկանող կին մը չէ, ինչպէս որ սովորական կիներ չեն եղած մեր Փառանձեմ թագուհին, Բիւրեղ Տիկինը եւ այլ անուններ մեր պատմութենէն: Անոնք 20րդ դարու իմաստով կրնան Նորաներ չըլլալ, բայց իրենց ժամանակաշրջանին համար եղած են յանդուգն, քաջ, ըմբոստ, նախաձեռնող:

Արուսեակը օրինակ («Ռեքասանուիին») սովորական աղջիկ մըն է: Բայց Արուսեակը երկրորդական տիպար մըն է, որուն գոյութիւնը կը շեշտէ անսովորութիւնը գլխաւոր կերպարին՝ Մինէին:

Վանահօր խօսքը («Հին Աստուածներ»)՝ «Ներքին անվերջ նուաճումները բարձունքէ բարձունք» Լ. Շանթի գործերուն մէջէն անցնող եւ գանոնք իրարու կա-

պող գիծն է. անոր հերոսները կը ձգտին աւելիին, իսկ հերոսուհիները սէրը զոհելու գնով իսկ կ'ուզեն պահել սիրոյ իտէալ կատարելութիւնը (Հաննա, Նորա, Մինէ ...):

«Օրէնքը նոյնն է բոլոր հոգիներուն համար, ըլլայ նաւթի հոգին, ըլլայ մարդու հոգին: Այրուելու կը ձգտի ամէն ինչ, բոց ու լոյս տալու, հատնելու եւ տեւելու միաժամանակ, պաշտուելու. աս է ինչ որ կեանք կ'անուանենք» («Հոգիները Ծարաւի»): Իր գրեթէ բոլոր գործերուն մէջ Շանթ թաքուն (արդեօ՞ք) ձգտում մը ունի ցոյց տալու, որ կին կոչուած արարածը շատ աւելին է, քան այրերուն ունեցած պատկերացումը՝ թերի, սովորական, հասարակ արարած մը:

Շանթի գրեթէ բոլոր հերոսուհիները անիրական կը թուին, որովհետեւ շատ են երազային, ազնուական, բարձրաթուիչ: Կիրքը կարծես չէ այցելած գիրենք եւ չէ նուաճած իրենց մարմինները. Հաննան, Սեղան, իշխանուհին, Նորան, Մինէն ...

Միւս երեսը հարցին, սակայն, հետաքրքրական նորութիւն մը կը բերէ՝ նորութիւն միջավայրին եւ ժամանակին համար. Շանթի նոյն այս հերոսուհիները իրենց լրիւ ազատութեան ձգտող էակներ են. ազատութիւն մտածելակերպի, իրենց այրերուն կողքին հաւասար կենալու, մանաւանդ իրենց կենսաձեւը ընտրելու ազատութիւն:

Շանթի համար, որ ծանօթ էր ժամանակաշրջանի նորարարական ուղղութիւններուն, մարդ արարածին էութիւնը կարծող գլխաւոր հարցերէն մէկը սէրը եղած է եւ անոր տակ թաքնուած՝ հօրագոյնը բնագոյններուն: Որքան այրերուն մէջ, նոյնքան եւ աւելի կիներու հոգեբանութեան մէջ կ'ուզէ պեղել այս հարցին՝ սէր-սեռին ազդեցութիւնը:

Մէկ կողմէ պեղումի այս աշխատանքն է, միւս կողմէ՝ կարծէք մարմաջը՝ հաստատելու, որ հողեղէն բնագոյններէն անդին եւ վեր այլ բաներ կան: Եթէ Լ. Շանթ որպէս հայ մարդ, համոզուած է, որ կնոջ մը գլխաւոր արժանիքը իր... կին ըլլալն է, միւս կողմէ սակայն, որպէս մտաւորական նոյնքան համոզուած է, որ կինը ունի, պէ՛տք է ունենայ իր այլ արժանիքները եւս, զորս կ'աշխատի երեւան հանել («Կիւնը», «Դերասանուհին»): Այս երկու կեցուածքները ըստ երեւոյթին բախում կ'առաջացնեն հեղինակին մօտ, որովհետեւ իր հերոսուհիները բոլորն ալ չեն հասնիր մեծ սիրոյ մը պսակումին, եւ գրեթէ բոլորը կը զոհեն սէրը, յանուն աւելի մեծ բանի մը՝ սիրոյ յաւիտենութեան: Այս հերոսուհիները գիտե՞ն, որ գլխագիր Սէրը, առօրեային մէջ ինկած, կրնայ կորսնցնել գլխագրի թագը, դառնալ սովորական եւ մոռցուելի. թէ՞ հեղինակը ինք է, որ այս իրողութեան լրիւ գիտակցութեամբ, կը մղէ իր հերոսուհիները սէրէն աւելիին ձգտելու. Մինէն («Դերասանուհին») կը մերժէ Հրանդը իր արուեստին սիրոյն (թէեւ նոյնքան կը տուայտի Հրանդին կորուստին համար, որքան՝ արուեստին), Հաննան կը մերժէ Օհան Գուրգէնը, պահելու համար կեանքի ձգտումը («Կայսր»): Ստեկըն («Կիւնը») կը հեռանայ, որովհետեւ իրեն կը թուի, թէ սիրոյ փոխարէն բարեկամութիւն էր առաջարկուածը իրեն...

Սիրոյ կողքին այլ ուժեղ գիտակցութիւն մըն է, որ կը լարէ Շանթի հերոսուհիները՝ գիտակցութիւնը իրենց Եսին:

Բայց արեւելեան միջավայրի մը մէջ, ու մանաւանդ դար մը առաջ, երբ հայ

կնոջ վերագրուած միակ դերը ամուսնութիւնն էր, եւ միակ «սրբազան» պարտականութիւնը՝ մայրանալը, Շանթի հերոսուհիներուն ձգտումները քիչ մը անհրաւական կը թուին իրաւամբ. թերեւս հոսկէ է Յ. Օշականի խօսքին աղբիւրը, թէ՛ «մեր կիները Նորաներ չեն»:

Ինչո՞ւ համար է, որ այդ մը հոմանիի կատաղութեամբ կը նախանձի արուեստին, երբ կինը այդ արուեստին նուիրած ըլլայ ինքզինք: «Կա՛մ ես, կամ քու արուեստդ», կ'ըսէ Հրանդ Մինէին, սկիզբը քողարկուած ձեւով, բայց յետոյ աւելի եւ աւելի բացայայտ: Եւ որքան տղան պնդէ, որքան մղէ Մինէն անպայման ընտրութիւն մը կատարելու, աղջիկը այնքան աւելի կը կառչի արուեստին, անոր մէջ իր անհատականութեան դրսեւորումն ու կեանքին իմաստը տեսնելով:

Կին մը արուեստագիտուհի ըլլալու համար պէ՞տք է գոհ է իր իգականութիւնը.

«- Է՛հ, դուն աղջիկ չե՞ս,- խնդաց Մարիամ:

- Ե՞ս ... Է՛ս, ի հարկէ ոչ. դերասանուհի եմ» («Դերասանուհին»):

Այս եւ նման հարցումներ կան Շանթի տողերուն մէջ, որոնք վերջնական պատասխաններ չեն հայթայթեր, միայն չխօսուած, բռնաբար լուծած երեւոյթներ կը ձեւակերպեն:

Խորքին մէջ սակայն դերասանուհին՝ Մինէն, Արուեստի խիստ եւ ծայրայեղ իգականութեան դէմ յանդիման գալէ ետք է միայն, որ յամառօրէն կը կրկնէ՝ «Ես աղջիկ չեմ, դերասանուհի եմ», կարծես վախ մը ունի՝ անգամ մը որ տեղի տայ «աղջիկութեան», իգականութեան, իր արուեստը կրնայ չքանալ:

Դեռ ժամանակ պէտք էր անցնէր, տասնամեակներ եւ մեծ ճիգեր, որ կիները սորվէին ներդաշնակել արուեստ եւ իգականութիւն, եւ ընկերութիւններն ալ սորվէին ընկալել արուեստագիտուհիի այդ նոր կերպարը: Բայց Շանթ արդէն ձեւակերպած էր այդ հարցերը, իր արձակին թէ թատերգութիւններուն մէջ:

Սակայն եթէ նկատի առնենք, որ գրականութիւնը առօրեան եւ կեանքը ցորացնելու կողքին, նաեւ գալիքի երազանքներուն եւ ձգտումներուն թարգմանութիւն-դրսեւորումն է, թերեւս կարենանք հասկնալ Շանթի հերոսուհիները, որպէս հայ կնոջ տիպարին գարգացումը, բարեփոխումը, նրբացումը:

«- Կնոջ հետ երբեք չդատել գործի մասին:

- Եւ ինչո՞ւ:

- Նախ որ ոչինչ չէ հասկնալու, երկրորդ ալ շատ է ձանձրալի թէ անոր համար, թէ ինծի»:

Այս հատուածը ցոյց կու տայ, թէ որքան կաղապարուած է կնոջ մը կերպարը՝ այրերուն մտքին մէջ. ահա պատճառ մը եւս Շանթի հերոսուհիներուն «անհրաւական» ըլլալուն, ձեւ մը հեղինակին համար, այս շատ տարածուած եւ արմատացած հասարակաց համոզումը կոտորելու:

«Կինը այսպէս պա՛րզ, կինը այսպէս կայո՛ւն, կինը այսպէս առողջ դատո՛ղ, կինը այսպէս հանգիստ գգացումներ ներշնչո՛ղ: Կի՞ն, ալ ի՞նչ կին, այդ բոլորը ինքնին բացասում մըն է կին գաղափարին» («Կինը»):

«Տենչ մը դուրս գալու աշխարհայինէն ու մարմնեղէնէն», կ'ըսէ Սուրէն (նոյն տեղը):

«Բայց հոգիս միշտ մնացեր է դժգոհ, մնացեր է կարօտ, խուլ կերպով, կար-

ծես ինձմէ իսկ ծածուկ, որոներ է ուրիշ բան մը, ուրիշ կեանք մը, որ վեր ըլլայ առօրեայէն, որ չճանչնայ սովորականի գոեհկութիւնը: Հոգիս ծարաւեր է ուրիշ տեսակ էակի մը, ազնուացնող, գտող, բարձրացնող», կ'ըսէ Օհան Գուրգէն («Կայար»):

Շանթի հերոսները եւս ունին նոյն այն յատկանիշերը, որոնցմով զարդարած է հերոսուհիները՝ ձգտիլ ու տենչալ միշտ աւելիին, «մինչեւ ճերմակ բարձունքները, մինչեւ միգոտ կատարները, մինչեւ անհաս տենչանքները, մինչեւ մահուդ սահմանները ...» («Կայար»): Այլ խօսքով՝ ձգտիլ բայց չհասնիլ, տենչալ բայց չունենալ: Ինչո՞ւ: Պահելու համար գագաթներու բարձրութիւնը, որովհետեւ գագաթ մը նուաճուելէ ետք կը դառնայ պարզ ... սարահարթ:

Եւ այստեղ է, որ Շանթ իր հերոսուհիները հաւասարումի կը բերէ հերոսներուն հետ, կը ջնջէ էգ-արուի սահմանները եւ կու տայ անոնց գլխազիր Մարդ ըլլալու նոյն պայմանները:

Անիրակա՞ն: Անշուշտ որ անիրական են նման հերոսներ կամ հերոսուհիներ: Բայց եթէ գրականութիւնը նաեւ միջոց է կեանքը գեղեցիկ ընծայելու (դասականութիւն), Շանթի արձակները այդ միջոցին մէկ արտայայտութիւնը կրնանք համարել, իր լեզուական եւ քերականական հարցերէն անդին:

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

Հայէպ

«Զրոյց» Էտուարտ Սասուն

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ

Հայ երաժշտության ամենէն նուիրական անուններէն մէկը՝ Կոմիտաս, ոչ միայն իր անփոխարինելի ներդրումը ունեցած է հայ երաժշտության պահպանման, զայն օտար տարրերէ մաքրելու եւ միջազգային մակարդակի հասցնելու գործին մէջ, այլեւ, իբրեւ ուսուցիչ, կրթած եւ պատրաստած է աշակերտներ, որոնք իրենց ուսուցչին օրինակով հետագային մեծ գործըրած են հայ երաժշտական արուեստի մէջ:

Մանկավարժութիւնը դարձած էր մեծ երաժշտահանին գործունեության հիմնական ուղղութիւններէն մէկը, մեծ պատասխանատուութեամբ կը վերաբերէր այդ գործին: Ան «հիւանդ» էր ժողովրդական երգով եւ ամէն ինչըրած է՝ այդ երգը իր մաքրամաքուր վիճակին մէջ պահելու եւ ապագայ սերունդներուն փոխանցելու համար:

Մանկավարժի իր գործը դիւրացնելու եւ իր աշակերտներուն օգնելու նպատակով Կոմիտաս գրած է դասագիրքեր, ինչպէս՝ «Երաժշտության տարրական տեսութիւն», «Հայկական նօթագրութիւն», «Հարմոնիա»: Կոմիտասի երազանքներէն մէկն էր ստեղծել ազգային երաժշտանոց, երազանք, որ այդպէս ալ անկատար մնաց: Այսօր սակայն անոր անունը կը կրէ Երեւանի Պետական Երաժշտանոցը, որ ձեւով մը իրականացումն է մեծ երաժիշտի՝ իրականութիւն չդարձած փափաքի:

Ի դէպ, Կոմիտաս իր աշակերտներուն ուղղուած տասը պատուիրաններ գրած է՝ այդպիսով ձեւով մը սրբացնելով, անտարանական մակարդակի հասցնելով մանկավարժութիւնը եւ միշտ ուշադիր եղած է, որ անոնք հետեւին պատուիրաններուն: Մանկավարժութեան մասին ան ըսած է. «Չզուլութեամբ եւ երկիւղածութեամբ մօտեցէք դաստիարակութեան գործին. խիստ փափուկ պաշտօն մըն է ձերը: Դաստիարակելու կոչուած էք սերունդ մը, որ ապագայ ազգն է: Սխալ ուղղութեամբ՝ ազգ մը կը խորտակէք վերջը»:

Այսօր ներկայացնելով Կոմիտասի աշակերտներէն ութ ամենէն անուանիները, պիտի փորձենք կրկին արժեւորել Մեծն Կոմիտասը, իբրեւ հայ երաժշտահանական դպրոցի հիմնադիր եւ իբրեւ երախտաւոր, որուն անունը անմահ է դարերու հոլովոյթի երկայնքին:

«ՏԱՐՕՆԻ ՍՈՒՍԱԿԸ»՝ ԱՐՄԵՆԱԿ ԾԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Կոմիտասի աշակերտներէն է հայ ժողովրդական երգերու հիասքանչ մեկնաբան, տաղանդաւոր երգիչ, «Տարօնի սոխակ» բնորոշուած Արմենակ Շահմուրատեան: Թէեւ մեզի հասած անոր ձայնագրութիւններուն թիւը մեծ չէ, սակայն ատոնք ալ բաւարար են կոմիտասեան դպրոցի մասին լիարժէք գաղափար կազմելու համար: Շահմուրատեանի թաւշեայ թենորով անզուգական կը հնչեն հայ երգարուեստի գոհարները. «Կռունկ»ը, «Հով արէք»ը, «Անտունի»ն, «Գարուն ա»ն...

Ան ծնած է 1878ին, Մուշ քաղաքին մէջ, հայրը դարբին եղած է: Ութ տարեկանին արդէն բացառապէս եղած են մանուկ Արմենակի ձայնային տուեալները, եւ այդ պատճառով զինք ընդունած են եկեղեցական երգչախումբ, ուրկէ ալ ուղարկուած է Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարան: Ճեմարանը բախտորոշ եղած է ապագայ երգիչին համար, քանի որ հոս ան դարձած է հայ նշանաւոր երաժիշտ Քրիստափոր Կարա Մուրզայի երգչախումբի մենակատարը, եւ ճեմարանի մէջ է, որ Շահմուրատեան ծանօթացած է Կոմիտասի: Կոմիտաս գրի կ'առնէր եւ կ'ուսուցանէր երգիչի կատարմամբ բիւրեղեայ մաքրութեամբ հնչող մեղեդիները, իսկ Արմենակ Կոմիտասի օգնութեամբ ու անոր ուշադրութեան ներքոյ կը կատարելագործէր իր վոքալ վարպետութիւնը: Տասնվեց տարեկանին Արմենակ կը ձգէ Էջմիածինը եւ կը մեկնի Թիֆլիս, որ այդ ժամանակ կը նկատուէր Անդրկովկասի մշակութային կեդրոններէն մէկը, եթէ ոչ՝ ամէնէն մեծը: Թիֆլիսի մէջ անոր իւրապատուկ ձայնը կը գրաւէ շատերը, այդ կարգին՝ անլանի գրողներ Յովհաննէս Թումանեանի, Ղազարոս Աղայեանի, նկարիչ Գէորգ Բաշինջաղեանի ուշադրութիւնը...

Արեւմտեան Հայաստանի մէջ տեղի ունեցող քաղաքական ցնցումներու լուրերը անտարբեր չէին ձգեր երիտասարդ երաժիշտը: Շարք մը հայ ապստամբներու հետ ան կը ձերբակալուի եւ կը յանձնուի թրքական իշխանութիւններուն: Շահմուրատեան կը յաջողի փրկուիլ միայն շնորհիւ իր երգին: Անոր անկրկնելի ու հիասքանչ ձայնին համբաւը հասած էր թուրք դեսպան Ֆուատ պէյի, որ, լսելով Արմենակը, անոր շնորհեց ներում:

Հաստատուելով Փարիզ, Արմենակ Շահմուրատեան ընդունուեցաւ Վենսան տ'Էնտի «Երգեցողութեան դպրոց»: Հոս էր, որ զինք կը սպասէր փառքը: Ան դարձաւ հանրաճանաչ Փոլինա Վիարտոյի աշակերտը: Անոր առջեւ բացուեցան փարիզեան դահլիճներու դռները: Ֆրանսայի մայրաքաղաքին մէջ Շահմուրատեան մասնակցեցաւ նաեւ բազմաթիւ օփերային ներկայացումներու, վոքալիստներու մրցոյթներու, արժանանալով ունկնդիրներու եւ մամուլի հիացման ու բարձր ընդունելութեան: «Ինչպիսի հիասքանչ ձայն, ինչպիսի հագուստ եւ գրաւիչ տեսքը: Այս գնահատականին մէջ չկայ ոչ մէկ չափազանցութիւն», - գրած է ժամանակի «Քոմետիա» թերթը: Իսկ «Էքլէր» թերթը, մրցոյթէ մը ետք, հայ երգիչի ելոյթին մասին գրած է. «Մասնակիցներէն միայն մէկն էր օժտուած նշանակալի տաղանդով, եւ այդ տաղանդը փայլուն ապագայ կը խոստանայ անոր: Այդ Արմենակ Շահմուրատեանն է»:

1911ի 27 Յունուարին տեղի ունեցաւ երգիչի առաջին բեմ բարձրանալը: Ան հանդէս եկաւ Ֆաուստի դերով. «Շատ գեղեցիկ արտաքինը, հաճելի շարժումները բեմական այն չափանիշներն են, որոնք, զարգանալով կը տանին դէպի կատարելութիւն», - կրկին ժամանակի թերթերէն մէկը գրած է: Փարիզի մէջ Արմենակ Շահմուրատեանը անուանած են «Հայ Քարուզօ»: Այդ բոլոր տարիներուն Կոմիտաս զգօն կերպով կը հետեւէր իր սանի յաջողութիւններուն: Ըլլալով «Կրանտ Օփերայի» մենակատար, Շահմուրատեան կը դառնայ Կոմիտասի կազմակերպած մշակութային բոլոր ձեռնարկներու հիմնական եւ գլխաւոր մասնակիցը: Կոմիտաս ինք կը նուազակցէր իր աշակերտին:

Ան արդէն անուանի դարձած էր իբրեւ փայլուն թենոր. զինք կը հրաւիրէին աշխարհի լաւագոյն բեմերէն: Կը շրջագայի, իր անզուգական ձայնը հնչեցնե-

լով Պոսթոն, Պաղտատ, Ֆրեզնո, Նիւ-Եորք, Լոնտոն, Զուրիցերիա, Պրիւքսէյ, Սան Ֆրանսիսքո, Թեհրան եւ այլուր: 1930 թուականին ան արդէն հասած էր փառքի գագաթնակէտի: Կը վերադառնայ Փարիզ եւ իր ուսուցիչը կը գտնէ հոգեբուժարանի մէջ: Ցաւօք, Կոմիտաս այլեւս ի վիճակի չէր ճանչնալու իր աշակերտը: Այդ մէկը շատ ծանր կ'ազդէ Արմենակ Շահմուրատեանի վրայ: Սակայն ճակատագիրը անողոք է. երբեք չես գիտեր, թէ ինչ պատրաստած է քեզի: Եւ ահա, 9 տարի ետք, 1939ին, նոյն հիւանդանոցին մէջ, իր ուսուցիչին հիւանդութեամբ, իր ուսուցիչին ճակատագրով կը վախճանի նաեւ Արմենակ Շահմուրատեան:

ԲԱՐՍԵՂ ԿԱՆԱԶԵԱՆ

Իբրեւ երաժշտահան, Բարսեղ Կանաչեան նոյնպէս շարունակած է կոմիտասեան գիծը՝ իր ստեղծագործութիւններուն համար հիմք ընդունելով հայ ժողովրդական երգը: Գրած է բազմաթիւ մեներգներ, խմբերգներ, մանկական երգեր, դաշնամուրային փիլէաներ: Կանաչեան կատարած է նաեւ ժողովրդական ու հայրենասիրական երգերու մշակումներ: Անոր մեծ գործերէն են Լեւոն Շանթի «Հին աստուածներ» թատերգութեան հիման վրայ գրած «Արեղայ» մէկ գործողութեամբ օփերան: Նաեւ Հայաստանի հանրապետութեան ազգային օրհներգի՝ «Մեր հայրենիք»ի, երաժշտութեան հեղինակն է:

Կանաչեան ծնած է 1885ին, Ռոտոսթօ: 1888ին ընտանիքը տեղափոխուած է Կոստանդնուպոլիս, ուր եւ իր նախնական կրթութիւնը ստացած է մանուկ Բարսեղը: 1896ին ընտանիքը կը գաղթէ Պուլկարիոյ Վառնա քաղաքը: Երաժշտութեան դասեր կ'առնէ Նաթան Պէկ Ամիրխանեանէն: Կը սորվի ջութակ, երաժշտութեան տեսութիւն, խմբավարութիւն: 1903 թուականէն սկսեալ ան դաշնակ եւ հարմոնի կ'ուսանի Պուքրէշի մէջ: Օսմանեան Սահմանադրութեան ընդունումէն ետք Կանաչեաններու ընտանիքը 1908ին, ապագայի ակնկալիքով, կը վերադառնայ Թուրքիա, Կոստանդնուպոլիս: Կանաչեան հոս կը կազմէ «Քնար» եւ «Մասիս» նուագախումբերը, կը զբաղի դասաւանդմամբ, եւ այդ ժամանակ է, որ կ'ընէ իր առաջին ստեղծագործական փորձերը: 1910ի Դեկտեմբերը որոշիչ կ'ըլլայ Կանաչեանի համար, քանի որ կը հանդիպի Կոմիտասի, եւ կը սկսի երգել «Գուսան» երգչախումբին մէջ՝ Կոմիտասի «Հինգ սաներու» կարգին, կը հետեւի խմբավարական արուեստին եւ հարմոնիայի դասեր կ'առնէ: 1920էն ետք Բարսեղ Կանաչեան շարունակած է ուսումը՝ Փարիզ: Առաջին Աշխարհամարտի աւարտէն ետք կը վերադառնայ Պոլիս, կը գտնէ Կոմիտասի սաները եւ անոնց հետ կը կազմակերպէ «Կոմիտասեան Հինգ սաներ» խմբակցութիւնը: Իրենց ուսուցիչին գործը յաւերժացնելու նպատակով, անոնք համերգներ կ'ունենան, կը հրատարակեն «Հայ գուսանական երգեր»ու երեք երգարան, կը կազմակերպեն երգչախումբեր ու նուագախումբեր, կը զբաղին նոր սերունդի երաժշտական կրթութեամբ:

Մեծ եղած է Կանաչեանի ներդրումը՝ հայկական կարգ մը գաղութներու երաժշտական կեանքի կազմակերպման մէջ: 1928էն ան դասաւանդած է Կիւրոսի Մելգոնեան Կրթական հաստատութեան, իսկ 1933էն՝ Պէյրութի Նշան Փալանճեան ձեմարանին մէջ: 1936ին Բարսեղ Կանաչեան Պէյրութի մէջ կը հիմնէ

«Գուսան» երկսեռ երգչախումբը, որուն գործունէութիւնը կը տեւէ աւելի քան տասնըֆինգ տարի: Խումբին համար կը մշակէ հայկական եւ արաբական կարգ մը ժողովրդական երգեր: Մանաւանդ վերջին գործունէութիւնը մեծապէս գնահատուած է Լիբանանի կառավարութեան կողմէ եւ Կանաչեան պարգեւատրուած է Լիբանանի՝ Մայրիներու Առաջին կարգի եւ Փրանսական՝ Պատուոյ շքանշաններով:

Կանաչեան աչքերու հիւանդութեան պատճառով 1950էն սկսեալ ստիպուած կը դադրեցնէ իր գործունէութիւնը:

Կը մահանայ 1967ին:

ՍՊԻՐԻՏՈՆ ՄԵԼԻՔԵԱՆ

Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանին մէջ Կոմիտասի աշակերտներէն եղած է Սպիրիտոն Մելիքեան: Ծնած է 1881ին: Տակաւին ուսման տարիներուն, ան զբաղած է գիտական հետազոտութիւններով: Յատկանշական է, որ ճեմարանը աւարտելէ ետք Սպիրիտոն Մելիքեան մեկնած է Պերլին եւ աշակերտած՝ նոյն փրոֆեսէօրներուն, որոնց քով ժամանակին ուսանած էր Կոմիտաս: Այսինքն կրնանք ըսել, որ Կոմիտասի աշակերտներուն վրայ ազդեցութիւն ունեցած է ոչ միայն ինք՝ Կոմիտաս, այլեւ՝ եւրոպական դասական երաժշտութեան դպրոցը: Դպրոց, որուն իր հայեացքը կ'ուղղէր ժամանակի յառաջողէմ երիտասարդութիւնը: Եւրոպա անցուցած չորս տարիները մեծ ազդեցութիւն ունեցած են Սպիրիտոն Մելիքեանի երաժշտական հետազայ գործունէութեան վրայ: Անդրրկովկաս վերադառնալէ ետք, հրաժարելով էջմիածնի մէջ ստացած հոգեւորականի կոչումէն, ան սկսած է զբաղիլ մանկավարժական, հասարակական եւ երաժշտագիտական գործունէութեամբ: Ըստ տեղեկութիւններու, Ներսիսեան ճեմարանին մէջ շարունակելով Մ. Եկմալեանի աւանդոյթները, Մելիքեանի ջանքերով ալ աւելի կը բարձրանայ տեղի երգչախումբին մակարդակը: Թիֆլիսի մէջ ան հայկական երգչախմբային ընկերութեան եւ Հայկական երաժշտական կազմակերպութեան հիմնադիրներէն եւ գործող անդամներէն եղած է: Իր ուսուցիչին օրինակով, Սպիրիտոն Մելիքեան գրած էր դասագիրքեր եւ երաժշտագիտական գիրքեր: Անոր աշխատութիւններէն են. «Երաժշտութեան գարգացման խնդիրները», «Ծիրակի երգեր», «Երգեցողութեան դասագիրքը», «Յունական երաժշտութեան ազդեցութիւնը հայ երաժշտութեան տեսականի վրայ»: Ի դէպ, մեր մէջ տարածում եւ ընդունելութիւն գտած «Ծիրակի երգեր»-ու հրատարակութեան համար, առաջին անգամ հայ իրականութեան մէջ նոթագրուած եւ տեղ գտած են Փոնոկրաֆով ձայնագրուած երգեր: Գիրքը, 1914ին, Թիֆլիսի հայկական երաժշտական ընկերութեան կողմէ կատարուած երաժշտա-ագ-գագրական հետազոտութիւններու արդիւնք է: Երգարանին մէջ հաւաքուած են գեղջկական երգեր եւ պարերգներ, աշուղական յանկարծաստեղծումներ, որոնք հետաքրքրական են իրենց ժանրային նիւթով, ունին պատմական մեծ նշանակութիւն եւ այսօր ալ իբրեւ բնաբան կը ծառայեն հայ երաժշտահաններու:

Սպիրիտոն Մելիքեան մահացած է 1933ին:

ՎԱՀԱՆ ՏԷՐ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

Իր լաւագոյն աշակերտներէն մէկուն՝ Վահան Տէր Առաքելեանի շնորհիւ է, որ Կոմիտաս ծանօթացած եւ գրի առած է անոր ծննդավայրի՝ Վայքի եղանակները: Ահա թէ ինչ ըսած է Կոմիտաս իր աշակերտին մասին. «Ան լեռնային առիւծ մըն է: Անոր ձայնը անտառին մէջ առիւծի գիշերային մռնչոց կը յիշեցնէ»...

1901ին, ընդունուելով Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարան, ան կը դառնայ լաւագոյն ուսանողներէն եւ Կոմիտասի երգչախումբի մենակատարներէն մէկը: Վահան Տէր Առաքելեան այն փոքրաթիւ երաժիշտներէն է, որ նաեւ զինուորական կոչում ունեցած է: 1909ին ան ընդունուած է Փեթերսպոլի երաժշտանոցը, ուսման զուգահեռ մասնակցելով սպայական դասընթացքներու եւ ստացած է ենթասպայի կոչում: Երաժիշտը մասնակցած է Առաջին Աշխարհամարտին, խիզախութեան համար պարգեւատրուած կարգ մը շքանշաններով, պատուոգիրներով եւ մարտական սուրբերով:

Կոմիտասի այս աշակերտը ունեցած է նաեւ զրոգական եւ լրագրողական գործունէութիւն: Մեզի յայտնի են անոր՝ «Նեռի ծնունդը», «Դէպի նոր կեանք», «Կարճադրիւր» եւ այլ գրական ստեղծագործութիւնները: Աշխատակցած է Թիֆլիսի թերթերուն: Որոշ գրաքննադատներու կարծիքով, Վահան Տէր Առաքելեանի արձակը չի գիշիր իր ժամանակակից գրողներու՝ Ստեփան Զօրեանի, Դերենիկ Դեմիրճեանի, Նայիրի Զարեանի ստեղծագործութիւններուն: Գրած է նաեւ «Քէօր օղի» լիպրեթոն:

Այս երաժիշտը մեզի յայտնի է նաեւ իբրեւ թարգմանիչ: Հայ ընթերցողները Վահան Տէր Առաքելեանի թարգմանութեամբ ծանօթացած են համաշխարհային գրականութեան գլուխ գործոցներէն երեքին. Լեւ Թոլսթոյի՝ «Աննա Բարեհիւս», Պրուսո Եանեսքիի՝ «Ես կը վառեմ Փարիզը» եւ Եարոսլաւ Հաշեկի «Համաշխարհային պատերազմի ընթացքին խիզախ զինուոր Ծվէյքի արկածները» ստեղծագործութիւններուն: Աւելին. երգիչը թարգմանած է ստեղծագործութիւններ նաեւ ռուս բանաստեղծներէ, մասնաւորապէս Փուշքինէ, Եսենինէ, Մայաքովսքիէ, Կորքիէ:

Ահաւասիկ լեզուագրագէտ Ռուբէն Զարեանի կարծիքը՝ Կոմիտասի աշակերտներէն երգիչ Վահան Տէր Առաքելեանի թարգմանչական արուեստի մասին. «Ան թարգմանիչ բանաստեղծ է: Միայն «...Ծվէյքի արկածները» գրքին մէջ քառասուն նոր բառ կայ: Իսկ «Աննա Բարեհիւս» ան թարգմանած է այնպիսի զգացումով մը, որ Աննան ընթերցողներու համար դարձած է աստուածատուր կին, իսկ անոր մահը՝ անձնական ողբերգութիւն: Եթէ թարգմանչական արուեստը համեմատելու ըլլանք դերասանականին հետ, ապա կարելի է գարմանայ ու հիանայ, թէ Վահան Տէր Առաքելեան ինչպէս յաջողած է տեղ մը օժտուած ըլլալ հիւմորի իւրայատուկ զգացումով, իսկ այլ տեղ՝ խորունկ տրամաթիւզով»:

Կոմիտասի այս աշակերտը իր ուսուցիչին ողբերգական մահէն մէկ տարի անց՝ 1936ին Թիֆլիսի մէջ ձերբակալուած եւ աքսորուած է Քոմիի ինքնավար հանրապետութիւն, ուր, 1941ին, կնքած է իր մահկանացուն: Միայն տարիներ անց՝ 1960ին, երգիչին հարազատները յաջողած են անոր աճիւնը տեղափոխել հայրենիք:

ՄԻՀՐԱՆ ԹՈՒՄԱՃԵԱՆ

Կոմիտասի մէկ այլ աշակերտը, Միհրան Թումաճեան նոյնպէս, շարունակելով իր ուսուցիչին գործը, հաւաքագրած եւ գիրքերու մէջ ամփոփած է հայ ժողովրդական երգեր ու հագուազիւտ երաժշտական պատառիկներ: Հայ երաժշտութեան բազմաթիւ արժէքներ մոռացումէ, օտարացումէ եւ ուծացումէ փրկուած են ոչ միայն Կոմիտասի, այլեւ անոր աշակերտներու եւ անոր աւանդները շարունակողներու շնորհիւ:

Միհրան Թումաճեան ծնած է Սեբաստիոյ շրջանի Կիւրին քաղաքը: 1910ին տեղափոխուած է Կոստանդնուպոլիս, ուր ստացած է իրաւաբանական կրթութիւն: Հիանալով Կոմիտասի արուեստին՝ Թումաճեան դարձած է «Գոսսան» երգչախումբի անդամ: Իսկ պատերազմի աւարտէն ետք, Պոլսոյ մէջ գտնելով իր ընկերները՝ իրականացուցած է «Հայ գոսսան» երգերու ժողովածոյի հրատարակումը: 1923ին մեկնած է ԱՄՆ, ուր կազմակերպած է համերգներ, կազմած է երգչախումբեր, ձայնագրած է արեւմտահայկական երգեր: Կոմիտասի եւ Սպիրիտոն Մելիքեանի հաւաքագրած երգերու կողքին, Թումաճեանի կազմած ժողովածոնները հայ երաժշտական արուեստի լաւագոյն գոհարներէն են: 1964ին Միհրան Թումաճեան հաստատուած է հայրենիք, հոն ալ հրատարակելով իր ժողովածոները: Ան մահացած է 1973ին, Երեւան:

ՎԱԳԱՐՇԱԿ ՍՐՈՒԱՆԶՏԵԱՆ

Անուանի ազգագրագէտ Գարեգին Սրուանձտեանի ազգականն է Կոմիտասի մէկ այլ աշակերտ՝ Վաղարշակ Սրուանձտեան: Իրանահայ է. ծնած է Թաւրիզ: Սուլթան Համիտի հալածանքի տարիներուն արտաքսուած է Պոլսա, ուր ուսանած է Ֆրէրներու գոյէճին մէջ: Ինը տարեկանին Վաղարշակ Ֆլիւթ նուագած է ուսանողական հոգեւոր նուագախումբի մը մէջ: 1910ին մեկնած է Կ. Պոլիս եւ ուսանած Կոմիտասի մօտ: 1920ին, ընկերներու հետ մեկնած է Փարիզ՝ ուսումը շարունակելու, ապա՝ ԱՄՆ՝ հաստատուելով Ֆրեզնօ քաղաքը: Կոմիտասի օրինակով, ան նոյնպէս զբաղած է ազգագրութեամբ, բանահաւաքութեամբ եւ երաժշտահանական գործունէութեամբ: Պահպանուած եւ մեզի հասած են Փարիզ եւ այլուր տպագրուած անոր երգերն ու սիրերգերը: Կեանքի վերջաւորութեան ան յօրինած է իր լաւագոյն ստեղծագործութիւնը՝ «Հայկական սիմֆոնիան»:

Մեծն Կոմիտասի արժանաւոր աշակերտը իր մահկանացուն կնքած է Ֆրեզնօ՝ 1958ին:

ՎԱՐԴԱՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Կոմիտասի աշակերտներէն Վարդան Սարգսեանին՝ սերունդները արժանին պիտի մատուցեն, քանի որ անոր շնորհիւ լրացուած եւ հրատարակուած է Կոմիտասի «Պատարագը»: Անոր դերը մեծ եղած է նաեւ իր ուսուցիչին այլ ստեղծագործութիւններու հաւաքման եւ հրատարակման գործին մէջ: Վարդան Սարգսեան ծնած է Պոլիս, երաժիշտի ընտանիքի մէջ: Նախնական կրթութիւնը

ՎԵՐԱԴԱՐՁ

(Մօրս մահուան Բ. տարեկիցին)

Վերստին դա՞րձ մը
 Թէ
 Դառնալ - նորէն
 Դէպի անոր որ վայր մըն էր երէկ
 Օդանաւէն դիտուած մանկութիւն մը լոկ
 Որ լոյս ու ստուերի մէջ
 Տարուբեր կ'ըլլար
 Հեռու-հեռաւոր անծանօթ ու բիրտ
 Արեւանման մոլորակի պէս

Իբրեւ թէ ամերիկեան հիւսիսը
 Վայր մ'է կեանքի-վայելքի...
 Անիկա հորիզոնական գիծի վրայ է
 Սիպերիա կոչուած այն միւս վայրին հետ
 Որուն սիւներուն - ճաղերուն ներքեւ
 Հարիւր հազարներ արնաքամ ինկան
 Մարմնի
 Սիրոյ
 Սեռի
 Հոգիի
 Սառնամանիքի մահուան ծաղիկներուն պէս

Ներէ՛ մայր իմ
 Որ առանց քեզի կը վերադառնամ Լիբանան
 - Ծննդավա՛յր -
 Ուր մարտեան հովեր
 Տէս թէ ինչպէս ահանջիս կը փսփսան
 Կորսուած դիմանկարիդ
 ան-յիշողութիւնը

*Ու կը փղձկի սիրտս
Զգոյութեանդ լո՛ւռ աստուածներուն պէս
Որոնք վերէն
- է՛ն բարձրէն-
Քիթս կը հրեն սա պճիկ պատուհանին մէջ
Որպէսզի կապոյտին փրփուրներուն հետ
Ես վերստի՛ն հոտուըտամ քեզ*

*Որպէսզի հանդիպումը մեր
Պէյրութեան տաք ջուրերուն հետ
Ըլլայ վերադարձ
Դէպի վայրը այն
Ուր մենք երկա՛ր փնտռեցինք զիրար*

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

7 Օգոստոս, 2009

Պէյրութ

ՏՀՄԻ «ՌՆՅՅ • ՇՈՒ
Ռոստոմ Ոսկանեան

ԱԶԴԱՆՇԱՆ

Անհիւրընկալ գալիքի,
 Այլ՝
 Անհաստատ ներկայի
 Եւ
 Անիմաց վճիռի գեղուն ազդանշան:
 Երկնչում լպրծուն
 Մերկացում շերտաւոր,
 Ակնթարթ անհուն
 Մնացորդ հունաւորեալ:
 Արտագրում վիճակի
 Խոստովանանք կրկնակի
 Դերակատար հնազանդ
 Բառերուն անկաշկանդ:
 Զօր պահերու գանձարան անսպառ
 Կամակատար կտակի աղախին
 նորընծայ:

ԱՆԲԱԼԱՍԱՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆ

Մեղադրանքի սկիհին խարանս ըմպած,
 Զամբերութեան բաժակի յատակն իջնող փրփուրը,
 Ամօթանքի վերքն ահարկու
 Յարալէզներու անբալասան դատաստանին
 սպասարկու:

Զրաժարեալ
 Զեռացումներէ,
 Զարստահարուած ուրացումներէ,
 Միայնութեամբ վերանորոգուած

Եւ վերածնած
 Խաղաղութեամբ խոնարհաբեր
 Խանգարումի խաղին մերժում.
 Դաւադրութեան դաւանանքին
 Փխրուն գարշապարը փխրուն է միշտ:
 Զոչակի հանգոյն, հաւատքի մսխո՞ւմ,
 Թէ համոզումի արդար հատուցում:

ԲԱՌ ՀԱՄԱՏԱՐԱԾ

Սոնիային

Անբաւարար արգասիքի,
 Ինքնամոռաց նուիրումի
 Անհայելի դատաստանի
 Անունկնդիր ընթերցումի
 Վայելքին ծնրադիր շնորհահանդէսն է
 Ապիկար:

Հոգին կորուսեալ,
 Յուշադրիւր ցամքած,
 Հատընտիր ձեռագիր
 Երկաթագիր բառն է

համատարած:

Հիացումի կուսական առագաստի գեղումով
 Անթեղուած հաւատամքը շիրմաքարի խոստումին
 Հայրենական արձագանգն է քսանամեայ:
 Յիշողութեան հասունացման թարմացումը
 Պեղումներու արտօնութեամբ աներկբայ
 Կրակ է անթեղուած
 Յամեցումի օրինաչափութեան.
 Ընդարմացած՝
 Գիշերներու գինարբուքին յանձնառու:

ԲԱՌԵՐՈՒՆ ԿԻՐՔԸ ՏԿԱՐ

Տաք է թուղթն այս սպիտակ
 Հագիւ մելանն իր հպած
 Հոն կը կարդամ ես յստակ
 Շատ գաղտնիքներ հրդեհուած:
 Ամայութեան յարութեամբ
 Արտագրումն այս թերի
 Տառապանքով յագեցած՝
 Բառերուն կիրքը տկար:
 Այլ է արուածն ու գրուած,
 Այլ է մարմինն ցանկացուած,
 Գիշերուան այս զովութեամբ
 Խամաճիկները հանգած:
 Ազատութեան սանձագերծ,
 Եւ դիւրութեան մատուցման,
 Բարիքներէն պարտուած՝

Գաղտնիքները նահանջած:

ՉԳՈՒՇԱԻՈՐ

Բառերուն այն չարտահանուած,
 Լռութիւնը ան-հրաժեշտ,
 Լռութիւնը անդաւաճան,
 Մեղամչումը բանտարկուած
 Մոռացումը՝ կաղապարուած,
 Չընթերցուելու համոզումով սարսափահար
 գերեզմանուող:

Յետածգուող ժամանակի թաւալումի
 պարտադրանքին,
 Յրաժարում արարելու սրբազնագոյն
 տառապանքէն:

Չգուշաւոր վերադարձի կարօտ է արդ:
 Մերթ կորուսեալ, մերթ վիրաւոր
 Դեռ համբերող կամ հանդուրժող
 Այս անարիւն զոհաբերման վկաները
 Չգուշաւոր սօսափումով թափանցիկ են
 ինչպէս բիրտը:

ԷԼՕ ՅԵՐՎԵԼԵԱՆ
 Պէյրուս

ՀԱՅԿ ԴԻԻՑԱԶՆԱՀՕՐ

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ՝
 Մեզ յաղթութեամբ պսակադրեց.
 Եւ քանդակեց հզօր փառքը քու լուսայեղց՝
 Ժամանակի վեհ կերպարովն անխորտակ:

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ՝
 Դուրս բերաւ մեզ
 Ստրկութեան անդոհազեղ դաշտերէն.
 Եւ լծորդեց ճանապարհը մեր գոյութեան՝
 Չիւնագագաթ լեռներու լոյս խորհուրդին,
 Ուր հողմերու տենդագալար ցնծութեամբ,
 Ազատութեան փոթորկաշունչ երգերուն
 Շեփորակիրը դարձանք
 Եւ խաղաղութեան ձայնին օրէնսդիր՝
 Դարձանք հպատակը հլու:

Մենք,
 Քարեղէն երկրի բնակիչ,

Քարեղէն երգի շինական,
 Քարեղէն լեզուով բացուեցանք
 Կեանքին,
 Լոյսին,
 Տարերքին:

Մեր բախտորոշ գոյամարտին մէջ ահեղ
 Վէճը դարձաւ մեհենագիր մագաղաթ,
 Լոյսը դարձաւ տեսլահայեաց իմացում,
 Յոյսը դարձաւ զգայնութիւն բնապաշտ,
 Եւ հաւատքը՝ խորհրդատու ուղեցոյց.
 Մենք, արեւի նայուածքէն բորբ ու բոցուն
 Քաղելով հոյլ-հոյլ խոհեր ճառագայթային՝
 Պայծառացանք...

Քարեղաբիբ սեւեռումով ողջունեցինք
 Զօրեղ տեսիլքը վաղուան.
 Քարեղահունչ հորովելով ըմբոշխնեցինք
 Լիութիւնը մրգահասի.
 Քարեղաձիգ թեւածումով պարագրեցինք
 Զամակ իրերն համայնական.
 Եւ վեհանիստ մեր լերան պէս,
 Մեր հողին վրայ,
 Մենք, էակից քու տենդերով
 Արմատացանք...

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ
 Կենսաւորեց մեր հոգիներն ընդարմացած՝
 Ազատութեան շունչովն հզօր,
 Որ սրնգենք կալերօգն անոյշ
 Մեր դաշտերուն ցորենաբոյր
 Եւ արտերուն ծլարձակ,
 Բայց բօթաբեր բորեաններու բանսարկու
 Յաճախանքին յանդիման՝
 Անշնչացած երգերը մեր սիրաղու
 Եւ վշտակիր մեր հեւքին մէջ,
 Ստրկաբար դարձանք մենք
 Տարերկրային խորհուրդներու հարկատու,
 Որոնց զայրոյթը մեղմող

Մեր անձնդիր նուիրումով,
 Ջոհեցինք փառք,
 Ջոհեցինք սէր
 Եւ հողը մեր
 Ջոհաբերման հանդիսութեամբ նուիրագործ՝
 Դարձաւ աղերս հրախանձ,
 Դարձաւ արցունք հրաշիթ,
 Դարձաւ արիւն հրաբորբ
 Եւ ողջակէզ երազներու վկայարան...

Արիւնով պաշտեցինք սէրն արեգակի,
 Արիւնով երգեցինք լոյսն իր գեղազօր,
 Արիւնով հիւսեցինք գովքն իր պանծալի
 Եւ ծոցին մէջ մեր հանդերուն բեղմնաւոր՝
 Ճենճերելով ատրուշան առ ատրուշան,
 Իբրեւ պայքար ու ձգտում
 Իբրեւ տենչանք տեսլապաշտ,
 Մենք, դիւցազնավէպ դարձանք:

Արեւապաշտ մեր տենդին մէջ,
 Սգաց մեր վրայ հողն հայրենի՝
 Աշնանային հառաչալիր թախծութեամբ,
 Երբ հողմաշունչ ձայներուն մէջ
 Սօսեաց մեր սուրբ Անտառին,
 Մեր հայրերուն անդարձ հոգին փնտռելով՝
 Դարձանք բաղձանք ոգեպաշտ:

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ՝
 Յայտնաբերեց լուսէ թովչանքը Սեւանի,
 Որուն վճիտ հայեացքով՝
 Յաւերժութեան լազուրթ երկինքը գրկեցինք,
 Ծովակը մեր՝
 Դարձաւ օրրան բերկրութեան,
 Դարձաւ մղում կենսագործ
 Եւ մեղեդի բեղմնաւորման.
 Ու հայրենի լեռնաշխարհի
 Դալարագեղ կրծքին վրայ,

Կամ ծոցին մէջ մեր դաշտերուն ջրափնեայ,
Ալեծփուն իղձերովն իր ծաւալական
Եւ աստղահոյլ երազովն իր անճառելի՝
Մենք, ծովացանք...

Մեզ կախարդեց շունչը հողին արարատեան՝
Գարնանային ծաղկածիծաղ երգերով.
Երբ հողը մեր
Դարձաւ ակօս առ ակօս
Կենդանութիւն սաղմնաւոր,
Խայտածիծաղ ծաղիկներու տօնահանդէս,
Ծով միրգերու ծիրանավառ յայտնութիւն
Եւ բերքառատ այգեկութք,
Դարձաւ գինի՝ հրահոս,
Եւ մեր հողի արարչագործ երկունքով՝
Մենք, մայրացանք...

Լայնալիճ աղեղիդ նետը սլարձակ՝
Տէր դարձուց մեզ
Մեր էութեան
Ըմբռնումին ինքնադրոշմ.
Քողազերծեց մեր աչքերուն՝
Բնաշխարհ մը սլաթել ձգտում,
Ռազմադաշտ մը հրաթել խոյանք
Ու երկինք մը՝ վիշապաքաղ պատմութիւն...

Դարերու հետ,
Դարերն ի վեր,
Կլափին դէմ Բորեաններու,
Դիւցազնահայր,
Մենք, ջլապիրկ քու աղեղով զսպանակուած՝
Անմահացանք...

ՄՁԻ à ´ Ø²ÜàòĬ °²Ü

ՅՅ ՍՇԵ, 2008, ձշնհնհն

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Հայաստան, ի՛նչ հայրենիք, կարօտ ու ցաւ եւ խնդութիւն,
Որպէս շնչող ներկայութիւն, աշխարհի մէջ մի աշխարհ:
Հայաստան, անունդ անգամ հերոսական վեհութիւն,
Յուսոյ խորան մեր ինքնութեան եւ կացարան բարձրագահ:

Քեզ սիրեցինք նաեւ դժբախտ օրերիդ, երբ օտարի
Գարշելի թաթն էր քեզ ձնշում ու բորենու քրքիջով
Անարգում էր անխղճօրէն սլացքը քո քաջարի
Երկնապարգէւ ինքնորոշման միշտ ցանկալի հետքերով:

Ու դիւցազուն քաջերիդ մաքառումով ահեղացունց
Փրկուած դու մի սուրբ մասունք, ի՛նչ հայրենիք նուիրական,
Զաւակներիդ յար ուղեկցող ներշնչարան քաղցրահունչ,
Մեսրոպաշունչ մեր լեզուի մշտադալար դու օթեան:

Ի՛նչ պապերը տարագիր քեզ չտեսան, բայց սիրեցին
Նժդեհացեալ սրտերի հուրհրացող հրայրքներով,
Խորհուրդը քո գեղահրաշ փոխանցեցին սերունդներին,
Որ մեզ համար դու միշտ լինես հարագատ կանչ հոգեթով:

Ի՛նչ հայրենիք հնամենի, յոյսի երկիր՝ Հայաստան,
Լուսաշող ջահ Լուսաւորչի մաքրաթել երազների,
Տաճար Զուարթնոցի եւ Գեղարդի, դուռ անմահութեան՝
Բացուած սրտերին մեր հայատրոփ եւ անպարտելի:

ՆԱԽԱՏԻՆՔԻ ՆՇԱԻԱԿ

Եւ մենք դարձանք նախատիների նշուակ:
Զգիտէինք, թէ մարդակերպ գաձաձներ
Դրած դիմակ հայրենասէր ասպետի
Կամ պաճուճուած պատմութեանով քուրմերի
Դաւելու եւ վեհագընաց մեր երթին:

Նրանց համար մենք այսօր էլ «սուրբ հայր» ենք,
Թէ մասնակցենք խրախճանքին իրենց պիղծ՝
Խեղդելով ձիչն արդարատենչ զրկուածի
Կամ իրենց պէս ծաղրելով մեր հայկազնեայ
Վսեմ հոգու քանքարները աստղալից:

Մենք ապրել ենք ոտաբոսիկ, կիսաքաղց,
 Կը նախընտրենք այդպէս ապրել առյաւէտ,
 Քան մասնակցել խրախճանքին այն վայրագ,
 Ուր մեղկութեան շունչն է փչում ժանտալից,
 Եւ գաճաճներ պար են բռնում Նեռի հետ:

Դրա համար մոլորուած դեսպանները այդ Նեռի
 Մեզ յաւիտեան չեն ների եւ կը դարձնեն
 Ատելաւառ նախատիրքի նշաւակ՝
 Աջից-ձախից գոռալով, թէ մենք համակ
 Աղբի կոյտ ենք՝ ոչնչացման արժանի:

Ո՛հ, երանի՜ թէ մենք, իբրեւ այդպիսին,
 Լինենք սնունդ ծաղիկներին գունագեղ՝
 Աւետաբեր մի նոր գարնան կենսայորդ,
 Քան թէ դառնանք մռայլ դեսպան չարիքի՝
 Միշտ դառնաժանտ ու դաւադիր գոյութեամբ:

ՄՆԱՄ ԵՐԿՐՈՒՄ

Բարձրանում եմ
 Ինձ հարազատ սարերն ի վեր:
 Հեզաքնքուշ երազանքներ,
 Անթիւ յուշեր հէքեաթային
 Գրկած ինձ հետ տանում եմ վեր:

Թախծոտ շղարշը մթութեան
 Տարածուել է շուրջըս բոլոր:
 Վերեւից լուսինը անխօս
 Հետեւում է քայլքիս խոհեմ:
 Շողշողուն աստղերը սակայն
 Նայուածքներով բոցկլտացող,
 Ասես սիրոյ թելեր պարզած,
 Ինձ են կանչում բազմագորով:

Աստղեր յաւերժ, աստղեր խօսուն,
 Թէ՛ ձեզ մօտ են երազներիս
 Եւ յուշերիս սրտամօտիկ
 Հարազատներն իմ սիրասուն,
 Հենց այս պահին ես կ'ուզեմամ
 Թելեր առնել, սլանալ վեր
 Ու գրկել ձեզ յաւերժօրէն:

Ինձ այնպէս է թուում սակայն,
 Թէ զառամեայ երկրի վրայ
 Ինչ-որ մէկը կարիք ունի
 Իմ լաւ խօսքին, իմ գգուանքին,
 Իմ օգնութեան:
 Թէ կարող եմ մէկին օգնել,
 Թո՛ղ մի քիչ էլ մնամ երկրում,
 Թէկուզ սիրտըս սիրուց զրկուած,
 Անձքս մենակ ու տարագիր,
 Թո՛ղ մի քիչ էլ մնամ երկրում,
 Որ մեղմացնեն յօժարակամ
 Միրակարօտ ինչ-որ մէկի
 Յաւր սրտի:

ԱՆՎԵՐՆԱԳԻՐ

Միեւնոյն է, թէ ինձ
 Կը յիշէք, կամ ոչ:
 Դուք ինձ չէք տեսնի,
 Բայց հոգիս լուսէ
 Պիտի գրկի ձեզ
 Ու կարօտագին
 Սեղմի իր կրծքին:

Եւ այդժամ պիտի
 Էութիւնը ձեր
 Զգայ խայտանքով,
 Թէ ինչ-որ զեփիւռ
 Անխառն բերկրանքով
 Անցաւ իր միջով:

ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼՆՃԵԱՆ
 Մոնթէվիտէօ - Ուրուկուէյ

ԱՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԻ ՇԵՐՏԸ (*)

(Հատուած՝ անտիպ վէպէն)

Չկայ աւելի մեծ յանցանք մը ազգի համար,
քան հաւաքական ելքը իր հողերէն...
Կը բաւէ որքան որ ուրիշներուն շեմերը
մաշեցինք՝ մեր յամառ պանդխտութեամբ:
Մեր կողկողանքը անգոր է՝ մանկան լացին պէս:

ի Յ Կ. շՅ ԻճՅՅ Յ»Յ Յ,
«Յեղափոխութեան լոյսէ գօտին»

Յաջորդ օրը, օրերու հաշիւն ալ կորսնցուցած, հեռատեսիլի պաստառին դիմաց նստած էր Արամիկ, հագուած, պատրաստ, պաշտօնական ընդունելութեան մը մեկնողի կամ հոնկէ վերադարձողի դիրքով: Կը դիտէր իրարու յաջորդող պատկերները, բայց ոչինչ կը հասկնար: Կէսօրը անցած էր արդէն: Ուզած էր երթալ փողոցին անկիւնը գտնուող մեծ վաճառատունը: Մնացած էր տեղը: Պահ մը մտածեց գրասենեակի մասին, հոն հիմա հեռատիպը կարկուտի պէս լուր կը թափէր: Ամերիկայի նախագահը անպայման բան մը ըսած կ'ըլլայ, Մոսկուան լուռ չի մնար, Ափրիկէի մէջ տեղ մը գիրար ջարդած կ'ըլլան մարդիկ: Լիբանան, Սուրիա: Իսրայէլեան օդանաւ մը, խաղալու պէս, բռնաբարած կ'ըլլայ արաբական երկրի մը երկինքը, ռումբ ալ կը ձգէ, եթէ պաղեստինցիները իրենց ներկայութիւնը յիշեցուցած ըլլան: Իր առօրեան էր, գծուած շրջանակ մը, գոր կը լեցնէին ամէն օր աշխարհի հեռու եւ մօտ վայրերու մէջ տեղի ունեցող ցնցող դէպքերը, ուշագրաւ իրադարձութիւնները եւ գայթակղութիւնները:

Յիշեց իր հայ ընկերները, որոնց հետ երբեմն ժողով կը գումարէր, կը ձանձրանար, թէեւ ձանձրացած էր քաղքենիացած միւսներէն, որոնք ժամացոյցի կանոնաւորութեամբ, ամէն Ուրբաթ պրիճ խաղալու համար կը հաւաքուէին, եւ իրենց տիկիններն ալ, առանձին նստած, իր մամլոյ գործակալութեան մրցակից կը դառնային, տեղական լուրերու իրենց տոպրակը բանալով: Անդրադարձաւ որ ինք փոխուած էր, այն օրէն ի վեր որ Ալիս յանկարծ մտած էր իր կեանքին մէջ: Մարդիկը եւ կացութիւնները կը դիտէր նոր աչքերով: Նման մենախօսութեան պահեր ունենալու սովորութիւն չունէր: Այն օրէն ի վեր որ այս երկիրը ոտք դրած էր, իրարու յաջորդող եւ կրկնուող օրերը, գործը, կիները, տան վարձքը, արձակուրդները, ծանօթներ, կը լեցնէին իր կեանքը: Ինք ալ, բոլորին պէս, կը գտնուէր առօրեայի հոսանքին մէջ:

Հեռաձայնը հնչեց. մէկ, երկու:

- Ալօ, կը լսեմ:

- Արամիկ, բարեւ: Կ'ուզեմ քեզ տեսնել:

Շեշտը տարօրինակ էր, չհամարձակեցաւ ինքնիրեն ըսել՝ մղձաւանջային: Ի՞նչ կրնար պատահած ըլլալ:

- Անմիջապէս կու գամ:
- Ոչ, ճիշդ հասցէդ տուր: Ես թաքսիով մը կը հասնիմ:
- Կու գամ:
- Ոչ, կ'ուզեմ ես գալ:

Ի՞նչ պատահած կրնար ըլլալ:

Ձարմացած, տուած էր հասցէն եւ հիմա կը սպասէր որ հասնի եւ գինք ողորդէ, շուարուով մատնէ: Այդ կ'ընէր արդէն նոյնիսկ երբ բացակայ էր: Այս անգամ Ալիսի ձայնը չուէր այն մեղմութիւնը, գաղտնասաց իզուրութիւնը, գուսպ պչրանքը, որոնց վարժուած էր անցնող քանի մը օրերուն: Մետաղեայ շեշտ մը կար ձայնին մէջ: Խորհեցաւ որ հեռաձայնի գործիքն էր յանցաւոր: Ինչո՞ւ չէր ուզած որ ինք երթայ: Ի՞նչ խօսած էին ինք եւ Սիրա: Մեղմեց կոճակը եւ հեռատեսիլի պատուհանին առջեւ վազող հտպիտներուն պարն ու պոռչտուքը կանգ առին: Կացութիւնը ըմբռնելու իր ճիգը կը բախէր պատին: Կանացի քմայքի մը դիմաց չէր, այնպէս զգաց եւ մտածեց:

Կնոջ մը այցելութիւնը ընդունող ամուրիներուն պէս փորձեց սեղաններուն, գրադարանին փոշին սրբել, բաժակները մաքուր էին, գրեթէ անմարդաբնակ տան մը կերպարանք ունէին սենեակները, մեկնումի մը նախօրեակի պատկերով: Նման բան չէր մտածած բնաւ, բայց գիտէր որ իր բնակարանը միշտ այդպէս եղած էր, կամ անպատ, չոր ու անհրապոյր, ուր բացի բաղնիքի օճառի եւ շոգիի բոյրերէն ուրիշ բան չէր ըլլար, կամ ահաւոր տակնուվրայութիւն, որուն պատճառով ուշ տուն կու գար: Քայլեր դրան առջեւ: Չանգը չհնչած արդէն բացուած էր դուռը: Ալիս երկարեց դէմքը եւ քաղցր գովութիւն մը հանգչեցաւ Արամիկի դէմքին վրայ: Մեղմօրէն գրկեց աղջիկը, բարակ ու ճապուկ, համբուրեց շրթները: Ալիս ներս մտած էր արդէն եւ դուռը փակուած:

- Արամիկ, կ'ուզեմ կողքիդ նստիլ եւ խօսիլ: Եկո՛ւր, եկո՛ւր մօտս: Եթէ այսօր չխօսիմ, հաւանօրէն երբեք պիտի չխօսինք: Քովս: Կողքիս: Այդպէս մի նայիր աչքերուս, որպէսզի չփոթի չմատնուիմ: Այսպէս լաւ է:

Չսպուած քնքշութիւն մը կը տարածուէր, Արամիկ կ'ուզէր հասկնալ թէ ի՞նչ կը պատահէր, ի՞նչ պատահած էր: Կը կուահէր որ չվերադառնալու իր առաջարկին մասին պիտի չխօսէր Ալիս:

Աղջիկը գլուխը հանգչեցուցած էր իր կուրծքին, անոր բազուկի կոր գծին մէջ կորսուած էր, փոքրացած:

- Քեզ կը գարմացնե՞մ: Լուութենէդ այդ կը գուշակեմ, գարմացածի լուութիւն, շարունակեց Ալիս: Ենթադրութիւննե՞ր կ'ընես: Նախ կ'ուզեմ որ գիտնաս, եւ այսօրուան եւ վաղուան համար, յառաջիկայ տասը, քսան եւ աւելի տարիներուն համար, ինչ ալ ըլլան մեր կեանքի ոլորապտոյտ ճամբաները, որ այս գրեթէ մէկ շաբաթը կեանքիս երջանկագոյն օրերով հիւսուեցաւ: Հոգեպէս հարստացայ քու մտերմութեամբդ: Առաջին անձը եղար զոր սիրեցի, սիրեցի երբ ոչ ոք, ոչինչ, զիս նախատրամադրած էին այս հրայրքներուն: Ինքզինքս այսպէս չէի երեւակայած անգամ: Այսպէս ալ կրնայի մեկնիլ Գերմանիա, ապա թերեւս Ամերիկա եւ վերադառնալ Միջին-Արեւելք: Չափահաս էի, չափահաս էինք, ես արեւելքցիի պէս պահպանողական, խոհեմ, դուն արդէն արեւմտակա-

նացած, տարուեցանք անկրկնելի զգացումներով: Բնական պայմաններու մէջ պիտի ըսէի որ խենթութիւն ըրինք: Ամէն մարդու չէ տրուած ըսել որ երջանկութիւնը գտաւ, նոյնիսկ կարճ ժամանակով: Չխորհիս որ կը զղջամ: Ընդհակառակը. կրնամ նոյնիսկ ըսել որ կեանքիս մնացեալ օրերուն համար ալ լիացած կը զգամ ինքզինքս: Ասոնք դատարկ խօսքեր չեն: Բայց հիմա պիտի տեսնես ուրիշ Այիս մը, որ տրամադիր չէր երբեք քու կեանքիդ եւ անցեալի յանձնառութիւններուդ էջերը բանալու: Բայց...

Արամիկ լսեց, մտածեց. «Ինչո՞ւ բնական պայմաններ, ի՞նչ կար անբնական»:

Լուռ էր, կը լսէր, անորոշ զգացումով մը համակուած:

- Բայց «ըսի՛ն» որ խօսիմ քեզի հետ, եւ Այիս շեշտեց «ըսին»ը:

Ուշադիր, նոր անդրադարձաւ: «Ըսին»: Ո՞վ կրնայ ուզած ըլլալ որ իրեն ըսեն: Ո՞վ կը հետաքրքրուէր իրմով: Ինչո՞ւ այս խորհրդաւորութիւնը: Յետոյ ինչո՞ւ իր «հին յանձնառութիւններ»ու էջերը կը բացուին, ինչո՞ւ անոնք այս պահուն իր ներկային մէջ կու գան: Իր թեւին մէջ հանգչող աղջիկը, որուն ձայնը մինչեւ քիչ առաջ արբշտանքով կ'ըմպէր, կը դառնար խորհրդաւոր, բացուելու սպասող գիրք մը, բայց ինք միաժամանակ կը վախնար որ այդ բացուող էջերը կրնային գիրենք իրարմէ հեռացնել:

Այիս թափանցող ձայնով եւ շեշտով շարունակեց, մեղմ, հատիկ-հատիկ.

- Երբ իմացան որ քեզի հանդիպած էի, ըսին՝ որ խօսիմ քեզի հետ կարգ մը հարցերու մասին:

Լռեց: Արամիկ չխանգարեց այդ լռութիւնը: Բայց համակ ուշադրութիւն դարձած էր, համակուած էր տեսակ մը վախով որ կը սպառնար, չէր կրնար ենթադրել ինչ բանի: Բայց կը զգար որ այս գրոյցէն ետք վաղուան օրը այսօրուան շարունակութիւնը պիտի չըլլար:

- Քու մեկնումէդ ի վեր, ընկերներդ, նաեւ անոնք որոնք քեզմէ վերջ եկան, շարունակեցին այն ուղիով գոր գծած էին ուրիշներ, ուսուցիչներ, քաղաքական գործիչներ, անոնց հետքերուն վրայ՝ նաեւ քու: Այս պատճառով ալ քեզ կը յիշեն միշտ: Ծանօթ անուն ես նաեւ նորերուն, որոնց երբեմն կը տրուին յօդաւածներուդ բազմազրուած օրինակները: Վաղեմի ընկերներէդ մին, հաւատարիմ աւանդներու, կը շարունակէ այն պայքարը գոր միասին կը մղէիք: Բայց այդ պայքարը, իր նախկին ձեւով, որ քարոզչական էր, պատի առջեւ կանգնած է: Թափ պիտի տրուի հակաթուրք պայքարին, որպէսզի հայոց իրաւունքը նախ չմոռցուի մեր ժողովուրդին եւ ապա աշխարհի կողմէ, եւ ստեղծուին պայմանները վերականգնումի: Երէկ, երբ այստեղէն կ'անցնէր, հեռաձայնեց: Հանդիպեցանք: Խօսակցութեան ընթացքին ըսի որ քեզի ծանօթացած էի: Հարցումներ ուղղեց քու մասիդ, տպաւորութիւններս ուղեց գիտնալ, ըսելով որ ժամանակը եւ հեռաւորութիւնները մարդը կը փոխեն: Երկար տեւեց մեր գրոյցը: Ապա պարտականութիւն տուաւ որ քեզ հաղորդ պահեմ:

Արամիկ գարմացման մէջ թաղուած էր, չէր հաւատար յածին: Ի՞նչ պարտականութիւն կու տային Այիսին, ո՞վ էր, ի՞նչ կ'ընէր, ինչո՞ւ յայտնուած էր այս քաղաքին մէջ: Կը հասկնար որ այս մանր քաղքենիի կերպարանքով կրթուած եւ փայլուն աղջիկը, տարբեր էր, ոչ միայն իր ցարդ ունեցած տպաւորութիւններով: Հետզհետէ կը հասկնար որ ան չէր վարանած եւ ազգային-քա-

դաքական յանձնառութիւններ ընդունած էր, մինչդեռ ինք,- եւ ինչէ՛ր չէր յիշեր -, եկած եւ թաղուած էր առանձին ապրող անհատապաշտներու խաժամուժին մէջ, ուր, հակառակ ճառերու, մարդիկ փակ էին ուրիշներու ցաւին հանդէպ: Արագ, շատ արագ ընթացք ունէին իր մտածումները:

- Երբ ուզես կը կեցնեմ մենախօսութիւնս, բայց կ'աղաչեմ որ մեր աղուոր խենթութեան վրայ ստուեր չձգես, ստուեր չձգէ ինչ որ պիտի ըսեմ: Կ'ուզեն որ հաղորդ ըլլաս լայնածիր աշխատանքէ մը, որ երբ կը սկսի չեմ գիտեր: Հայկական իրաւունքները կ'ուզեն թաղել, կը թաղեն տարիներէ ի վեր, պաղ պատերազմի հաշիւներուն եւ առեւտրական շահերուն առջեւ խոչընդոտներ չստեղծելու համար: Գիտես այս բոլորը, գաղտնիք չէ: Ոչ ոք կ'ուզէ մեր իրաւունքները վերականգնել: Մոռցուելու դատապարտած են մեզ:

Արամիկ կը յիշէր անցեալի ճառերը, կրակոտ խօսքերը եկող ու գացող «հիւրեր»ու, որոնք բեմ կ'ելլէին, կը խօսէին ժողովուրդին, բայց իրենց հետ, իր սերունդէն խմբակի մը հետ, առանձին հանդիպումներ կ'ունենային: Որքան ճիշդ բաներ կ'ըսէր այս աղջիկը, որոնք այժմ իրեն կը հասնէին ուժգին արձագանգի պէս:

Կը լսէին իրարու շնչառութիւնը: Ալիս այլեւս չէր կրնար կանգ առնել, բացած էր Փանտորայի տուփին կափարիչը: Հեռուներէն եկող համոզումի շեշտով մը, շարունակեց.

- Որոչուած է արգելք ըլլալ մոռացման, ցնցել: Յոյցերը չբաւեցին: Անոնք գտնուեցան լուսութեան պատին առջեւ, ինչպէս կ'ըսենք հիմա, երբ կը խօսինք, կը գրենք: Միացեալ Ազգերու բեմէն ըսուած բարեկամներու խօսքերն ալ չբաւեցին: Միսթարութեան կը նմանէին: Ճշմարտութիւնը մնաց փրփուր: Եթէ անելի մէջ բանտարկուած մնանք, ուր որ ենք հիմա, իրենք կը մոռնան եւ մենք ալ կը մոռնանք, մոռացումը կ'աւլէ կը տանի ամէն բան: Ազգի ժառանգութիւնը առ յաւելտ կը կորսուի: Պէտք է մեր ժողովուրդը հասկնայ թէ ի՞նչ կ'ուզէ, ինչո՞ւ կ'ուզէ, այդ պէտք է իմացնել աշխարհին եւ մանաւանդ յանձն պէտք է առնել վճարուելիք գինը: Օր մը մէկը ըսաւ, յիշեցնելով առածը, որ կարելի չէ ձուածեղ պատրաստել առանց հակիրթ կոտորելու...

Ալիս ծոնկի եկաւ լայն բազկաթոռին վրայ, իր ափերուն մէջ առաւ Արամիկի գլուխը: Հատիկ-հատիկ, իւրաքանչիւր բառ շեշտելով՝

- Հարկ է ցնցել, հարուածել...
Հատիկ-հատիկ կրկնեց.

- Ցնցել, հարուածել: Վաղը շատ ուշ կ'ըլլայ, եթէ այսօր արդէն ուշ չէ: Հայապահպանում կոչուածը դանդաղ ընթացող մահ է:

Արամիկ կարծես երագի մը մէջ կը լսէր աղջկան ձայնը, հին օրերուն ըսուած խօսքեր, գաղտնասացութիւններ, որոնք ուռած ալիքներու պէս կը հասնէին: Պճլտուն փոքրիկ աղջնակը չէր Ալիս, մեծցած էր, աւանդները իւրացուցած էր: Իր կին ըլլալու հանգամանքը արգելք չէր համարած: Մտածեց՝ բացառութիւն մը Արեւելքի աղջիկներուն մէջէն, որոնք իրենց ծնած օրէն կը պատրաստուին իրենց վերապահուած դասական դերին:

- Մի խօսիր, Արամիկ, մի խօսիր...

Ալիս կը շարունակէր եւ իր խօսքերուն ունկնդիր էին տղուն կարծես թմբիրէ մը արթնցող բջիջները: Կը խօսէր ոչ միայն պարտականութիւն մը կատարե-

լու համար, այլ կը դրսեւորէր ինքզինք, եւ Արամիկ կը տեսնէր միւս անձը որ իրենց երջանկութեան տիեզերքէն բացակայ մնացած էր:

- Տասնեակներով պատրաստ տղաք կան, որոնք պիտի թռին հոն ուր գիրենք կանչէ պարտականութիւնը: Ազատագրական պայքարի գինուորներ են, մեր պատմաքաղաքական կացութեան պարտադրած կացութեան պատշաճած: Ընկերդ կը փափաքի, որովհետեւ կը հաւատայ, որ այս պատմական պահուն անտարբեր չես կրնար ըլլալ, կը փափաքի որ դուն ալ մասնակցիս, օժանդակես, ճամբայ հարթես ընթացքի մէջ եղող գործին: Ինչ որ գիտես, կը տեսնես, կը լսես, քու դիրքէդ, իրենք անկարող են տեսնելու, լսելու, գնահատելու: Կենսական կը համարեն որ այդ տղոց հերոսացումը քարոզչական եւ մանաւանդ քաղաքական արդիւնք տայ: Չմտնուի: Ընկերդ կը հաւատայ որ դուն կրնաս բանալի դեր ունենալ: Մի պատասխաներ: Երբ համոզուիս, այն ատեն կը ճշդուին դերերը: Կը դառնաս օղակը մեծ գործին, որուն արդիւնքը ոչ ոք կրնայ նախատեսել, բայց գիտենք թէ ինչ կրնայ ըլլալ անշարժութեան արդիւնքը:

Ի՞նչ կը խորհէր Արամիկ: Այս աղջիկը ոչ միայն Ասիոյ տափաստաններէն եկող եւ արչաւող անթամբ այրուծիի պէս խուժած էր իր գզացական աշխարհէն ներս, այլեւ հիմա գլխիվայր կը շրջէր իր արեւմտականացած մարդու միօրինակ հանգիստն ու բարօրութիւնը, խարոյկի մը մոխիրները կը խառնէր կրակը արծարծելով: Աղջիկը անջատուած էր Արամիկի գիրկէն: Իրիկնացող աշնան լոյսերը տուփի նմանող բնակարանը ընդարձակած էին, ստուերներ եւ դէմքեր կը տարածուէին: Խորհեցաւ որ թատերական երեկոյ մըն էր եւ ելքատրական սարքաւորումներով օժտուած բեմին պատերը կը քաշուէին մինչեւ հեռուներ, լեռներ, իր Լեռը՝ որ հիմա մնացած էր միայն բանալիները կրող օղակներու վրայ, դառնալով գրեթէ իմաստագուրկ Ֆեթիչ, զարդ: Եւ ինք միշտ արհամարհած էր Ֆեթիչները, կարգախօսները:

- Կ'արտօնե՞ս որ թէյ պատրաստեմ:

- Այո, այո: Ոչ, սպասէ: Երթանք դուրս, ընթրենք:

- Ոչ, այսօր կ'ուզեմ մնալ հոս, քեզի հետ ըլլալ, հեռու ներկայութիւններէ, նայուածքներէ, աղմուկներէ, չխանգարուիլ:

Մօտեցաւ ետեւէն դեռ անշարժ նստած տղուն, մատները խրեց անոր մագերուն մէջ:

- Կ'ուզեմ քեզի հետ ըլլալ, եթէ զիս դուրս չդնես:

Այնքան խռովիչ էին Ալիսի ձայնը, շեշտը, շնչառութեան կշռոյթը: Վերագրտած էր իր հարագատ պատկերը, մեղմութիւնը, անսեթեւեթ պչրանքը: Կրկնեց ինչ որ ըսած էր.

- Թէյ պատրաստեմ:

Կարծէք ոչինչ պատահած էր:

Տղան լոյսերը վառեց, պատուհանէն դիտեց փողոցը ուր մարդիկ կ'արտորային: Վերցուց հեռաձայնի ընկալուչը, իր բնակարանէն քիչ մը անդին գտնուող յունական ճաշարանի նիքոսին հետ խօսեցաւ, պատրաստ ճաշեր ապսպրեց, ինչպէս միշտ ըրած էր, երբ պատահական հանդիպումներու գեղուհիներ իջեւանած էին անհրապոյր նեղլիկ բնակարանը, իրենց մեկնումէն ետք ձգելով մոռցուող անուաններ ու դէմքեր: Ոմանք կու գային տարբեր երկիրներէ եւ կը ձգէին իրենց հեռաձայնի համարները: Ժամանակի թաւալումին հետ անոնք կը

սկսէին իրարու նմանիլ:

Արամիկի մանրանկար խոհանոցը երբեք այսպէս չէր բուրած: Այդ բոլոր տարածուած էր ամէն կողմ: Թէյի բաժակներուն առջեւ, դէմ դիմաց նստած էին: Յիշեց որ մայրը ամէն առաւօտ թէյ կը պատրաստէր եւ յատուկ կլոր շուշ-մայով կարկանդակներ կը թաթխէին անոր մէջ, որոնք ակնթարթի մը մէջ կ'ուռէին եւ բերան չհասած կ'անջատուէին ու կ'իյնային, բաժակի թէյը կը ճողփար... Կը նախընտրէր այդ կարկանդակները նարինջի պաղ օշարակին մէջ թաթխել, անոնք այդ պարագային աւելի կը դիմանային: Հեռաձայնեց դրացի ալժերիացի նպարավաճառին եւ ապսպրանքներ ըրաւ:

- Կը տեսնես, թէյ պատրաստել ալ գիտեմ, ոչ միայն դժբախտ մանուկներով գրադիլ, անոնց սորվեցնել արուեստի ճամբով յաղթել իրենց հաշմուժիկները: Ֆրանքֆոլթի տօնավաճառէն գերարդիական թէյի սպաս մը պիտի դրկեմ որ գիս յիշես, չմոռնաս: Կը մոռնա՞ս...

Վերջին բառերը այնքան տաքուկ էին:

- Սիրելիս...

Այս բառը դժուար կ'արտաբերէր առանձնութեան վարժուած Արամիկ, թէ-եւ հեշտութեամբ կ'ըսէր Ֆրանսերէնով, ma chérie, քանի որ այդ բառը այնքան յաճախ կրկնուելով մաշած էր Ֆրանսերէնի մէջ: Ինք ալ զարմացած էր, իսկ աղջիկը իր ծանր թարթիչներուն տակէն կը դիտէր: Կը հասկնա՞ր որ օր մը, յանկարծ, արեւելքցիներու ընդհատուած ցանկութիւններով եւ փառասիրութիւններով բռնկած այս տղան հասած էր հոս, անշուք պանդոկի սենեակը ունեցած էր որպէս հորիզոն քանի մը տարի, ապա փոխադրուած էր այս բնակարանը եւ ստեղծած սպառողական ընկերութիւնը իր կարգին, իրեն համար: Այիս կը հասկնա՞ր որ տարիներու ընթացքին կազմուած մաշկ մը կ'իյնար յանկարծ:

- Սիրելիս, շատ բաներ կ'ըսես: Մոռնալ եւ յիշել բառերը շատ բան չեն նշանակեր այս կացութեան մէջ: Ներքին տարածութիւններս ողողած ես, ինծի համար անյայտացած անկիւններս կը լուսաւորես: Ես որ աժան եւ յուզիչ խոստովանութիւններու ասպետը չեմ եղած - չե՞ն ըսած որ չոր էի -, հիմա կը զգամ որ կը վերածնիրմ կարծես: Զգացումներ եւ մտածումներ գիրար կը խաչաձեւեն:

Թէյը պաղած էր: Նստած էին կողք կողքի: Այիս սենեակի կիսամութիւն մէջ, կը խօսէր մեղմութեամբ, առանց ճիգի բանալով Արամիկի հոգիին թաքուն ծալքերը:

- Ինչո՞ւ կը կարծես որ ձեռքերուդ ջերմութիւնը կամ գիս պեղող նայուածքդ քեզ չեն մատներ: Եթէ ենթագիտակցական մղումով քեզ կը փնտռէի, կը սպասէի, գիտցիր որ արեւելքի այդ հարազատ տղան կը փնտռէի, որ դեռ շաբաթ մը առաջ յիշատակի պատկեր մըն էր: Երբ յուզման պահու մը կ'ըսէի որ դուն իմ գիւտս էիր, ես ալ չէի գիտեր թէ ինչո՞ւ: Հիմա գիտեմ: Այս քաղաքակրթութեան մէջէն անցած ես զբօսաշրջիկի պէս, հանդիսատեսի պէս, սպասման սենեակի մէջ գտնուողի պէս: Դուն քեզ պահած ես որպէս քու սեփական անհպելի գանձը: Երբ ինքնաշարժով կը շրջէինք, քեզ կը դիտէի եւ կը խորհէի որ, այս քաղաքը, որուն պատերը սիրած ես, թերեւս, բայց չես որդեգրած, հոգիդ մնացած է այլ տեղ: Խաղ խաղցած ես դուն քեզի հետ: Խա՞ղ... Ըսե՞նք՝ ընդունուած աքսոր մը, գոր պաշտպանած ես:

- Այիս, ըսէ, ի՞նչ կը մտածեն ընել այն տղաքը, որոնք պատնէչի վրայ մնա-

ցած են: Ի՞նչ են իրենց անմիջական եւ հեռաւոր նպատակները, ի՞նչ կը սպասեն: Ի՞նչ միջոցներ եւ մանաւանդ ի՞նչ նեցուկներ ունին, նիւթական, քաղաքական: Կրնա՞ն անկախ մնալ թէ գործիք պիտի ըլլան միջազգային ուժերու ձեռքին մէջ: Գիտես, մեր մամուլ գործակալութիւնը ամէն օր կը հասնին աշխարհի հեռու եւ մօտ անկիւնները տեղի ունեցող դէպքերու լուրեր, ազատագրական պայքար մղողներ անհամար են, տարիներէ ի վեր իրենց սեփական երկրին մէջ ընդյատակեայ կռիւ կը մղեն, բայց անոնք իրենց հողին վրայ կը գտնուին, ժողովուրդը գիրենք կը պահէ, կը թաքցնէ, կը մատակարարէ: Հարաւային Ամերիկա, Ասիա, Միջին Արեւելք, Ափրիկէ..., քիւրտերը՝ Թուրքիա, Ֆրանսա, Սպանիա, Իրլանտա, Անգլիա...: Անոնք իրենց հողին վրայ կը գտնուին, ժողովուրդին մէջ, յաճախ օժանդակող պետութիւններ կան իրենց ետին: Իրլանտացիներու Սփիւռքը յատկանշական է, նեցուկ է: Իրլանտացի մտաւորականները նեցուկ են, անոնք գիտէին եւ գիտեն որ անգլիական գրաւման ուժերը դուրս պիտի դնեն գէնքով եւ իրենց լեզուով որ կ'ապրեցնէ իրենց տարբերութեան գիտակցութիւնը, իսկ հայերը ամէն օր քիչ մը աւելի կը կորսնցնեն լեզուն, կը դառնան օտարախօս, պարզապէս կ'այլասերին: Հայր ո՞ր հողին վրայ պիտի պայքարի թուրքին դէմ, ի՞նչ գին պիտի վճարուի, ո՞ւր հասնելու համար: Հայր, իր բարօրութեան եւ պատշաճեցման ընթացքին, աստիճանաբար կը հեռանայ իր լեզուէն, մշակոյթէն, ինքնութենէն: Արեւմտականացած շրջանակներու մէջ ընդհանրացած բառը թուրքաբար կը գործածուի, կ'ըսուի՝ ծագումով հայ: Ծագումով հայր հեռաւոր պատկանելիութիւն մըն է: Հագիւ բարօրութեան հասած կամ անոր ձգտող հայկական Սփիւռքը, ուր ծագումով հայերու թիւը հետզհետէ կ'աճի, ինչպէս պիտի հակազդէ: Պիտի ուզէ՞ վտանգել ինչ որ ձեռք բերած է ոչինչէ մեկներով:

- Որքա՞ն պիտի ուզէի որ հիմա հոս ըլլար ընկերդ: Օրերով, ամիսներով, այս հարցերով տագնապեցաւ եւ տագնապեցուց: Սկսելու համար միջոցները կան եւ եթէ ժողովուրդը հասկնայ գործին կարեւորութիւնը, հասկնայ որ քաղքենիացումը ոչ անհատին եւ ոչ ազգին համար նպատակ է, ինք կը ստեղծէ շարունակելու պայմանները: Այդպէս կը հաւատանք: Իսկ եթէ ժողովուրդը կորսնցուցած է իր կորովը, ինքնութեան ամուր գիտակցութիւնը, ցարդ զինք պահած ազգային ոգին, ոչ մէկ ծրագիր կը յաջողի: Մեզի համար, մեր ժողովուրդին համար, շատ լուրջ խնդիր դրուած է. կամ աւազախրումի մէջ եղող Ազգային Խնդիրը ոստում կը կատարէ, կը դառնայ այժմէական, ոչ անպայման անմիջապէս լուծում գտնելու համար, կամ կ'ընդունինք ասդին-անդին ցրուած կրօնական համայնքներ դառնալ, եւ Արեւմտահայաստանը կ'արձանագրենք վերջնական կորուստներու տոմարներուն մէջ: Միջին ճամբայ չկայ: Յիշատակ պահելով եւ պատկերազարդ գիրքերով ազգ չի վերականգնիր:

Աչքին եւ ախանջին չէր հաւատար Արամիկ: Վայելուչ եւ նուրբ կիրն կերպարանափոխուած էր: Միշտ մտածած էր որ Արեւելքի հայ աղջիկները, նոյնիսկ երբ ուսում կը ստանային, կը մասնագիտանային, կը սպասէին հանգստաւէտ կեանք պարգեւող ամուսնութիւն մը, անոր յաջորդող մայրութիւնը: Նիւթապէս ապահով դիրք եւ ճոխութիւն: Տուն-տեղ, ոսկի, աղամանդ: Այիսի խօսքերը կը բերէին այլ վկայութիւն մը: Նոր սերունդ հասած էր ուրեմն, որ գաղթականի պատշաճեցումներով պիտի չզոհանար: Մտածեց որ այդ շարժումը ընդ-

հանուր չէր, չէր կրնար ըլլալ, փոքրամասնութեան մը յատուկ էր: Բայց ան պիտի ընդունուէ՞ր մեծամասնութեան կողմէ:

- Ենթադրենք, ըսաւ Արամիկ, դառնալով դէպի աղջիկը, որ այս ծրագիրները երբ գործադրուին, պիտի չանհանգստանայ մեր ժողովուրդը, անհանգիստ պիտի չընեն զինք, մանաւանդ որ կայ պաղեստինեան նախընթացը որ բացասական հակազդեցութիւններու ծնունդ կու տայ, եւ մամուլը, մոռնալով պաղեստինեան դատը, կը խօսի գործող ոճիւրներու մասին: Հանրային կարծիքը անմիջականը կը տեսնէ, մամուլը պատմութեան ամպիոն չէ: Իսկ հանրային կարծիքը պատմագէտներով չի կազմուիր: Պատճառ կա՞յ որ հայկական գործողութիւնները աւելի ընդունելի համարուին: Ընդունելի ըլլալու համար հող ինչպէ՞ս պիտի պատրաստուի: Աւելի քան հարիւր միլիոն արարներու նեցուկը եւ նաւթը բաւարար չեղան պաղեստինեան դատը անելէն դուրս բերելու: Որքան կը հասկնամ, այս նախաձեռնութիւնները ինքնանպատակ չեն, յուսահատի արարքներ չեն: Ծրագրուած են:

Ալիս եւ Արամիկ իրենց զգացական ոլորտներէն դուրս եկած էին, դարձած էին տարբեր անձեր, ժողովուրդի ցաւերուն եւ ժառանգութեան տէր, խօսքեր կ'ըսուէին որոնց գարդարուած արտայայտութիւնը իրենք ալ լսած էին բեմերէ, ամբոխ յուզող ճառերու մէջ: Հիմա՞...

- Նպատակը, թէեւ հեռաւոր, թէեւ այժմ անկարելի համարուող, Թուրքիոյ հետ հաստատուելիք երկխօսութիւնն է, որպէսզի Արեւմտահայաստանը ազատագրուի: Որքան ուշանայ պահանջի միջազգայնացումը, այնքան կը դժուարանայ լուծման մը կարելիութիւնը: Իսկ ասհարեկչութեան պատկերը պէտք է սրբագրել, գայն ներկայացնել որպէս իրաւագրկուածի զինուորական գործողութիւն, որ կը մղուի ազատամարտիկներու կողմէ: Հարկ է բացատրել, խօսիլ: Ընկերդ կը խորհի, որ դուն քու դիրքովդ, եւ ուրիշներ, այս ուղղութեամբ կրնաք մեծ գործ կատարել: Արձագանգը կարելոր է: Հանրային կարծիքը հաղորդ դարձնել արարքներու քաղաքական եւ բարոյական իմաստին: Քաղաքական կեանքին վրայ ազդելու առաջին միջոցը նպաստաւոր հանրային կարծիքն է:

Արամիկ ոտքի ելաւ, բոլոր լոյսերը վառեց: Շփոթութեան մէջ զգացողոյ լուսաւորման կարիք կը զգար:

- Լրագրողները եւ մամուլի գործակալութիւններու վարիչները, եթէ ուզեն, շուտով կը գտնեն բացատրութիւնները եւ արդարացումները, եթէ ուզեն: Շահերու հարց է: Աւելին. պէտք է գիտնալ որ անոնք պատմութիւն չեն գրեր, լրատուութիւն կ'ընեն, եւ կը սփռեն այն լուրերը որոնք հետաքրքրական են, ցնցող են, օրինակ, այդ ցնցող լուրին կրնան ընկերացնել պատմական տեղեկութիւնը, բացատրութիւն բերելու համար: Բայց կը փնտռեն ուշագրաւ, ցնցող, ընթացիկէն տարբեր տեղեկութիւնները, որոնք կը նպաստեն թերթի մը սպառման, հեռաւատեսիլի ունկնդիրներու թիւի աճին: Այս խաղին մէջ մտնելու միջոց չունինք:

Ալիս կը լսէր տղուն խօսքերը, զգացումներու խառնաշփոթ ընկալումներով: Երբ ան լռեց, ինք շարունակեց իր ընդհատուած մտածումները:

- Կան պարկեշտ մարդիկ, պարկեշտ լրագրողներ: Ոմանք ասհարեկչութիւն բառին կ'ընկերացնեն ազատագրական պայքար բացատրութիւնը, չակերտուած կամ ոչ: Նման նախաձեռնութիւններ աւանդութիւն ունին, միշտ այդ մա-

սին մտածուած է, սակայն մեր ժողովուրդը միշտ ալ միամտօրէն հաւատացած է որ խաչապաշտները, մեծ պետութիւնները, անցեալի Ազգերու Լիկան եւ Հիմա Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւնը, կը քննեն հարցը եւ արդարութեամբ կը վճռեն: Իրաւունքը միշտ արդարութեան ծնունդ չի տար: Նորերը չեն ուզեր սպասել, նոյնիսկ եթէ գիտեն որ սուղ պիտի վճարեն: Տարբեր երկիրներու ճնշուածներու օրինակները գիրենք կը խանդավառեն: Կը կարդան, կը սորվին, կը վերլուծեն: Սեփական պատմութեան անբաւարար ծանօթութիւնը գիրենք կը մղէ կապկելու, կը խորհին որ միջազգային շարժումներու մասնակցութեամբ կը նպաստեն հայ ժողովուրդի դատին:

Արամիկ կը լսէր այնքա՛ն հեռաւոր եւ այնքա՛ն հարազատ խօսքեր, կարծես ուրիշ մը կը խօսէր իր փոխարէն: Եւ ինքնիրեն խօսելու պէս.

- Սո՛ւղ վճարել... Կրնա՞նք իրապէս սուղ վճարել: Ափ մըն ենք այլոց ծովերուն մէջ, աշխարհի յայտնի եւ անյայտ անկիւնները: Կէսը անազատ, կէսը ցրուած: Կէսին մէկ փոքրամասնութիւնը կրնայ խանդավառուիլ, իսկ մեծամասնութիւնը, հարկ է միշտ ի մտի ունենալ, որ իր դժուարութեամբ ձեռք բերած բարօրութիւնը վտանգուած զգալով, քիչ մըն ալ պիտի հեռանայ, պիտի թաքնուի, օտարանայ: Միայն յաջողութեան պարագային է որ օժանդակութիւն ձեռք կը բերուի: Զանգուածը այդպէս է, կը վազէ յաջողութեան ետեւէն:

- Բոլորովին այդպէս չէ: Հաւատաւոր տղաք կան որոնք կու գան նաեւ այդ բարօր միջավայրէն, որոնք բանտարկուած էին արդիականութիւն համարուող երաժշտական կապկուումներու մէջ, իրենց համար ինքնահաստատում էին երեքտրական սարքաւորումները, որպէսզի երաժշտութիւնը հարազատ աղմուկով լսեն: Հիմա արդէն չեն գոհանար այդքանով...: Ազատութեան սէրը ամէն մարդու մէջ կայ, արթնցնող պէտք է: Շարժման առաջին կայծը տուող պէտք է: Պէտք է գիտնալ նաեւ որ կայ օրինակին ուժը, երբ ոչինչ կը պատահի, օրինակ չի ծնիր, գանգուածը տեսաբանական ճառէն բան չի հասկնար:

Այս լարուած, լրջացած մթնոլորտին մէջ հնչեց դրան գանգը, ուժգին, դողանջի երկու հարուած: Այլիս մտածեց որ եթէ սենեակը մեծ սրահ մը ըլլար, եկեղեցիի արձագանգ կը տարածուէր:

Նպարավաճառին աշխատաւորն էր: Տոպրակը յանձնեց եւ մեկնեցաւ: Արամիկ խոհանոց մտաւ, սկսաւ բանալ ծրարները:

- Թոյլ կու տա՞ս, ըսաւ Այլիս, բռնելով տղուն ձեռքը:

Արամիկ հնազանդեցաւ եւ նստած կը դիտէր:

- Այս տունէն անցնող կիները երբեք խոհանոցին հետ գործ չեն ունեցած, կ'ըսէր ինքնիրեն Արամիկ: Նարինջի հիւթ կամ սուրճ, բաժակ մը խմիչք, լուացարանին մէջ իրենց հագուստն ու մագերը շտկելէ ետք, մեկնեցան, նոյնիսկ երբ կրկին եկան այս կամ այն ձեւով, ինչպէս Հելկան, տէր չեղան խոհանոցին, հետեւաբար այս տան, իսկական մտերմութեանս, իմ աշխարհս երբեք չհետաքրքրեց գիրենք, իրարու ըսելիք չունէինք: Ի՞նչ պիտի ըսէի: Ինչո՞ւ պիտի ըսէի, երբ գիտէի թէ ոչ մէկ բան գիրենք կը տրամադրէր լսելու եւ հասկնալու:

- Ի՞նչ կը մտածես, Արամիկ:

- Քեզ կը դիտեմ:

- Յետո՞յ, ուրիշ ի՞նչ:

- Կը խորհիմ որ... կը խորհէի որ... առանց քեզի այս տարածութիւնը պիտի

դատարկուի:

- Ինչպէս առաջ:

- Առաջ դուն չկայիր, չէիր յայտնուած հոս: Հիմա ամէն անկիւն քեզ պիտի յիշեցնէ: Ներկայութիւնդ: Սահող ստուերներ: Քեզի հետ, գիտես, բերիւր ստուերներու բանակ մը, ենթագիտակցութեանս մէջ անթեղուած ստուերներ:

Այիս դադրեցուց աշխատանքը, մօտեցաւ տղուն, եւ յոգնած ու երջանիկ շեշտով մը ըսաւ.

- Գրկէ՛ գիս, գրկէ՛, ամուր, ամուր...

- Ըսէ ինծի, Այիս, որ նոյնը մնացած եմ, նոյնը մնացած է հոգիս, չէ ժանգոտած՝ երազներու համար: Ինչպէ՞ս բերեմ իմ կաթիլս որ անոնք ըլլան իրական:

Հոգիները եւ մարմինները կրկնեցին սիրոյ մէջ իրարմով լիանալու քաղցրութիւնը, հաղորդութեան պէս: Ունկնդիր՝ մէկը միւսի տրոփումներուն, ըսուող չըսուող խօսքերուն:

Կէս գիշերը անց էր, երբ Սիրայեց տան առջեւ կանգ առաւ ինքնաշարժը: Փողոցին մէջ մէկ տան լոյս միայն վառ էր: Այիս շրթները տուաւ տղուն, մեղմ, խանդաղատանքով, վար սահեցաւ ինքնաշարժէն: Յիշեցուց որ երկու օրէն կը մեկնէր, բայց իրեն հետ կապ պահող կ'ըլլար: Տան միջանցքի լոյսը տեսան: Սիրա անշշուկ բացաւ դուռը:

Կրկին առանձին էր Արամիկ: Խորհեցաւ որ այս առանձնութիւնը այլեւս դատարկ չէր: Յանկութիւն ունեցաւ դրան զանգը հնչեցնելու, տնեցիները արթնցնելու եւ Այիսը իրեն հետ տանելու: Ինչպէս հեքիաթներու մէջ կ'առեւանգէին իշխանուհիները...

Կ'ընէ՞ր: Արմէն եւ Սիրա կը հասկնայի՞ն: Ի՞նչ պիտի ըսէր եւ ընէր մեկնելու պատրաստուող աղջիկը, որ հետզհետէ, Արամիկի երեւակայութեան մէջ համաստեղութեան մը մաս կազմող աստղի պէս կը փայլէր:

«Քեզի հետ կապ պահող կ'ըլլայ»...

- Ինք գիտէր աւանդութիւնը: Բայց ան կը վերակենդանանա՞ր: Կարելի կ'ըլլա՞ր շրջել ժամանակի անիւր: Իր մենախօսութիւնը շարունակելով հասաւ իր բնակարանը: Ի՞նչ պիտի ընէր երբ Այիս արդէն մեկնած ըլլար:

Յ. ՊԱԼԵԱՆ Փարիզ

(*) Այս վէպի հերոսները չեն առընչուիր ապրող կամ ապրած անձերու, նմանութիւնները սոսկ պատահականութիւն կրնան ըլլալ:

ՊԵՍԱ

ՊԵՍԱ

ä³/4ê²

²ð²¼ÆÜ

Արպէն Վլլասիի գրադարանին մէկ կողմը շրջանակի մէջ անցուած երկգլխանի սեւ արծիւով կարմիր դրօշակ մը կայ, շարք մը հին գիրքերու կռթնած: Ներկաներէն մէկը յիշեց, որ քանի մը օր առաջ, փլատակ L’Aigle պանդոկին գետնայարկին մէջ վերաշինութեան գործերու ընթացքին, Վլլասիի տան մօտ, օտար գինուորականի մը դիակը գտած էին: Ուրիշ մէկը ըսաւ, որ յայտնի չէր ո՞վ էր եւ ուրկէ՞ էր մարդը, որ Արեւելեան Եւրոպայի երկիրներէն մէկուն բանակի համազգեստին բաճկոնը հագած էր:

- Թերեւս ալպանացի էր, ըսաւ քառասուն տարեկաննոց նիհար, սեւ հագած մարդ մը, որ անկիւն մը կեցած կը ծխէր:

- «Մեռած Բանակին Զօրավարը», ըսաւ Աֆերտիթան:

- Քատարէի գործերը չունիմ, ըսաւ Վլլասին:

- Նկատեցի, որ քեզի քար կը նետէի, պատասխանեց Աֆերտիթան:

Վլլասին շարունակեց սուրճ հրամցնել եւ շարունակեց հանգիստ ձայնով.

- Ես ալ ձիրոքասութեան եմ:

Խօսքին մէջ սակայն կարելի էր դառնութիւն նշմարել: Այլեւս ոչ ոք հարցում ուղղեց, որքան ալ ուշագրաւ ըլլար բացակայութիւնը, մօտաւորապէս երկու հազար գիրք ունեցող այդպիսի ճոխ գրադարանի մը մէջ, ալպանացի ժամանակակից ամենահռչակաւոր գրողին, որ Վլլասիին պէս Փարիզ կը բնակէր: Գուցէ Սիկուրիմի գաղտնի սպասարկութեան վաղեմի գործակալ մը ներկայ ըլլար այս ֆրանսարենակ ալպանացիներու եւ օտարներու հաւաքոյթին, որ հաճելիօրէն կ’ընթանար անբնական ձիւնի ապրիլեան այդ գիշերը:

- Արդեօք ի՞նչ կը նշանակէ ձիրոքասութեան, ըսաւ Սոլսանան, անհամբեր շեշտովը Լիմայի շփացած աղջկան:

- Յայտնի չէ, ըսաւ Վլլասին: Կրնայ նշանակել «Արճիրոյի բերդ»ը: Արճիրոն իշխանուհի մըն էր, որ դղեակէ մը ցատկելով անձնասպան եղաւ թրքական պաշարումի ընթացքին: Ոմանց համար անունին արմատը յունական է, արճիրոքասութրոն բառէն, որ յունարէն արծաթ կը նշանակէ, քաղաքի մոխրագոյն քարերով փողոցներու եւ տանիքներու պատճառով, որոնք արծաթի պէս կը փայլին անձրեւէն վերջ: «Արծաթեայ»՝ Արժանիքի պէս:

Յուսահատեցնող գրադարան մըն էր, բազմաթիւ անընթեռնլի գիրքերով, թէեւ հոս-հոն Փրանսերէն կամ անգլերէն խորագիր մը կարելի էր գտնել: Նաեւ կար Տանթէի «Աստուածային Կատակերգութեան» խալերէն-ալպաներէն հրատարակութիւն մը, քիչ մը պահուլտած «Քանուն» կոչուած գրքի մը քով: Ասոնց առջեւ հին եւ փոքր փորագրութիւն մը կար, ուր գծագրուած էր մարդ մը՝ որ աչքերը ծածկուած մանուկի մը ձեռքէն բռնած է, դաշոյն մը մէջքին կապած ու նայուածքը երկինք ուղղած: Գծագրութեան վարի մասը գրուած էր՝ «Shiptari kur jep fjalen therr djalini»:

Յարկաբաժինը, գրեթէ քաղաքին ծայրամասը, հագիւ քանի մը փողոց հեռու էր Maison Albanaise-էն, գաղութային կեդրոն մը համայնավարական շրջանի գաղթականներուն համար, Փարիզի մէջ, ուր 2008ի այդ երեկոն Վլլասին ներկայացուցած էր իր գիրքը՝ «Երկգլխանի Արծիւին Հողը. Ճէրճ Քաստրիոտի Սքանտերպէկ եւ Ալպանիոյ Ինքնութեան Երկուութիւնը», կարգ մը ընկերներու եւ տարեց մարդոց փոքր խումբի մը առջեւ:

- Յրանսերէն կամ անգլերէն խօսեցէք, յանդիմանական շեշտով դիմեց Վլլասին իր ընկերներուն, ի պաշտպանութիւն խումբի օտարներուն: Ալպանական բոլոր բառերը նոյնը կը թուին, անհասկնալի եւ անիմաստ հաւաքածոյ մը իժալուր բաղաձայններու:

Խուպոտ ձայնով մարդ մը ըսաւ, որ նման կերպով նկարագրած էին ուսական այբուբենի հնարումը:

- Կարծես Կիրիլոս բանտի մը ճաղերէն կաւէ ամաններ ուզած ըլլար անցընել իր եղբոր՝ Մեթոդիոսին, եւ այդ կոտորուած ամաններուն ամէն մէկ կտորը այբուբենի անհնչելի գիրի մը վերածած ըլլային երկու եղբայրները: Ռուսերէնը բաղաձայններու հսկայ բառակոյտ մըն է:

- Ամէն բան նոյնն է տգէտին համար, ըսաւ Վլլասին եւ շարունակեց, երբ համայնավարական կարգերը հաստատուեցան Ալպանիոյ մէջ, ճիրոքաւթերի կուսակցութեան կոմիտէն Վլլասիի ընտանիքին պալատը գրաւած էր պոլշեւիկ ջոջերէն մէկուն համար, որմնադիր մը՝ որ փարթիզաններու հետ կռուած էր գերմանացիներուն դէմ: Քսան տարիէ աւելի, մօրը հետ գինք ծառաներուն փոքր սենեակին մէջ պահած էին, իրենց սեփական տան մէջ, ուր Վլլասին դռնապանի նման պաշտօն մը ունէր, վերանորոգութիւններ կ'ընէր, պատերը կը ներկէր, եւայլն, եւ մայրը սպասուէր դարձած էր:

- Այս մարդուն համար աշխարհը կարմիր էր մնացեալին դէմ, եռկոսուլաներ եւ իտալացիներ, քաղքենիներ եւ բանուորներ, յիշեց Վլլասին:

Կուսակցութեան ջոջը, որ իր տունը բռնագրաւողն էր, արգիլեց որ Վլլասին Գրականութեան Համալսարանը յաճախէր, որովհետեւ քաղքենի ընտանիքի գաւակ ու թոռ էր,- նման արգելքներ օրէնք էին էնվեր Հոճայի երկրին մէջ,- եւ շատ պնդելէն ետք, քանի մը համայնավար ծանօթներու միջամտութեան շնորհիւ միայն թոյլ տուին, որ Ելեկտրական Ճարտարագիտութիւն ուսանէր:

- Մեզի կ'ըսէր որ օձէն օձ կը ծնի եւ որ՝ մէկ աղիւսը միւսին նման է, ըսաւ Վլլասին, տարիներ վերջ, մտաւորական վրէժի նման բաւարարութիւն գտայ կարգալով «Անտեսանելի Քաղաքներ» վէպը, երբ Մարքօ Փոլոն Քուպլայ իսանին կը նկարագրէ կամուրջի մը կամարին իւրաքանչիւր աղիւսը, ըսելով որ ամէն մէկը իւրայատուկ է, եւ վերջը բացատրելով որ կամարն է կամուրջը բռնողը:

- Ուրեմն ինչո՞ւ նկարագրեցիր իւրաքանչիւր աղիւսը, հարց տուած էր իսանը:

- Որովհետեւ առանց իւրաքանչիւր աղիւսի՝ կամարը գոյութիւն չէր ունենար, պատասխանած էր Մարքօ Փոլօ:

Համայնավար սատրապը ամէն գիշեր օղիին կը նուիրուէր եւ ամէն տհաս մարդու պէս նոյն մանրավէպերը կը պատմէր, որ թերեւս սուտ դրուագներ էին, որոնք ճշմարտութեան կերպարանք ստացած էին յաճախ կրկնուելով:

Գիշեր մը, երբ լոյսերը կտրեցին, մինչ Վլլասին ծակած խողովակ մը կը շտկէր, իր տունը բռնագրաւողը խոհանոց մտաւ, եւ սովորականէն աւելի խմեց: Կուսակցութիւնը բիւրեղացման շրջանի մէջ էր, Ալլպանիոյ Սովետական Միութենէն հեռացումի եւ Չինաստանի մերձեցումի օրերուն, եւ մարդը շատ ջղային վիճակի մէջ էր: Սովորական պատմութիւնները պատմեց,- «Դպարով մը վեց գերմանացի սպաննեց», ծաղրանքով կը վերջիւնէր Վլլասին,- եւ այս անգամ բան մը պատմեց որ ցարդ չէր պատմած:

- 1943ի ձմրան, փարթիզանները թաքնուած էին ձիւնածածկ քանի մը բլուրներու ետեւ, երկրին հարաւը: Անօթութենէն տկարացած էին: Ձիւն կ'ուտէին բան մը կերած ըլլալու խաբկանքը ունենալու համար: Արեւամուտի վերջին վայրկեաններուն, տեսան, որ մէկը դժուարութեամբ կը յառաջանար, գերմանացի զինուորներուն մոխրագոյն վերարկուն հագած: «Մաքուր գործ մը եղաւ, մէկ փամփուշտով, եւ թռչունի պէս ինկաւ», ըսաւ մարդը: Երբ մօտեցան ուրիշ փարթիզաններով դիակը քննելու, տեսան որ ալպանացի աղջիկ մըն էր, որ թերեւս վերարկուն հանած էր մեռած գերմանացիի մը վրայէն: «Հեռուէն նացիներուն նման էր», ըսաւ մարդը հեկեկալով:

- Իր պէսան տուաւ, որ ասոր հատուցումը պիտի վճարէր, եզրակացուց Վլլասին:

Պէսա ալպանացիներու պատուոյ երդումն է: Ուրացումի գինը մահն է: Ուրիշ որեւէ լեզուի մէջ բառ չկայ, որ արտայայտէ այս երդումի խոր իմաստը: Իր խօսքը յարգող մարդը «Պէսայի մարդ» կը կոչեն ալպանացիները: «Պէշչարդուր» հայհոյանքը կ'ուղղուի խոստումը ուրացողներուն: Le Monde տպած է քանի մը լուրեր արիւնով լուծուած պէսաններու մասին, Ֆրանսա եկած ալպանացի նոր ալիքի գաղթականներուն միջեւ:

Ըստ միջնադարեան առասպելի մը, Տորունիինա անունով ալպանուհի մը դաշինքի մը հետեւանքով ամուսնացած էր հեռաւոր երկրի մը մէջ ապրող իշխանի մը հետ: Անոր փոխարէն, իշխանը համաձայնած էր Տորուն-

Թինայի եօթը եղբայրներուն զօրք եւ գինամթերք տալ որ կռուին թուրքերուն դէմ: Եղբայրներուն ամէնէն փոքրը՝ Կոստանդինը, մօրը տուած էր իր պէսան, որ եթէ միւս եղբայրները կռիւներու ընթացքին մեռնէին, ինք իր քոյրը պիտի ազատէր եւ տուն վերադարձնէր: Բայց եօթը եղբայրներն ալ կը սպաննուին կռիւներու մէջ եւ մայրը Կոստանդինի շիրիմին վրայ կու լայ, զայն անիծելով իր պէսան յարգած չըլլալուն համար: Այդ գիշեր Կոստանդինը կը վերակենդանանայ եւ կ'երթայ բերելու Տորուն-Թինան: Աղջիկը անգիտակ՝ որ Կոստանդինը մեռած է, կը հեծնէ ձիուն վրայ, եւ եղբօրը հետ կ'արշաւեն դէպի տուն, կտրելով լեռներն ու ձորերը: Հասնելով տուն, տղան դրան առջեւ կը ձգէ իր քոյրը եւ ինք կը վերադառնայ գերեզման: Տորուն-Թինա կը գրկընդխառնուի մօրը հետ եւ կ'ըսէ, թէ Կոստանդինն է, որ ազատած էր զինք եւ վերադարձուցած իր տունը, իր հարազատներուն քով: Իմանալով ասիկա՝ մայրը վիշտէն յանկարծամահ կ'ըլլայ, եւ այնուհետեւ կը մեռնի նաեւ Տորուն-Թինա:

Քաղաքական բիւրեղացման այդ ամիսներուն, 1961ին կամ 1962ին, կուսակցութիւնը շարք մը ղեկավարներ գնդակահարեց: Մարդը՝ սարսափած՝ իր հին պէսան սեփական կեանքովը վճարելու պահը կը սպասէր:

- Այս մարդը, իմ ծնողքիս մահճակալին մէջ մեռաւ, այն տան մէջ, զոր մեզմէ յափշտակած էր, եւ մեռաւ մինչեւ վերջ այն յաւերժական երկիւղով, որ խոստումին գինը իր սպանութեամբ պիտի վճարէր, ըսաւ Վլլասին:

Վլլասինն մայրը, ձիրոքասթերի ամենագեղեցիկ կիներէն մէկը պատերազմէն առաջ, իր օրերը աւարտեց սպասաւորներու ննջասենեակին մէջ, իբր սպասուհի այն տան մէջ, որուն տանտիկինը եղած էր:

- Մինչեւ վերջ հաւատաց, որ տառապանքի մէջ փրկութիւն կայ, Յորի գրքին պէս, որ ամէն գիշեր գաղտնօրէն կը կարդար, դառնօրէն ըսաւ Վլլասին:

Վլլասին եւ ուրիշներ ծխախոտ վառեցին: Դիւանագէտ մը, Ալպանիոյ Փարիզի դեսպանատունէն, հարցուց մարդուն անունը:

- Իմէր Զիմպէրի, ըսաւ Վլլասին:

- Ի՛նչ հետաքրքրական. Իմէր Զիմպէրի, ձիրոքասթերի կարմիր փաշան, ըսաւ զարմացած դիւանագէտը, եւ տարօրինակ դէպք մը պատմեց ձիրոքասթերի ծանօթ ընտանիքէն երիտասարդուհիի մը մասին: Այցելութեան մը ընթացքին, Չինաստանի Հոլանդի նահանգին մէջ, քանի մը օր առաջ, բազմութիւն մը գրեթէ լինահարած էր աղջիկ մը, զայն շփոթելով արեւմուտքի երիտասարդուհիի մը հետ, որ իր ինքնաշարժով փոքր աղջիկ մը սպաննած էր եւ փախուստ տուած: Արկածը լուսաբանուած էր եւ վարորդը, գերմանուհի մը, որ մարդասիրական կազմակերպութեան մը համար կ'աշխատէր, ոստիկանութեան յանձնուած էր քանի մը օր վերջ, ցնցուած վիճակով: Մինչ այդ, աղքատացած բնակիչները այս փակուած գործարաններու գիւղաքաղաքին, փողոցները իջած էին «սպիտակ սատանաներ» պոռալով եւ ալպանացի աղջիկը գերմանուհիին հետ շփոթելով, զայն վայրագօրէն ծեծած էին: Ալպանուհին փոխադրած էին Փեքինի

հիւանդանոց մը, ուր մահաքունի մէջ կը մնար: Տեղւոյն ոստիկանները անկեղծօրէն սրտաբեկուած էին եւ յարձակողներէն քանի մը հոգի ձերբակալած էին: Իբր բացատրութիւն պատահածին, աղջկան Փէքին փոխադրութեան ընթացքին Ալպանիոյ հիւպատոսին ըսած էին. «Դուք բոլորդ այնքա՛ն նման էք իրարու»: Հիւպատոսը քիչ մը ուշացած էր հասկնալու, որ «դուք» ըսելով, գիւղի այս չինացի ղեկավարները կ'ուզէին ըսել՝ «դուք, սպիտակներդ»:

Ծանր լուռութիւն տիրեց: Վլլասին, միւսներուն չափ ապշահար, դիւանագէտին հարցուց, թէ ի՞նչ նիւթի կապակցութեամբ պատմած էր այս դէպքը:

- Այս աղջկան անունը Տրիթա Զիմպէրի է, ըսաւ դիւանագէտը, աչքերը շփշփելով, սրահը լեցուցած մուխին պատճառով:

- Իմէրին հարազատներէ՞ն է արդեօք, հարցուց Վլլասի:

- Այո՛, թուր, պատասխանեց դիւանագէտը:

Վլլասին սիկառին անթեղը մութին մէջ շողշողաց:

«Ա՛ պէսա, daemon est Deus inversus», ըսաւ Վլլասին մռայլ, մոխիր սփռելով մաշած գորգին հսկայ ոլորածեւ կեղրոնին վրայ:

ԱԻԵՏԻՍ ՀԱՃԵԱՆ
Նիւ Եորք

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. L'Aigle, ֆրանսերէն՝ Արծիւը:
2. Մեռած Բանակին Զօրավարը, ալպանացի գրող Իսմայիլ Բատարէի վէպերէն մէկը (Gjenrali I ushtrisu su vdekur, 1963):
3. Գիրոքասթեր. Դարաւային Ալպանիոյ քաղաք, 34000 բնակիչ:
4. Shiptari kur jep fjalën therr djalin - ալպանական խօսք որ կը նշանակէ՝ Ալպանացի մը կրնայ իր զաւակը զոհել յանուն Պէսայի:
5. Maison Albanaise, Ալպանական Տուն
6. Եւրո Սքանատարպէկ, Ալպանիոյ ազգային հերոս (1405-1468): Երկիրը ազատագրած է օսմանեան լուծէն:
7. Կիրիլոս եւ Մեթոդիոս, նաեւ՝ Կիրիլ եւ Մեթոդի, պուլակարացի եղբայրներ, որոնք ստեղծած են ռուսական այբուբենը 863ին:
8. Էմվեր Դոճա, ծն. 1908ին Գիրոքասթեր, մեռած՝ 1885ին, Թիրանա, Ալպանիոյ Ասխազահ եւ համայնավար կուսակցութեան առաջին քարտուղար՝ 1944-1985:
9. Անտեսանելի Քաղաքներ, վէպ՝ իտալացի գրող Իդալօ Ալվինոյի:
10. Daemon est Deus inversus. լատիներէն խօսք՝ սատանան շրջուած Աստուած է:

ԵՍ ՀԱՅ ԶԵՄ, ԵՍ ԻՆԿ ԵՄ

- Նանի՛, դու ի՞նչ ես - յանկարծ հարցուց փոքրիկ Ինան, որ սեղանին նստած՝ լուրիկ-մնջիկ առաւօտեան նախաճաշը կ' ուտէր:

Այս հարցը, աւելի յաճախակի, անցեալ տարի կու տար, երբ երեք տարեկան էր ու նոր սկսած էր աղջկան եւ մանչի տարբերութիւնը նկատել, միշտ ալ պնդելով, որ ինք տղայ է, իսկ պապան՝ աղջիկ: Այս տարի այդ շփոթը արդէն յաղթահարած էր եւ յստակ պատկերացում ունէր աղջիկներու եւ մանչերու մասին: Չըսելու համար, որ աղջիկ եմ, առանց խորը մտածելու, բոլորովին աննպատակ, ըսի թէ ես հայ եմ:

- Դու ի՞նչու հայ ես, նանի՛:

- Որովհետեւ իմ մամաս եւ պապաս հայ են, ես հայերէն կը խօսիմ, եւ իմ երկիրը Հայաստանն է:

- Ո՞վ է քո մաման եւ պապան:

- Իմ մաման Հայկանուշ նէնէն է, պապան ալ՝ Վարդան տէտէն:

- Ո՞ւր է քո մաման եւ պապան:

- Երկուքն ալ մեռած են:

- Ի՞նչու մեռել են:

- Որովհետեւ շատ ծերուկ էին եւ հիւանդ, մեռան:

- Նանի՛, դո՞ւ էլ ծերուկ ես:

- Ի՞նչ կը կարծես, Ինա, ես ծերո՞ւկ եմ - հարցուցի, ձայնիս տխուր շեշտ մը տալով:

- Ո՛չ, նանի, դու ծերուկ չես, ես չեմ ուզում որ դու մեռնես, ես շատ եմ սիրում քեզ - լալկան եղանակով աճապարեց հաստատել:

- Անշուշտ ոչ, ձագո՛ւկս, ես դեռ շատ ժամանակ ունիմ ծերանալու: Ես չեմ մեռնիր, մինչեւ որ դուն մեծնա՛ս, ամուսնանա՛ս եւ քեզի պէս սիրունիկ պէյ-պինէր ունենաս... յետո՛յ այդ մասին կը մտածենք -, ստեցի ես:

Հաւաստիացումս հանգստացուց զինք, ու դարձեալ վերադարձաւ զինք յուր գոյ թեմային:

- Նանի՛, դու ի՞նչու հայ ես:

- Հո՛գիս, ես հայ եմ, որովհետեւ մամաս եւ պապաս հայ են, ես հայերէն կը խօսիմ... դո՛ւն ալ հայ ես, քու մաման եւ պապան ալ հայ են, բոլորս հայերէն կը խօսինք, եւ մեր երկիրը Հայաստանն է:

- Ո՞ւր ա Հայաստանը:

- Հայաստանը շատ հեռու տեղ մըն է, ձագո՛ւկ, շատ գեղեցիկ, իսկական դրախտ...

- Եթէ մեռնենք, հո՞ն պիտի գնանք, նանի՛:

- Ո՛չ, անուշիկս, երկնքի դրախտը չէ, բայց այդ դրախտին չափ գեղեցիկ է: Դուն շատ պզտիկ էիր, երկու տարեկան, երբ մաման, պապան, Միան, դուն եւ ես Հայաստան գացինք Ա՛մաման, Մելոն եւ Նաթաշան ալ եկան, կը յիշե՞ս...

- Ո՛չ, չեմ յիշում...

- Յառաջիկայ տարի նորէն պիտի երթանք, որպէսզի քեզ կնքենք: Միային ալ կնուներ հոն ըրինք, երբ չորս տարեկան էր: Դուն տեսած ես Միային կնուներ:

վիտեոն, չէ՞...

- Այո՛, ես էլ եմ ուզում կրնքունք Հայաստանում:

- Կնքունք չէ, աղուորս, կը՛նո՛ւնք:

- Կը՛նո՛ւնք ուզում եմ, Հայաստանո՛ւմ: Բայց, նանի՛, ես չե՛մ ուզում, որ իմ շորերը հանեմ եւ վարտիքով տկլոր մնամ, ամո՛թ է: Չե՛մ ուզում, որ տէտէ-ին պէս մօրուքով մարդը իմ վրայ ջուր թափի, եւ չե՛մ ուզում, որ ինծի գրկի եւ կլոր-կլոր պտրտուի... Ես միայն կը՛ն-քո՛ւնք ուզում եմ եւ աղուոր ճերմակ հագուստ ուզում եմ, մագերուս մէջ ծաղի՛կ, Միային պէս...

- Շա՛տ լաւ, անուշս, դուն խելօք եւ հնազանդ աղջիկ եղիր, որ մաման եւ պապան ուզածներդ ընեն:

Երեւի խելօք ըլլալու հարցը շատ հաշուոյն չեկաւ, նիւթէն շեղեցաւ ու դարձեալ վերադարձաւ «նանի՛, դու ի՞նչու հայ ես»ին:

- Ի՛նչ, մէկ անգամ եւս պիտի կրկնեմ, եւ վե՛րջ: Հայ եմ, որովհետեւ իմ մաման-պապան հայ են, ես հայերէն կը խօսիմ, եւ իմ երկիրը Հայաստանն է: Դո՛ւն ալ հայ ես, որովհետեւ քո՛ւ ալ մամադ-պապադ հայ են, մամայիդ մաման-պապան հայ են, պապայիդ մաման-պապան հայ են...

- Օ քէ՛յ, նա՛նի, հասկացայ, բայց ես հայ չե՛մ:

- Հապա ի՞նչ ես:

- Ես Ի՛նկ եմ:

- Ինկը ի՞նչ է:

- Օ՛Ֆ, նա՛նի - դժգոհեցաւ օրիորդիկը, թաթիկը օդին մէջ պարզելով ու ձակտին տանելով...

- Ինչո՞ւ կը նեղանաս, աղջի՛կս: Ես չեմ գիտեր ի՞նչ է այս «Ինկ» կոչուած արարածը: Բացատրէ՛, որ հասկնամ:

- Նա՛նի, Ի՛նկ, այսինքն՝ ա՛յ-է՛ն-ճի՛ (I-n-g) = Ի՛նկ:

- Օ՛... ա՛յ-է՛ն-ճի՛ = Ի՛նկ: Իսկ ի՞նչ կը նշանակէ Ինկ:

- Օ՛ my God (Տէ՛ր Աստուած)... Ի՛նկ, այսինքն՝ Ի՛նկլընտ, Ի՛նկլիչ, Ի՛նկ:

- Նորէն չհասկցայ, Ինա՛:

- You're pathetic (ողորմելի ես), նանի՛... Քո երկիրը ՀԱՅաստանն ա, դու ՀԱՅերէն ես խօսում՝ դու ՀԱՅ ես: Իմ երկիրը ԻՆԿլընտն ա, ես ԻՆԿլիչ եմ խօսում՝ ես ԻՆԿ եմ:

- Ո՛չ, ո՛չ, այդպէս չէ: Նախ England-ը E-(Ի)ով կը գրեն, ո՛չ թէ I- (Այ)ով: Ու-րեմն պիտի ըսես՝ Ի-էն-ճի (E.N.G) = Ի՛նկ: Յետոյ, դուն Անգլիա չես ապրիր...

- Այո՛, ապրում եմ:

- Ո՛չ, դուն Լոս Անճելըս կ'ապրիս:

- Էլ էյը Ինկլընտի մէջն ա:

- Ո՛չ, Ինկլընտի մէջ չէ, Ամերիկայի մէջ է: Լոս Անճելըսի մէջ Պիկ Պեն կա՞յ:

- Ո՛չ:

- Տեսա՞ր, ուրեմն՝

- Ուրեմն ո՞ւր ա Ինկլընտը:

- Դուն հո՛ն էիր անցեալ շաբաթ: Դո՛ւն ինծի ըսէ թէ ո՞ւր է:

- Ը՛մ... գիտե՛մ, Փարիզի մօտը: Նանի՛, գիտե՞ս, ես հոն թուր էֆելը տեսայ, շա՛տ բարձր ա... Մենք ջուրին տակէն, թանըլո՛վ Փարիզից Լանտըն գնացինք, ես չվախեցի, շա՛տ fun (գուարճալի) էր... Թորոնթօ Պիկ Պեն կա՞յ, նանի՛:

- Ո՛չ, չկայ:
- Թուր էֆեյ կա՞յ:
- Ո՛չ, բայց Սի էն Թաուրը կայ, որ աշխարհի ամէնէն բարձր աշտարակն է:
- Հայաստանում Սի էն Թաուրը կա՞յ:
- Հայաստան Սի էն Թաուրը չկայ, բայց Արարա՛տ կայ:
- Արարատը Թաո՞ւրը ա՛...:
- Արարատը լեռ է, շա՛տ բարձր լեռ, որ մեզ բոլորս կը տեսնէ, մենք ալ գինք կը տեսնենք, աշխարհի ո՛ր անկիւնն ալ ըլլանք:
- Ե՛ս չեմ տեսնո՛ւմ:
- Յառաջիկայ տարի երբ Հայաստան երթանք՝ կը տեսնես: Անկէ վերջ, ո՛ւր որ ալ ըլլաս, Թորոնթօ, Փարիզ, Լոնտոն, Լոս Անճելըս, Թեհրան... պիտի տեսնես Արարատը, ինքն ալ քեզ պիտի տեսնէ, քեզ իր մօտ պիտի կանչէ...
- Բայց ես չեմ կարող երթալ, որտեւ ես դրոպոց ունեմ:
- Յառաջիկայ տարի առաջին դասարան կ'ըլլաս, ամառնային արձակուրդ կ'ունենաս, մամային, պապային եւ մեծ քոյրիկիդ՝ Միային հետ կ'երթաս: Արարատը ամէն լեզու կը հասկնայ, գիտե՞ս, բայց միա՛յն Հայերէն կը խօսի: Եթէ կ'ուզես, որ հասկնաս թէ Արարատը ի՞նչ պիտի ըսէ քեզի, պէտք է անպայման Հայերէն իմանաս:
- Ի՞նչ է ասելու:
- Վստահ եմ, պիտի ըսէ - «Ինա՛, բալա, դուն հայկական մանկապարտէզ կ'երթաս, հայերէն կը խօսիս... դուն Հա՛յ ես»:
- Օրիորդ Կարինէն հայ չի, Մարադիկը հայ չի, Իրինան հայ չի, Ժանօն հայ չի, ես հայ չեմ, մենք հայերէն չենք խօսում...
- Հապա ի՞նչերէն կը խօսիք:
- Ինկլիշերէն:
- Անգլերէ՞ն ըսել կ'ուզես:
- Այո՛, անգլերէն:
- Ինչպէ՞ս թէ անգլերէն կը խօսիք: Ես անցեալ տարի ձեր հանդէսին ներկայ էի, բոլորդ ալ հայերէն ոտանաւոր արտասանեցիք, հայերէն երգեր երգեցիք, հայկական թատրոն խաղցաք... ես ուրախութենէս լացի:
- Բայց հայերէն չենք խօսում, նանի՛:
- Ինա ճա՛ն, լա՛ւ մտիկ ըրէ: Երբ որ տուն վերադառնաս եւ սկսիս դպրոց երթալ, ուսուցչուհիիդ եւ ընկերներուդ հետ հայերէն պիտի խօսիս, իրենց պիտի ըսես, որ դուն հա՛յ ես, բոլորդ հա՛յ էք, Արարատը ամենաբարձր լեռն է, ձեզ բոլորդ կը տեսնէ, եւ եթէ հայերէն չխօսիք՝
- Նանի՛, փոփոքիկս ցաւում ա - երեսը թթուեցնելով խօսքս կտրեց - կարո՞ղ եմ ճաշիկս չուտեմ, ուզում եմ Թի-Վի նայեմ:
- Բայց բա՛ն չկերար, կաթիկդ չխմեցիր...
- Ըսածիս կարեւորութիւն չտուաւ, ոչ ալ արտօնութիւնս սպասեց, աթոռէն ցատկեց ու նստասենեակ վազեց:

*
* *

Այս ի՞նչ պատահեցաւ, այս խօսակցութիւնը ի՞նչպէս սկսաւ, ի՞նչպէս վերջա-

ցաւ, չհասկցայ: Այս փորի ցաւը ո՞ւր կէ եկաւ: Խօսքերս արդեօ՞ք անմարտողութիւն պատճառեցին: Չըլլայ, որ այս մատնաչափ երեխան ալ «Հայկական Հիւանդութիւն» կոչուած ախտով վարակուած ըլլայ... Միթէ հայ ապրելու ճնշումները չե՞ն «Հայկական Հիւանդութիւն» յառաջացնող դրդապատճառները:

Բժշկութիւնը առ այսօր պատասխան չունի այս առեղծուածի մասին: Ուրկէ՞ պիտի ունենայ, քանի որ հայկական հարցերու մասին գաղափար չունի:

Ահա՛ պատասխանը: Մենք գիտե՞նք պատճառը, ի՞նչ է դարմանը: Եթէ պատճառը յայտնենք, կը հասկնա՞ն: Եթէ հասկնան, ո՞ր ախտաբանը պիտի կարենայ դարման առաջարկել: Եթէ առաջարկէ իսկ, պիտի կարենա՞նք այդ հրաշագործ դեղատոմսը ճարել եւ այս անիծեալ ախտէն ազատագրուիլ ազգովին, սովորական մարդու պէս ապրիլ անհոգ, կեանքը վայելել առանց խղճահարութեան...

Ինչո՞ւ մանկապարտէզի տէր եւ տնօրէնուհին Հայաստանէն արտագաղթած է Միացեալ Նահանգներ, մասնագիտացած է մանկավարժութեան բնագաւառին մէջ, պաշտօնավարած ամերիկեան հաստատութիւններու մօտ, ի վերջոյ, հազար գոհողութեան գնով, որոշած է Լոս Անճելըսի մէջ հայկական մանկապարտէզ բանալ՝ հայ երեխաներու համար, որպէսզի օտար ափերու վրայ արեւելահայերէնը չնահանջէ, իր բախտակից հայրենակիցներու երեխաներու բերնէն ընդմիջտ հնչէ...

Եթէ պարտաւորուած չըլլար, վստահ եմ, որ անգլերէն պիտի չդասաւանդէր: Իսկ եթէ չդասաւանդէր, ծնողներ իրենց զաւակները հոն պիտի չղրկէին, պարզ ա՛յն մտահոգութեամբ, որ հետագային անգլերէնը սահուն պիտի չկարենան խօսիլ եւ տկար պիտի մնան, կաղն ի կաղ համալսարան պիտի հասնին, եթէ՛ հասնին, ու յառաջապահ դիրքերու վրայ պիտի չերեւան, կեանքի մէջ յաջողութիւն պիտի չգտնեն...

Ահա մէ՛կը «Հայկական Հիւանդութեան» ժահրերէն, որոնք անհամար են, անսկիզբ ու անվախճան, որոնք ո՛չ ճար ունին, ո՛չ ալ դարման... օրէ օր կը հիւծեն մեզ, կը լլկեն, կը նուաստացնեն, խլեակի պէս ժայռէ ժայռ, ափէ ափ կը նետեն...

Այլապէս, «ԻՆԿ»ի կը վերածեն:

Այսուհանդերձ, երկու չարեաց փոքրագոյնը «Հայկական Հիւանդութեամբ» սոււայտիւն է, երբեք՝ «ԻՆԿ»ի վերածուիլը:

*

* *

Վերջապէս սպասուած զանգը հնչեց: Մանչս էր՝ Քրիստը: Լուր կու տար, թէ օդանաւը իսկոյն ապահով էջք կատարած է Լոս Անճելըսի օդակայանը, երբ - «Ե՛ս էլ եմ ուզում նանիիս հետ խօսեմ» - լսեցի, ու հեռախօսի միւս ծայրէն զրնգաց Ինչո՞ւ բիւրեղեայ ճայնը.

- «Նանի՛, դու ի՞նչու հայ ես»:

ՍՈՆԱ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Օգոստոս 20, 2007, Թորոնթօ

Մ Ա Ր Տ

Իմացական տենդի գեղեցիկ խայծ է մը նուաճուած, արտակարգ յանդգնութեամբ կը քննարկէ, կը բանաձեւէ, կը բանասիրէ, կը խարանէ ու կը դրուատէ, ապա հանգամանօրէն կ'իմաստասիրէ, կը գուրգուրայ ու անվրէպ ընթացքով կը լուսաբանէ՝ մերթ բարեհաճ ու գուարթախոհ փայտակոմով ու մերթ դաժան, յանձնապաստան բեկումով:

Գրիգոր Պըլտեանն է: Առասպելական արկածներու խնդրայարոյց ասպետ մը գերթ, կը դեգերի արեւմտահայ գրական անդրաշխարհին մէջ: Աննահանջ արիւթեամբ կը սուզուի պոլսահայ անթափանց թաւուտները՝ յայտնաբերելու ու յանկուցանելու իրեն յատուկ ոճով ու բառապաշարով, վերլուծելու, տեսաբանելու թաքուն խորհուրդները գրական այնպիսի տիտաններու (Եղիա, Օշական եւ այլն...), որոնք իրենց կախարդանքը կը պահեն հեղինակի մտքին մէջ ու «լուօրէն կը հարցաքննեն գինք»:

Այս հատորը նուիրուած է արեւմտահայ արձակին: Տարիներու երկայնքին գինք խանդավառող ու խռովող հեղինակներու՝ Եղիա, Շանթ, Եսայեան եւ Օշականի իմացական գմայլելի ճառագայթումը իր մէջ ամփոփած, զանոնք ենթարկած է «չողագրող, մերկացնող ընթերցումի»՝ ի յայտ բերելու անոնց բաներու կերպերը: Պըլտեան ստոյգ ու վճռական մերձեցումով ճգնած է առանցքներ սեւեռել, գրական երկերը աւրնչել՝ գիրենք զանցող հիմնական ուժալարերուն, մտածումի հոյլեր բեւեռել անոնց շուրջ, հակառակ որ անոնք հասարակաց ոչ մէկ եզր ունին իրարու հետ: (Այստեղ հարկ է նշել, որ անոնց ստեղծագործութիւններուն ղեկավարող մեկնաբանութիւնը՝ ինքնին յօրինում կ'ենթադրէ):

Վեց մասերէ բաղկացած այս գնահատելի աշխատասիրութիւնը կը սկսի Եղիա Տէմիրճիպաշեանի անորակելի ու տազնապալից արտադրութեան վերլուծումով, ի սկզբանէ հաւաստելով, որ Եղիային հիւանդութիւնը, ցաւագարութիւնը, հալածախտը կամ խենթութիւնը դարձած են արուեստը սնուցանող ու գայն կենդանի պահող յարատեւ ազդակ մը:

Անդրադառնալով Եղիայի գրական ընդարձակ արտադրութեան, մտքին յատակատեսութեան, պայծառութեան, լայնութեանը իմացական գործունէութեան կալուածին մէջ, Պըլտեան կը յիշատակէ «գրական իմաստասիրական շարժում» եւ մասամբ «Երկրագունտ» գրական հանդէսները, ուր Եղիա ներկայ էր իր տարանուններով եւ կը ստորագրէր փոխն ի փոխ իմբագրական, յօդուած, նորավէպ, վիպակ, քերթուած, օրագիր, նշմար, քրոնիկ եւ «իմաստասիրական» տեսութիւններ:

Հեղինակը քողարկուած հեգնանքով կը նշէ, թէ բոլոր անոնք, որոնք գրած են Եղիայի մասին, անվրէպ դրդումով անդրադարձած են անոր «հիւանդութեան» ու գայն դասած՝ հալածախտի կալուածին մէջ: Մինչ՝

Եղիա լաւ կը ճանչնար իր հիւանդութիւնը ու անոր հետ հաշտութեան եզր մը գտած էր: Ան չէր վարաներ իր «խենթութիւնը» ստանձնելէ եւ կը նկրտէր ջատագովել գայն, ու բարեշրջութեան պատճառ մը, սատար մը փնտռել...: Ան քիչ անգամ կը կորսնցնէր իր սրատեսութիւնն ու սրախօսութիւնը, որոնք մաս կը կազմեն իր իմացականութեան:

Եղիա կ'ըսէր, թէ արդի մարդուն զարգացումը կը յատկանշուի անոր ԵՄ-ի ձեւաւորումով ու պեղումով: Այդ մեկնակէտով իր հիւանդութիւնը կը հասկնար որպէս ենթակայութեան հիւանդութիւն, իսկ զրականութիւնը՝ «ենթակայական գրականութիւն» ու կը վերլուծէր ԵՄ-ը: Եղիա կը վճռէր, որ գրողին մէջ է, որ հասարակութիւնը կը գտնէ իր ենթակայութիւնը: Հանրութեան հետ այս առնչումը իբրեւ արդիական շրջանի յատկանիշ, գրականութիւնը կը դարձնէ ճակատագիրը արդիութեան: Ապա կը ճշդէր «Ենթակայականը՝ մարդուն տրուած բնագանցական որոշադրում մըն է եւ ոչ երբեք եսապատում, ինքնահոլով եսապաշտութիւն մը»:

Եղիայի համար միշտ գեղեցիկէն անդին բան մը կար՝ վսեմը, իսկ վսեմը ճանչցնելը արուեստ է, այսինքն՝ քիչով շատը ըսել, փոքրով մեծ գուշակել տալ:

Այս չափազանց խիտ տողերուն մէջ անկարելի է չնկատել Եղիայի մտքին պայծառատեսութիւնը, ծայրագոյն վիճակներ սեւեռելու անոր անսպառ կարողութիւնը, յատկապէս երբ իր ԵՄ-ն ի տես կը դնէ, իր տառապանքներն ու իր յոյսերն եւ իր տարակոյսները կը յայտնէ: Իր հիւանդութիւնը երբեք իմացական խաւարում մը չէր բերած իրեն:

Եղիա միակն է արեւմտահայ գրականութեան մէջ, որ օրագրութիւն պահած է եւ գայն վերածած՝ գրականութեան: Անկասկած, օրագրութիւնը կը ստեղծէ պատրանքը անմիջականին, առօրեայ դէպքերու եւ դէմքերու հակազդեցութեան, հոգեկան վիճակներու անաւարտ անդրադարձումներուն: Կարճ խօսքով՝ առաւելութիւնը ունի միշտ առնչուած ըլլալու ժամանակին, դարին, այս օրին ու նորին:

Պըլտեան կը շեշտէ, թէ Եղիա գրականութեան յղացք ունի, բայց չունի գրական գործ: Եղիա միշտ կը գրէ, երբ չ'արտադրեր: Եղիայի համար գրականութիւնը արուեստ մը չէ, այլ՝ հոգիի պէտք մը, ներքին հարկադրանք մը: Եղիա՝ յաճախ իր ոճային փայլատակումներով առանձնաշնորհեալ վկան է արդիութեան, ԵՄ-ի վերլուծումէն մինչեւ անոր խորտակումը եւ յայտնութիւնը տարանուններու եւ ուժերու անհունին: Եղիայի մէջ տրամութիւնը, ԵՄ-ին քայքայումը, տարակուսումը՝ մերթ ողբ է, մերթ ծիծաղ, մենախօսութիւն, մերթ տրամախօսութիւն, անձնապաշտութիւն եւ հանրապաշտութիւն, իմաստասիրական մարզանք ու բանաստեղծութիւն:

Իր դաշնաւոր, գեղանուրբ, կիրթ ու ճշգրիտ գրելակերպը, գերազանցապէս կ'անձնաւորէ արդիականութեան տրամը իր բոլոր հակասութիւններով:

* * *

Բ. մասին մէջ՝ «Յ. Օշական եւ Արեւմտահայ Նորավէպը», Պըլտեանի յղումները կ'երթան Օշականի «Խոնարհները» հրատարակութեան: Գրական նոր սեռի մը նկարագիրը բնորոշող «Նորավէպ»ի հրատարակող ոգեշնչուած Քիւֆէճեանի ինքնաբուխ մեկնարկէն ետք, Օշականեան արտադրութեան շրջափոխումին՝ «նորավիպագրին» «գառածումը» վիպողին:

Այս նոր կառույցը՝ «նորավէպ»ը, կեանքի պատառիկները մշակող իրապաշտութեան արտադրութիւնն է: Անիկա փայլ է ու մակերես, բայց ոչ գոյն ու խորութիւն: Անոր ոչ պատումը, ոչ ծաւալը, ոչ ալ որոշադրումները կրնան բաւարար միջոցներ ըլլալ կեանքի այդ յորդ, ընդարձակ, համապարփակ ամբողջութեան նուաճումին: Անիկա կեանքի պարզ պատկեր մըն է, աշխոյժ գնացքով, դրուագանման եւ կառույցի որոշ ճարտարապետութեամբ, ամփոփ իր շրջագիծերուն մէջ, որ չանցնի լրագրի մը երեք սիւնակը, բայց շահագրգռէ թատերական արարի մը նման: Ըլլայ թեթեւ, հաճելի, զգոյշ յորդումէ, խորացման պատրուակով գառածումներէ: Զոհրապ՝ ամէնէն հաւատարիմ փոխադրիչն է մեր մէջ այդ ճարտարապետութեան:

Իրապաշտութիւնը գրական երկի իբրեւ դաշտ կ'ընտրէ աշխատաւոր ու հարստահարուած ամբոխը: Օշական այդ անանունն ու մոռցուած դասակարգը կ'ամփոփէ «Խոնարհները» խորագրին տակ: Անոր հենքը «հայ գիւղն է», անկէ անդին կայ ձգտումը՝ յայտնաբերելու «հայ հոգին»: Բնագանցական փնտռտուք մը՝ «ճշմարտութեան» բացայայտումը: «Խոնարհները» վաւերական, բիւրեղացած գիւղացիներու շարք մըն է, այս կամ այն ձեւով գրկուածներ, ժառանգական տկարութեան մը, կամ ախտերու զոհեր, հոգեխոցուած մարդիկ, կնիկ առնելու իրաւունքէն գրկուածներ: Անոնք ընկերութեան լուսանցքին վրայ ապրող տիպարներ են: Փաստօրէն՝ Օշական հայ գիւղին հոգեկան կառույցին քննութիւնն ու վերլուծումը կ'ընէ:

«Առաջին արցունքը» Օշականէն մեզի հասած առաջին արձակն է 1902-ին «Արեւելք»ին մէջ հրատարակուած: Այս նորավէպը կը բովանդակէ Օշականի վիպական կառուցուածքներն ու պատմուածքին հիմնական եզրերը: Սա պարզունակ պատում մըն է, ուր համադրուած, խտացուած, դիզուած, հանածոյի վիճակի մէջ կը յայտնուին յոյզեր, տիրական հոսքեր ու բախումներ: Այս գործով Օշական կը մտնէ գրական ասպարէզ:

Յաջորդը՝ «Թիւրքմէնին աղջիկը», ըստ Պըլտեանի կը խորացնէ սեռային աշխարհին նուաճումը Օշականի կողմէ: Այնտեղ՝ հովիւին ցանկութեան պատմութիւնը կը բեմադրէ: Երիտասարդ տղու կազմաւորող ենթակալութիւնն է դրուած խոշորացոյցին տակ եւ ոչ՝ սիրային արկածախնդրութիւն մը:

«Խեղճ Սողմէնը» նախորդներէն տարբեր է: Սա ուրիշ այլադրութիւն

մըն է: Այնտեղ կայ յետ եղեռնեան հանգամանքը գրուածեան, հոգեբանական աշխարհի վերլուծումը, Արեւմտահայ նորավէպի կադապարէն խոսսափումը ընդհանրապէս: Ան օշականեան վիպային համակարգին բաղկացուցիչ տարրերը կը բերէ:

Իսկ «Խոնարհները»ին վերջին գրուածեան՝ «Շահապար»ին մէջ ակնբերել է գրողին հրաժարումը նորավէպի ծանօթ հրապոյրէն, ու թեքումը դէպի վէպ, հոն պատումը կ'ենթարկուի խորացման, ընդլայնումի, հոգեբանական վերլուծումներու աշխատանքին, այսինքն՝ մենախօսական կառուցուածքը կը գիջի տրամախօսականին:

Շահապար փոքր տարիքէն կառչած էր աղէտին, որ կը խորտակէ ամէն անհատականութիւն: Ամուսնացած էր առանց սիրելու, միայն սերնդագործելու համար: Անոր կեանքին մէջ ոչ սէր, ոչ ատելութիւն, ոչ մէկ կիրք, ոչ մէկ ըմբոստութիւն՝ օրէնքի տնօրինումին: Շահապարի ցանկութեան ընկրկումն ու կրաւորականութիւնը իր բացայայտ տարագր կը գտնէ, երբ կ'ըսէ. «Ամուսնական սենեակը չեղաւ այն մատուռը, որուն մէջ հոգիէ-հոգի տիեզերքին ճակատագիրը կը թաւալի»: Ապա հեղինակը կը նկարագրէ Շահապարի խառնուածքին զառաժումը, առնականութեան ընկրկումը: Նման այլայլում մը կ'ամլացնէ հոգին կանգուն պահող ուժերը:

Ուրեմն՝ ամլացումը ներքինացած հոլովոյթ մըն է, ըստ Պըլտեանի, հաւանաբար մէկ տարբերակը՝ քննադատ Օշականի թելադրած «ժխտական բնագղներուն»:

* * *

Գ. մասը տրամադրուած է Զապէլ Եսայեան «Աւերակներու մէջ» գործին: Իր ցեղին ճշմարիտ ճակատագրին հետ հաղորդուելու համար, պատմական Կիլիկիոյ բախտորոշ աղէտին վայրը գացած ու «աղէտին կուրծքին մէջ մխրճուած» Տիկ. Եսայեան կ'ըսէ. «Մեր մտասեւեռումը եղաւ երթալ այդ արիւնոտ ճամբաներէն, երթալ հուրով ու սուրով ջնջուած մարդկութեան հետքերուն վրայ, ու մեծ դժբախտութեան դառնութիւնը զգալ իր բոլոր ցաւազին ընդարձակութեան եւ անժխտելի իրականութեան մէջ»:

Ամբողջ ժողովուրդի մը օրհասական տառապանքը վկայող այս տողերը խոր կսկիծով բայց քաջութեամբ ու ակնածանքով կը պատմեն թուրքին ներբանին տակ ճգմուող մեր ցեղին յամառող տենչանքը, մշտավառ ջերմեռանդութիւնն ու յուսահատութեան գարհուրանքը:

Առանց նախապաշարումի, կամ ցեղային ատելութեան, կամ վրէժխնդրական դիրքորոշումի, հաւատարմօրէն արձանագրուած Եսայեանի տաժանելի տպաւորութիւնները, անոր առաջին ու վճռական բախումն էին մեր ազգային հարցին, կոտորածին ու գաղթականութեան հետ:

Պըլտեան կ'ընդգծէ, որ արեւմուտքի մէջ կազմաւորուած Տիկ. Եսայ-

եան լաւ ըմբռնած էր վկայի օրինավիճակին կարեւորութիւնը, ուստի ամէն տեսակ վտանգներ դիմագրաւելով՝ հրապարակեց իր տեսած անսահմանելի աղէտին մռայլ մեծութիւնն ու նախճիրին քստմանելի եղերերգութիւնը:

Արդ կարելի՞ է չխոնարհիլ անոր, երբ կ'ըսէ. «Պատերազմի տիեզերական սարսափներու մէջ, հայ ժողովուրդի տառապանքը՝ հանգամանքը ունի զարմացնելու համայն մարդկութիւնը եւ սոսկումով ու զարհուրանքով զղրղելու անոր խղճմտանքը»:

Անտարակոյս՝ մարդկային երեւակայութեան սահմանէն դուրս է պատկերել աղէտը իր ամբողջութեան մէջ: Այնուամենայնիւ Եսայեան ճգնած է սարսափի արբեցողութենէն ձերբագատել իր հոգեկան խռովայոյզ գալարումները, ու իր վշտին սաստկութեան մէջ իսկ յաջողած է մտասեւեռել բիրտ, խայտաբղէտ, անկանոն ու կցկտուր պատկերներու ու տպաւորութիւններու վրայ, որոնք կը ճնշեն, զգուանք, արգահատանք, գութ կամ բարկութիւն են, բայց ամէնէն աւելի՝ զարհուրանք: Այս բոլորը՝ հեռու կարգաւորուած դրուագում մը կատարելու տրամաբանութենէն:

Այս դատողութենէն մեկնելով՝ Պըլտեան ըստ արժանւոյն գնահատելով գրագիտուհին, կը շեշտէ որ կարելի է միայն «հիանալ» գրութեան ճշգրտութեան, մտային ժիր ու յանդուգն աշխատանքին վրայ: Ապա, հանգամանօրէն կը լուսաբանէ, որ Եսայեան չի գրեր ջարդերուն պատմութիւնը, ինչպէս որ կ'ընէին հին պատմիչները, այլ ան իր տպաւորութիւնները կը գրէ առանց պատմելու, կը պատմէ, առանց պատմուածք յորինելու, առանց վիպումի:

Հետագայ գործերէն Պըլտեան կ'առանձնացնէ «Հոգիս արքայալ»ը, որ առանձնաշնորհեալ երկ մըն է Եսայեանի արտադրութեան մէջ. «Այնտեղ չիկայ կոտորած, գաղթական, պալչեւիք, այլ միմիայն արեւային վարդենիներ ու յաւիտենական երգերը սիրոյ, գեղեցկութեան ու շնորհի»:

* * *

Դ. մասին մէջ, «Վէպին յղացքը», Պըլտեան քննութեան կ'ենթարկէ վէպի ըմբռնումը կամ հասկացողութիւնը, որ Օշական կը տարագէ իր քանի մը գրութիւններուն մէջ:

Օշական դէմ էր տեսական ու գեղագիտական սկզբունքներու: Վէպը իրեն համար բաց դաշտ մըն էր, ուր կը նետէր կիրք, բարք, ապրում, յուզում, մտածում... Ինք էր գրողը. «Ինծի համար վէպը արուեստի ձեւ մըն է, որ չունի կաղապարուած անվերածելի ճարտարապետութիւն մը»: Ու կը թուէր օտար համբաւաւոր հեղինակներ, ինչպիսիք են՝ Սթենտալ, Պալգաք, Թոլսթոյ, Փրոստ, Ճոյս՝ իբրեւ մեծ վէպերու ոչ միայն հեղինակներ, այլեւ ըմբռնումներու յորինողներ:

Օշականեան ըմբռնումը կը գատորոշուի ժամանց-գուարճութիւն

հայթայթող գրականություն «քաղքենի» ըմբռնումէն, իր ծանրութեամբ ու յրջութեամբ: Անոր համար վէպը՝ կիրքի խորաչափում մըն է «սրբազան ձեռնարկ» է, որուն ատաղձը, նիւթը, հեռանկարն ու իմաստը «կեանքն» է: Իսկ կեանքի խորհուրդը կ'ամփոփէ մէկ բառի շուրջ, որ սեռն է:

Ապա Պըլտեան կը հետախուզէ Օշականի վէպին հոգեբանական խարխիւները ու կ'ըսէ. «Օշական կիրքէն դուրս ի՞նչ ունէր իր տրամադրութեան տակ, հոգեղէն դրուժիւններ, հոգեբանութիւններ սեւեռելու համար, ստիպուած էր ոճիրը շահագործել, որ շրջուած կիրքն է, սեռին յայտնակերպումներէն մէկը: Ու կ'աւելցնէ՝ սեռը հետագօտող վէպը պայմանաւորուած կը մնայ հայութեան ընդհանուր քաղաքական ու քաղաքակրթական վիճակով: Այսինքն՝ ստրկութեամբ. հետեւաբար՝ անոր վէպը կը մնայ այդ սեռի արբեցութեան ու պատրող սփոփանքի ծիրին մէջ: Արիւն, սերմ, կիրք, մահ, տարբեր անունները կեանքի մէկ ու միակ հեղեղին, կը կազմեն հիմնալարը ոչ միայն հայկական կեանքէն առնուած վէպերուն, այլեւ թուրք-հայ յարաբերութեան: Վէպի յղացքը կ'ենթադրէ իր մէջ աշխարհ մը նուաճելու պարտադրանքը: Օշականի համար վէպը իր ժողովուրդին «համապատկերն» էր: Ան չէր հիմնուեր իրականութեան մը լուսանկարչական վերարտադրութեան վրայ, այլ կը խօսէր «վէպով փրկուած» հոգեկան ժառանգութեան մասին ու կ'ակնարկէր իր ժողովուրդին «մնացորդացը» կորուստէն փրկելու մասին: Ուստի իբրեւ յղացք ու իրագործում՝ 1920-էն վերջ «սրբազան պարտքը» ունէր իր ժողովուրդին քայքայող հաւաքականութիւնը սեւեռելու, ըլլալու «վկայութիւն», գիտնալով հանդերձ որ այդ սփիւռքը անպատրաստ էր «Մնացորդաց»ի նման ըմբռնուած ու տրուած աշխարհ մը հարդուրժելու, այսինքն՝ զուրկ էր մեծ կառուցումներու համար անհրաժեշտ բարեխառնութենէն:

Հակառակ այս իրողութեան, վէպի օշականեան յղացքը կը յաջողի յօրինել վիպային լեզու մը, որ ըստ Պըլտեանի կը բանի իբրեւ տարամիտ միգամածութիւն, կը բանեցնէ «ցեղին» մեծ առասպելները, անոր բանելու կերպերը, անոր կիրքերն ու գոհաբերումը:

Պըլտեան հանգամանօրէն վերլուծած է «Ծակ պտուկը» վէպը, որ ըստ Օշականի՝ նիւթի ընտրութեան յանդգնութեամբ արժանացած է «Հայրենիք» ամսագրի գայթակղած ընթերցողներուն բուռն հակազդեցութեան:

Ապա կ'ընթերցենք Օշականի անաւարտ վիպաչարքէն «Կեանքիս պէս» կոչուած բազմահատորեակին մասին, որուն առաջին երկու գիրքերը գրուած են միայն:

Օշականի «կեանք» կոչածը ոչ սովորական առօրեան է, ոչ ալ յուսալիին իրապաշտ վերարտադրութիւնը, այլ կեանքի հեղեղին հպատակող «պատմութիւն»:

* * *

Դ. մասի կէսին, Օշականի մեծ յղացումներու պատումը կը հատուի ու կը յայտնուի Որբունի՝ իր «Թեկնածուն» վէպով: Պըլտեան կը հաւատարմացնէ, թէ Որբունի հագուագիւտ գրողներէն է մեր գրականութեան, որ վէպի իր ըմբռնումը կը գրէ ու կը հիմնաւորէ տեսաբանական սկզբունքներու վրայ: Ան ստոյգ ու անշեղ հետեւողութեամբ կը հեռանայ վէպի ընկալեալ կաղապարներէն ու հնարքներէն, խնդրական դարձնելով անոր դասական ըմբռնումը:

Աւելին, Պըլտեան կը շեշտէ՝ թէ «սփիւռքի մէջ, թէ Հայաստանի, վէպը չէ մարսած տակաւին Որբունիի արտադրութիւնը, չէ իւրացուցած, ներգրաւած գայն, այնպէս մը, որ դառնայ փոխանցելի, հաղորդելի ու խնդրական»: Ապա յաւակնոտ նախատինքով կը վճռէ՝ թէ մեր վիպագիրներուն մեծ մասը ընթացիկ պատմասաններ են, որ կը թափառին «գռեհիկ» գաղափարներու շուրջ, մինչ Որբունի՝ ըստ Պըլտեանի կը մնայ էականօրէն անշրջանցելի:

Ապա կ'ընդգծէ թէ «Թեկնածուն» անկիւնադարձ մըն է Որբունիի արտադրութեան մէջ: Անոր մէջ դէմ առ դէմ, վիպագրութեան արուեստը եւ աղէտը առճակատումի մէջ են, որ չի տանիր ընկրկումի, այլ նոր ստեղծումի: Կը վերարծարծէ աղէտին ծալքը, անոր էականութիւնը, քրքրելով հայոց յարաբերութիւնը բրտութեան հետ: Իսկ վէպին կրկնակ շահեկանութիւնը ստորագծելով, կը դրուատէ անոր «այժմէականութիւն»ն ու առանձնայատուկ դիրքը սփիւռքահայ գրականութեան մէջ:

Որբունիի վէպը կեանքի դասի կը ձգտի, ուր յաղթահարուած ըլլայ անձնասպանական քանդիչ արարքը:

Որբունի թրքասպանութիւնը լծորդելով անձնասպանութեան, քննութեան կ'ենթարկէ պատիժին ու պատժական արարքներուն տուն տուող «ենթագիտակցութեան» աշխարհը:

Վէպի սկզբունքը աղէտի բարձրացումին կը դիմէ:

* * *

Հատորին Ե. մասը՝ «Լեւոն Ծանթ եւ թատրոնի էութիւնը» կը սեւեռէ Շանթի թատերական տեսութիւնն ու ըմբռնումը թատրոնի էութեան: Այստեղ մեկնակէտ առնուած են ոչ թէ Շանթի թատերական երկերը, այլ թատրոնի վերաբերող այն ընդլայնումները, որ գետեղուած են թատերագրի քանի մը «գրաբանական» կոչուած ուսումնասիրութիւններուն մէջ:

Յատկանշական է, որ թատրոնի տեսաբանութիւնը կը մնայ առ հասարակ՝ տակաւին ոչ միայն չքննարկուած, այլեւ արհամարհուած, դուրս՝ մեր գրականութեան պարունակէն:

Պըլտեան կը հաստատէ, թէ Լ. Շանթ թատերագիրն ու վիպասանը մեր հագուագիւտ գրողներէն է թատրոնի կալուածին մէջ, ապահովաբար միակը, որ իր գուտ «գեղարուեստական» կոչուած արտադրութեան

կողքին ունի դատողական «գրաբանական» ուսումնասիրութիւն մը, մտածման մակարդակ մը, որ յղացային իր որոշ բանուածքը ունի: Այդ թատրոնը կը նկատուի «Մորհրդապաշտ» եւ մեր քննադատները զայն կը հակադրեն Շիրվանգադէի իրապաշտութեան:

Անկասկած, Շանթի թատերական վերլուծումները չեն փայլիր «հանճարեղ» կայծկլտումներով, չեն ալ սակայն, այն չափուած, ձեւուած «գիտականապէս» կաղապարուած մտածումներու սարուածքը, ուրկէ կիրքը, դիրքորոշումը, անձնականը բացակայ ըլլան:

Շանթի «գրաբանական երկերը կու գան տեսականօրէն հիմնաւորել, համակարգել ու անձնաւորել վէպի, թատրոնի, բանաստեղծական ըմբռնումները: Ունին պայմանական հաշուեկշիռի մը հանգամանքը:

Թատրոնը գեղարուեստական այն բանահիւսութիւնն է, որուն նպատակը հոգեկան հաճոյք ու վայելք պատճառելն է: Հետեւաբար, գեղեցիկին ծառայող այս գեղարուեստական սեռը բարդ արուեստ մըն է, քանի մը արուեստներու միաձուլ գործակցութիւնը:

Շանթ թատրոնը կը տարբաղադրէ երեք բաղադրիչ մասերու՝ բեմավարութիւն, դերակատարութիւն եւ բնագիր: Ու կը շեշտէ՝ թատրոնը իբրեւ մէկ ամբողջութիւն, ուր թատերական երկին կը գործակցին դերասանն ու բեմավարը, այս վերջինս իր բազմապիսի օժանդակներով:

Շանթ կը ձգտէր սահմանափակել խօսքին տեղը բեմին վրայ, որովհետեւ՝ նայուածք մը, դիմախաղ մը, կրնան պատկերել, մատնանշել ցանկութիւն մը, մտածում մը, հոգեկան ապրում մը՝ աւելի տպաւորիչ եւ ընդհանրական կերպով՝ քան խօսքը: Հետեւաբար բեմական միջոցին մէջ տեսանելին է տիրող ու գերիշխող տարրը, իսկ խօսքը՝ լրացուցիչ տեսանելիին, գերագոյն մէկ կերպը շարժումին:

Շանթի համար թատրոնի հրապոյրը կամքին հրապոյրն է, անիկա կը յարուցանէ զօրութեան զգացում: Այնտեղ էութեան հմայքն է որ կը բանի:

Ապա Պըլտեան կ'անդրադառնայ Օչականի թատերական արտադրութեան, որ կը բաղկանայ 15 թատերախաղէ:

Օչական ասոնցմէ ոմանք «քնարախաղ» կը նկատէ: Անոնց յղացման մէջ բաժին ունի երաժշտութիւնը:

Եղեռնէն 22 տարիներ ետք, Պոլիսը կը ստեղծէր իր թատրոնը: Այդ ստեղծումը ընդառաջում մըն էր կարեւոր պէտքի մը. կու գար որոշ հանգանակէ մը: Աղէտին անմիջական ազդեցութեան ոլորտին մէջ, բեմական խռովքը սրբազան պատրանք մըն էր՝ ստեղծելու հասարակաց գետինը:

Օչական եւ Զարեան՝ նախկին մեհենականներ, կը ձեռնարկէին դիմակալել աղէտը: Վերականգնումի փորձ մըն էր, արուեստն ու աղէտը կամարելով իրարու, գրական վանք մը բարձրացնելով աղէտի իսկ մայրաքաղաքին մէջ, երկուքն ալ թատրոնի քննադատներ էին, բայց նոյն առեւ՝ թատերական գրութիւններ յօրինողներ:

Օչականի «Նոր պսակը» Բարձրավանքի առաջին թիւի հրատարակու-

Թեան օրերուն, կը բեմադրուէր Պոլիս, որուն անդրադառնալով Զարեան կը գրէր «Նոր պաակ»ով հիմը կը դրուէր պոլսահայ թատրոնին, որ մինչեւ հիմա գոյութիւն չունէր: Իսկապէս, Օշականի ճիգը այդ հասւոր պայմաններուն դէմ, հայկական ազգային թատրոն մը կերպարանելու՝ ինքնին սրտառուչ էր...: Ապա Զարեան կ'ըսէ. «Թատրոնը պէտք է լինի ցեղի սրտի ամենածածուկ լարերի հոյակապ թրթռացումը, ուր երգը խօսք է ու խօսքը՝ պար, ուր կեանքը լուսաւոր խորհրդածութիւն է եւ համատրոփ գործողութիւն»:

Ուրեմն ինքնատիպ թատրոնը յայտնարար է ստեղծման ուժի, գանցումը՝ գերութեան: Եւ գարմանալի չէ, որ Օշականի թատերախաղերուն մէջ դրուին հաւաքականութիւնը յուզող հարցեր, եւ տրուի կեանքը, միշտ որպէս իրարու բախող կիրքերու հանդէս:

* * *

2. Եւ վերջին բաժինը՝ խորագրուած «Տպաւորապաշտ քննադատը», հատորին ամենաստուար բաժինը, Պըլտեան վերապահած է Օշականին, իբրեւ քննադատ անոր չինդրականացուած համբաւին:

Գրականութեան եւ գիրքերու հետ Օշականի յարատեւ յարաբերութիւնը կը դրուի «քննադատութիւն» յղացքի ծիրին մէջ: Բայց արդե՞՞ք այդ մօտեցումը կարելի էր իրագործել այլակերպ ու տեղադրել այլ տեղ:

Պըլտեան անխոնջ նուիրումով հետամուտ է Օշականի գրութեան հիմերու քննութեան, մեկնելով այն տեսութենէն, որ Օշական իր հետ կը բերէ գրական պարզ ըմբռնումէ հիմնովին տարբեր «գրական բնագանցութիւն» մը:

Ըստ Պըլտեանի, Օշականի արտադրութիւնը վեր կը նկատուի որեւէ ձեռնհաս կամ խելահաս քննադատի չափանիշներու հասողութենէն: Ան կը պահէ իր արկածախնդրութիւնը, իր յանդգնութիւնը, անգիջող բըրտութիւնն ու անկախութիւնը հանրայայտ գեղագիտութիւններէն: Իր կատարելութեան կը բերէ ամբողջ արեւմտահայ գրականութիւնը, որուն վէպը կը գրէ, որովհետեւ անոր միակ վիպասանն է:

1914-ին «Մեհեան»ի հիմնադրութեամբ կը ստեղծուի վճռորոշ բեմ մը, հրատարակելու Քիւֆէճեանի «Հարթենք»ներու շարքը, որ քննադատութեան արարքը կը նմանցնէ մրճահարումի, հարթումի, մաքրագործումի, կեղծ արժէքներու քանդումին ու ճշմարիտներու կոթողումին: Այս ծրագիրը կը պատկանէր «Մեհեան»ի գրական հանգանակին, որ կը թելադրէր «ինքնուրոյնութիւն եւ անձնականութիւն ձեւի մէջ», ու կը յայտարարէր՝ «Մեր գնահատումներուն մէջ պիտի մնանք բացարձակապէս անկախ ընկերային պայմաններուն ստրուկ որոշադրութիւններէն: Ոչ մէկ հոսանք, ոչ մէկ կուսակցութիւն, գուեհիկ կամ յաջողած՝ հաւատքի կշիռ չունին մեզի համար»:

«Մեհեան»ի հանգանակը իբրեւ հեռանկար ունի Հայ հոգին, որ կը մնայ պահուած՝ «ստրկութեան, անինքնութեան ետին: Պէտք է ազա-

տագրել գայն բոլոր կապանքներէն ու բռնութիւններէն այլազգի ազդեցութիւններու»:

Օշականի հետագայ արտադրութիւնը հաւատարիմ պիտի մնայ այս տարագին, ու տանի գայն իր լրումին:

Օշականի մէջ քննադատութիւնը մշակութային երեւոյթ մըն է, որ կը կապուի «արեան», ու՝ ցեղի հոգիին իր յղումով կը ստանայ ընդհանրական տարողութիւն: Յեղը՝ չափանիշ ու յարացոյց: Դատումը իր ճշմարտութիւնը կը գտնէ ցեղի իւրայատկութիւններու վերարտադրումով:

Օշական կը շեշտէ, թէ առանց նուազագոյն հմտութեան, գրական գործերու հետ անձնական շփումը կը դառնայ կամայական: Ասոր համար՝ «Անհուն հմտութիւնէ, կեանքի անհուն փորձառութիւնէ...» յետոյ, ան կը բաժնէ Համապատկերը «դատողներու հասարակաց փաղանգէն, ու իրենց կշիռներէն», շեշտելով նաեւ, որ գրականութիւնը գիտութիւն մը չէ: «Ձայն չենք սորվիր, կ'ապրինք: Այսինքն՝ գիտելիքներէն անդին է տպաւորապաշտ քննադատութիւնը՝ կը կարդանք զանոնք, կը տարուինք իրենց վերլուծական կիրքէն, պաշարին ապահով ճշդութիւնէն, թելադրած մ'թին, խորունկ, նուրբ ու խուսափուկ գգայութիւններէն: Բայց չենք սորվիր»: Այսինքն՝ գործերէն եկողը գիտելիք չէ, այլ տպաւորութիւն, որուն վրայ կը հիմնուի գրականութեան պատմութիւնը, ինչպէս՝ դատումը:

Օշական կը խօսէր նաեւ աշխատանքը դժուարացնող բազմատեսակ տազնապներու եւ «Համապատկեր»ի ծրագրին մեծութեան առջեւ ուժերու սպառումին մասին:

«Համապատկեր»ը քննադատական ձեռնարկ մը չէ, այլ՝ դարու մը կեանքի (արուեստի ելած իր կերպարանքին մէջ) համապատկերը: Այս մեծածաւալ գործին յղացքը բազմազանութիւն մը կ'ենթադրէ, բերւած՝ ընդհանուր համադրութեան մը: Այստեղ հեղինակը չի զբաղիր կենսագրութեամբ, ոչ ալ մեծ գործերու փոքր պատմութեամբ: Ան գուտ գրականութեան պատմութիւն չէ, այլ՝ վկայութիւն մը, հիմնուած՝ անձնական տպաւորութիւններու վրայ, ուր յստակօրէն կը հակադրուին դատաստաններն ու գնահատումները, ուր անձնական յարաբերութիւնները մարդոց հետ ունին վաւերագրական արժէք: Հեղինակին թիրախը «կեանքն» է: Կեանքի ետին խորհուրդը, որու նուաճումին կը ձգտի «Համապատկեր»ը եւ անկէ անդին՝ ինչ որ Օշական կը կոչէ՝ տպաւորապաշտ քննադատութիւն:

Բայց ի՞նչ է «վկայութիւն» յղացքին տարողութիւնը, որուն միջոցով Օշականի արտադրութիւնը կը հեռանայ քննադատութենէն եւ միեւնոյն ատեն կը խաղայ չափանիշի դեր: Վկայութիւնը արձանագրութիւնն է իրողութիւններէ բարձրացած հոգեխառնութեան եւ ապրումներու: Վկայութիւնը աւելի թրթռում է, քան՝ վերլուծում, յուզում, քան՝ դատում: Վկայութիւնը համարժէք է վաւերագրի, յուշագրի, կտակի, որոնք վիճակներ են ինքնատիպ, անփոխարինելի յայտնակերպումներ են:

Համապատկերի աշխատանքի մեծութիւնը կը թելադրէր սեղմել, ամփոփել, գեղչել, անդրադառնալ միայն էականին՝ «թուղթին յանձնել, աւաղ, ոչ իսկ մոխիրը այդ կրակներուն...»: Ինչ կը վերաբերի կարգ մը անուններու բացակայութեան «Համապատկերէն», Օշական կ'ըսէ. «Իմ ուժերու սպառումն է գլխաւոր ազդակը սա զանցումներուն»: Աւելի՛ն. այդ սպառումը արգիլեց ձեռնարկելու «Արեւելահայ գրականութեան լիակատար վերլուծում մը»:

Ուրեմն «Համապատկեր»ը կը ծնի սպառումէն ու կը ձգտի կեանքին: Արդեօք սա նշանը չէ՞ վիպագրին իսկ սպառումին, հարց կու տայ Պըլտեան, որ վերջալոյս մը կը տեսնէ այնտեղ ու կը մեկնէ. «Եթէ նկատի առնուլին «Մնացորդաց»ի անաւարտութիւնը եւ անկէ ետք վիպական արտադրութեան դադարը «Կեանքին պէս»ը նորէն անաւարտ, մեր եզրակացութիւնը համոզիչ կը դառնայ: Այսինքն՝ այս սպառումը կը յղուի Օշականի «ենթակայական» կործանումին:

«Համապատկեր»ի ընդգրկած ժամանակաշրջանը՝ 1850-1915. Օշական կ'ըսէ. «Ես ապրեցայ իմ սերունդիս բոլոր զարհուրանքները եւ կը շարունակեմ ապրիլ սփիւռքի նսեմաստանը: Իմ գործիս մէջ չկայ էջ մը, որուն ետին իմ սիրտը յանձնառու չըլլայ: Անոնք իմս են, եղբր են, արեան ճամբով»:

Օշական անխոնջ ու յամառ ընթերցող մըն էր. ինք էր, որ կ'ըսէ. «Կարդալը, վերլուծումը, ստեղծելէն չի տարբերիր, ամէն անգամ որ հասարակաց ապրումներու հանքն է որ կ'իյնայ շահագործման...: Կարդալը ապրիլ է գրուածը, այսինքն՝ գրուածին անհունը բռնելու ճիգը, զայն վերապրելու փորձն է, որովհետեւ ամէն հեղինակ հասարակաց ապրումներու բիւրեղացում մըն է: Մինչ վերլուծելը՝ բռնկեցնել է երկրորդ անգամ ըլլալով մոխրացած պատնէշը, լուծարկել ինչ որ լեզուական հնարք է եւ վերայայտնաբերել տուեալին մէջ պատահածը: «Համապատկեր»ին մէջ ատիկա կ'ենթադրէ Օշականի ամբողջ համակարգը:

Ուրեմն՝ «Համապատկեր»ը համագումարն է արեւմտահայ գրական ոճով մեզի հասած իրաւ, վաւերական, անփոխարինելի արժէքներու: Անիկա պատմութիւն է, որովհետեւ կը վկայէ, կը կենսագրէ, որովհետեւ կեանքը գրելով կը փորձէ հատել մահուան վտանգը: Այս մեկնակէտով՝ «Համապատկեր»ը ապրումներու հանդէս մըն է, ուր կը բեմականացուի ստեղծումի արկածախնդրութիւնը: Սա՝ Օշականի կողմէ կը կարդացուէր իբրեւ փնտռուած մը, գնացք մը դէպի «խորհուրդը հայ հոգիին», ինչ որ անոր կու տայ ճանաչողական, ճշմարտութեան մը գրաւումին ձգտող տարողութիւն: Մասնաւոր վերլուծումը կը ձգտի «հոգեյատակներ» լոյսին բերելու, կիրքերուն թանձրութիւնը կտրել-անցնելու, երթալով մակերեսէն՝ խորքը: Կ'ենթադրեմ, որ «Համապատկեր»ը կը ձգտի ըլլալ տեսակ մը փրկարար խօսք, որ ժխտական բնագոյն ընդդէմ հաստատէր կեանքի եւ ստեղծումի սկզբունքը:

Արդարեւ, «Համապատկեր»ի արկածախնդրութիւնը ունի յարացոյց արժէք, հերոսութիւն մըն է, որ կը ձգտի հաղորդակցութեան: Նախ՝

գիրքը կ'ընծայուի «առաւելապէս... այն հասարակութեան, որ հազիւ թէ կ'այցուի գրելու փառասիրութենէն, ունենալով զօրաւոր համակրութիւն մը իր ժողովուրդին իմացական ճիգին, արժէքներուն, իր մշակոյթին»:

«Համապատկեր»ի շարքի աւարտին հեղինակը հարց կու տայ. Տàí àÇ· ĩ Ç · ñġ ĩ ĸ ðÁ ùß³ ĩ³ YÇ ÚÁ|É Պատասխանը ներյայտ է: Օշականն է որ պիտի գրէ-ապրի ինքզինք: Այս ինքնապատմութեան փորձի մուտքին Օշական կը յայտարարէ թէ իր վէպը քննադատութեան մը չափ յորդ է գաղափարներով եւ իր քննադատութիւնը ապրումներու հանդէս մըն է, մտքի երեւոյթ ըլլալէ խորշոց մենագրութեամբ մը»:

Այսպիսով՝ ինքնավերլուծման, ինքնապրումի հատորով կ'աւարտէ «Համապատկեր»ը, գրողն ալ մտցնելով պատմութեան գրութեան մէջ:

* * *

500 էջերու մէջ համադրած, գինք յուզող ու խանդավառող չորս հեղինակներու գրական աւանդը հանգամանօրէն քննարկած այս պատկառելի աշխատասիրութեամբ չբաւարարուելով, լրացուցիչ 187 էջերու վրայ երկարող, յայտնութեան մը հետամուտ ռահվիրայի մը նախաձեռնութեամբ, Գ. Պըլտեան հատորի աւարտին ձեռնարկած է տեսաբանական երկասիրութեան ընդարձակ ու սխրագին շրջագայութեան մը, յաւելելով հզօրութիւն պարտադրելու իր ուսումնասիրած «ագգ ստեղծող» մեծերու էութեան:

Ինքնատիպ ոճով, յանդուգն փորձ մըն է սա, գուցէ ազատագրուելու՝ իր հոգին մրրկող հեղեղներէն, որոնց սպառումին համար ան պիտի չտատամսէր (Օշականի օրինակով) մտնելու «խորհուրդներու մեհեան»ը, շարունակելու անոր հիմնադիր հանգանակին աննախընթաց սխրագործութիւնը, մաքրագտելու կենսաւորը անկենդանէն ու՝ գրելու արուեստը բարձրացնելու պաշտամունքի պատուանդանին:

Պըլտեանի գնահատումով՝ ժամանակակից գրականութեան հոլովոյթը իբրեւ կենդանի, այսօր իրագործուող կիրք ու տենդ ու մտածում կապ չունի քննադատութեան հետ: Երկու անջատ կալուածներ ըլլան կարծէք, նման խրամատին, որ կը բաժնէ ստեղծողները՝ մտածողներէն, զգացումը՝ մտքէն... Թէեւ տեսութիւն/ստեղծում գոյգին մասերը կը սնանին իրարմէ, գիրար հերքող գործօններ չեն:

Ապա, կ'աւելցնէ թէ հայ գրականութիւնը ներկայիս գուրկ է ընդհանրապէս ժամանակակից արտադրութիւնները ընկալելու, ներառելու կամ վերլուծելու միջոցներէն: Այս հաստատումը նկատի ունի ոչ միայն սփիւռքը, այլեւ Հայաստանը ու շատ երկրայելի «Քննադատական տարեգիրք»ի մը կարծատեւ հրատարակութիւնը (որմէ լոյս տեսան երեք հատորներ), որ եւ բան չփոխեց կացութենէն: Աւելին՝ ան կը շեշտէ՝ թէ հայ գրականութիւնը գուրկ է տակաւին մեկնաբանող գրական քննադատութենէ մը, ու կը շարունակէ ծիծաղելիօրէն «գիտական» մեթոտը,

կամ այլ «տպաւորապաշտութիւնը», առանց անդրադառնալու ժամանակակիցի յայտնութեան: Քննադատութեան դատողական եզրը արարքին՝ կը շարունակէ ընթանալ աւանդական ուղիներէն, մինչդեռ մեկնաբանական եզրը ենթակայ է տեւական բարեշրջումի մը:

Պլյտեան կը կարեւորէ վերլուծական հանդէսի մը հրապարակումը, սփիւռքի գրականութեան համար պատրաստելու իմացական գետին՝ «Տեսաբանական աշխատանքներ» դարձուածքով: Ան նկատի ունի քննադատութեան տեսութիւնը, անոր մեթոտներու, կիրարկման, եղանակներու ըմբռնումները: Իր ակնարկութիւնը կ'երթայ «Կամ» հանդէս վերլուծականին, իր չորս թիւերով (Փարիզ 1980-86), որ Պլյտեանի հաւաստումով՝ աննախընթաց երեւոյթ էր նաեւ սփիւռքի մէջ, ապա մեր մշակոյթի պատմութեան մէջ:

Ըստ հեղինակին, գրական-քննադատութեան մը տեսաբանութիւնը՝ գրական տեսութիւն մը չէ: Գրական տեսութիւնը արդիւնք է կիրարկական որոնումներու եւ կը հիմնուի գրական երկերու փորձին վրայ, հանգանակ մըն է անիկա, յայտարարութիւն մը... մինչդեռ քննադատութեան մը տեսաբանութիւնը՝ վերացականացման աւելի բարդ մակարդակ մը կ'ենթադրէ:

«Գրական քննադատութիւն» յղացքը ունի երկու մակարդակ. ա. գրական երկերու քննութիւնը իբրեւ գրադատութիւն, որ ի գործ կը դնէ գրական չափանիշներու համակարգ մը, բ. գրական երկերու քննութիւնը իբրեւ գրական առարկայի ուսումնասիրութիւն, մեկնաբանութիւն, պատմութիւն: Խորքին մէջ՝ բ. տեսակէտը բանասիրութիւնն է, հետամուտ «առարկայականին» գիտելիքներու, ապացոյցներու վրայ հիմնուած հաստատումներու, որոնք կը զանցեն ենթակայական մեկնաբանութիւնը:

Գրական քննադատութիւնը գրական երկերու հետ յարաբերութիւն մըն է, որ կը մեկնաբանէ, կը յարուցանէ ըմբռնումի, ճանաչումի, նշանակութեան, իմաստի հարցեր: Ուրեմն մեկնողական արարքը կը կազմէ գրական քննադատութեան գրահը:

Ապա կը խօսի տեսաբանական գիտակցութեան մասին, որ կ'ապրի գրական երկերով, որոնք միշտ անծանօթ ու պեղելի դաշտ մը են իրեն համար:

Ու կ'անդրադառնայ գրական երկի ընթերցումին, գայն որակելով բարդացման հոլովոյթ մը, որ կը ձգտի հետախուզել երկերու մէջ պահած «գրական առասպելները»: Ուրեմն ընթերցողական մտածումը հասարակաց յայտարարն է այն աւերջութիւններուն, որոնց ընդմէջէն նշանակութիւններ կը կազմաւորուին: Տակաւին, ընթերցումը կարելի կը դառնայ իբրեւ բարդացման հոլովոյթ, երբ կը կազմակերպէ հարցադրութիւն մը երկին հետ ու մէջ: Հարցեր տեսնել գրական երկի մը մէջ, հարցադրութիւններ ստեղծել գրական երկին հետ, ահա այն նուազագոյնը, որ չ'ըներ աւանդական քննադատութիւնը: Ուրեմն, հարցադրումը գրական երկի մը ճանաչման ամէնէն ուժական, գործունեայ գոր-

ծօնն է: Ընթերցող/գրական երկ յարաբերութեան մէջ հարցադրումը կը դառնայ ընկալման մէկ ձեւաւորումը, ընթերցումին ճակատագիրն իսկ որոշողը: Ընթերցողը հարկին տակն է երբեմն գուտ բանասիրական աշխատանք ընելու, քննել բնագիրները, բռնել վրիպակը, ճշդորոշել գրութիւններու ժամանակագրութիւնը: Ընթերցումը դժուար թէ կարենայ շրջանցել հաստատ ու անսխալ կռուաններ ունենալու պարտադրանքը: Օրինակ, երբ ընթերցողը հարցադրէ ի՞նչ է ի վերջոյ Եղիայի հիւանդութիւնը, ի՞նչ կապ ունի ատիկա այլազան ծածկանուններու գործադրութեան հետ: Եւ կը ծագի միւս հարցը՝ կրնա՞նք Եղիայի պարագային խօսիլ գրական «գործ» յղացքի մասին, ի՞նչ կը մտածէ Եղիա այս ուղղութեամբ, ի՞նչ է իրեն համար գրելը:

Երկրորդ օրինակ մը՝ Սայաթ Նովան, որուն կեանքը լուսաւորող արխիւային բաւական աշխատասիրութիւններ հաւաքուած են: Բայց՝ Պրլտեան նկատել կու տայ երեւոյթներ, որոնք վրիպած ըլլալ կը թուին ամէնէն ուշադիր ուսումնասիրութեանց մէջէն: Առնենք Սայաթ Նովայի սէրը, որուն շուրջ մեկնաբաններ ինչե՛ր չեն գրած: Արդ՝ բազմաթիւ քերթուածներ կ'ուղղուին երկդիմի դէմքի մը, որ անպայման կնոջ մը դէմքը չէ: Աւելի՛ն. ինչպէ՞ս կարելի է աշուղի մը բազմամշակոյթ արտադրութեան իրողութիւնը հասկնալ, առանց բաղդատական գրականութեան ծիրին մէջ մտնելու, երբ աշուղը գրած է իր տաղարանը կովկասեան երեք լեզուներով:

Քննադատ ընթերցողը պարտի կիրարկել այլութեան սկզբունք մը:

* * *

Վերջին օրինակ մը՝ Գրիգոր Նարեկացիի «Մատեան Ողբերգութեան»-ի պարագան: Հազարամեայ գիրք մըն է, որ դարերով առիթն եղած է այլազան հին եւ նոր մեկնաբանական եւ նոյնքան տարբեր թարգմանութեանց: Նարեկեան ավանդութեան մը քննութիւնը նոյնքան շահեկան է, որքան Մատեանին ընթերցումը: Կը գրեն մարդիկ Նարեկացիի աշխարհահայեացքին, մարմնի ու հոգիի պայքարին, երկին «վերածննդական» հանգամանքին մասին: «Մատեանը» ուղղուած է Աստուծոյ, բայց ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս գրական քննադատութիւնը իր ուշադրութիւնը չի սեւեռեր այս խօսքին, որ կը խօսի Աստուծոյ: Եւ կը ծագի հարցումը՝ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ անիկա, որո՞նք են անոր ըլլալու կերպերը, ի՞նչ է լեզուի ըմբռնումը Ժ-ԺԱ. դարու մեր վարդապետին, որ մտահոգ չէր որեւէ գեղարուեստական երկի համար անհրաժեշտ թուացող յառաջխաղացքի սկզբունքով: Ընթերցումը կ'ընթանայ որոշ չափով գրութեան հակառակ ուղղութեամբ, կը մեկնի անոր բացայայտութենէն դէպի խորութիւնը, որ երկին մէջ է ամէն տեղ:

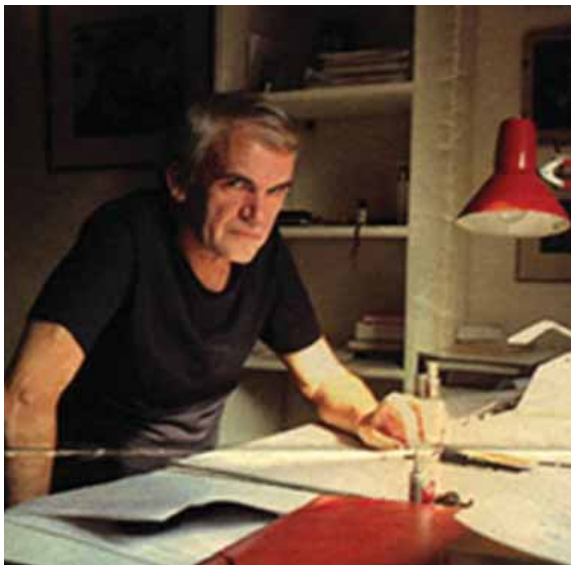
Ահա տարբեր ժամանակներու գրողներ, տարբեր գեղագիտական ոլորտներէ: Անոնց ընթերցումը նկատի կ'առնէ պայմանական հանգամանքներ, սակայն ընթերցումը ղեկավարող սկզբունքները կը բանին

ԷՁ ՄԸ՝
ՄԻԼԱՆ
ՔՈՒՆՏԵՐԱՅ
Ի
«ՉԱՆԴԻՊՈՒ
Մ ՄԸ»
ԳԻՐՔԵՆ*

ՄԱՅՐ ԵՒ ԹՐԱԼԱԼԱՆ
(Լուի-Ֆերտինան Սելին.
«Դղեակէ մը միւսը»)**

«Դղեակէ մը միւսը», պատմութիւնը էգ շան մը, ան կու գայ Դանիոյ սառցային գօտիներէն ուր վարժուած էր անտառներուն մէջ երկարատեւ փախուստներու: Երբ ան Ֆրանսա կու գայ Սելինի հետ, վերջ կը գտնեն փախուստները անտառներու մէջ: Յետոյ, օր մըն ալ, խլիրղը...

«... Կ'ուզէի զինք պառկեցնել յարդի վրայ... լուսաբացէն անմիջապէս վերջ... չէր ուզեր որ զինք պառկեցնէի այդպէս... չուզեց ... կ'ուզէր այլ տեղ ըլլալ... տան ամէնէն ցուրտ կողմը եւ խիճերու վրայ... երկարեցաւ սիրուն ձեւով... եւ սկսաւ հռնդալ... վերջա-

ւորութիւնն էր... ինծի ըսած էին, բայց չէի հաւատար... բայց այդ ճիշդ էր, ան կը գտնուէր յուշի ուղղութեան վրայ, ուրկէ որ եկած էր, Հիւսիսէն, Դանիայէն, դունչը դէպի հիւսիս, հիւսիս դարձած... շունը ձեւով մը հաւատարիմ, հաւատարիմ այն անտառակներուն ուր կը փախչէր, Քորսոր, հոն վերը... հաւատարիմ նաեւ սոսկալի կեանքին... Մէտոնի անտառները ոչինչ կ'ըսէին իրեն... մեռաւ երկու... երեք հռնդիւնով, օ՛, փափկանկատ... առանց երբեք տրտնջալու... այսպէս ըսած... եւ իրապէս գեղեցիկ դիրքով, թափով սլացքի մէջ կարծէք, փախուստի մէջ... բայց կողքի վրայ, տապալած, վերջացած... քիթը դէպի իր փախուստի անտառները, հոն վերը ուրկէ ինք կու գար, ուր տառապած էր... Աստուած գիտէ:

«Օ՛, ես քանիցս տեսած եմ հոգեվարքներ... հոս... այլուր... ամէնուրեք, բայց ոչ այսքան գեղեցիկ, փափկանկատ... հաւատարիմ... ինչ որ կը վնասէ մարդոց հոգեվարքի պարագային թրալալան*** է... մարդը միշտ այդուհանդերձ բեմի վրայ է... ամէնէն պարզը...»

«Ինչ որ կը վնասէ մարդոց հոգեվարքի պարագային թրալալանէ...: Ի՛նչ խօսք: Ե՛՛՛ «մարդը միշտ այդուհանդերձ բեմի վրայ է»... Ո՞վ չի յիշեր մեռելական կատակերգու-

Թիւնը հռչակաւոր «վերջին խօսքերուն»՝ արտասանուած մահուան անկողին մէջ: Այսպէս է, նոյնիսկ հռչակաւոր, մարդը միշտ բեմի վրայ է: Եւ նոյնիսկ ամենէն պարզը, ամենէն քիչ ցուցամոլիկը, քանի որ միշտ ալ ճիշդ չէ որ մարդ ինքզինք կը դնէ բեմի վրայ: Եթէ ինքզինք չդնէ հոն, զինք հոն կը դնեն: Իր մարդու ճակատագիրն է այդ:

Եւ թրալալան: Մահը միշտ ապրուած է որպէս հերոսական բան մը, որպէս աւարտը թատերական երկի մը, որպէս պայքարի մը եզրայանգումը: Թերթի մը մէջ կը կարդամ. քաղաքի մը մէջ հագարաւոր կարմիր փուչիկներ կը դրկեն երկինք՝ ի յարգանս սիտայէ մեռածներու: Կանգ կ'առնեմ այս «ի յարգանս»ի վրայ: Յիշողութեան, յուշի, տխրութեան եւ վշտակցութեան որպէս արտայայտութիւն, այո՛, պիտի հասկնայի: Բայց ի յարգանս: Հիւանդութեան մէջ կա՞յ տօնախմբելիք, հիանալի բան մը: Մահը արժանի՞ք մըն է: Բայց այդպէս է, եւ Սելին այդ գիտէր. «...ինչ որ կը վնասէ մարդոց հոգեվարքի պարագային՝ թրալալան է»:

Սելինի սերունդէն բազմաթիւ մեծ գրողներ, իրեն պէս ճանչած են մահուան, պատերազմի, սարսափի, տանջանքի, արտաքսման փորձառութիւնը: Բայց այս սարսափելի փորձառութիւնները, անոնք ապրած են սահմանի միւս կողմը. արդարներու, ապագայ յաղթականներու կամ անարդարութիւն կրած լուսապսակ ունեցող զոհերու կողմը, կարճ՝ փառքի կողմը: «Թրալալա»ն, այս ինքնագոհութիւնը որ կ'ուզէ ինքզինք ցուցադրել այնքան բնականութեամբ ներկայ էր իրենց վարուելակերպին մէջ, որ անոնք չէին կրնար գայն տեսնել եւ դատել: Բայց Սելին քսան տարի գտնուած էր դատապարտուածներու եւ արհամարհուածներու շարքին, Պատմութեան աղբամանին մէջ, յանցագործ՝ յանցագործներու շարքին: Իր շուրջ բոլորը լռութեան դատապարտուած էին, ինք եղաւ միակը որ արձագանգեց այդ արտակարգ փորձառութեան. փորձառութիւնը կեանքի մը՝ որմէ ամբողջովին խլած էին թրալալան:

Այս փորձառութիւնը իրեն թոյլ տուած է տեսնել ունայնութիւնը ոչ որպէս թերութիւն մը, այլ որպէս մարդու գոյութեան մաս կազմող որակ, որ զինք բնաւ չի լքեր, ոչ իսկ հոգեվարքի պահուն, եւ այս մարդկային թրալալան, գոր կարելի չէ արմատախիլ ընել, իրեն թոյլ տուաւ տեսնել շան մը վսեմ մահը:

ՍԵԼԻՆ, «Հանդիպում մը», էջ 36-38
Հայացուց՝ Յ.Պ.

.....

ՄԱՆՈՒԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

*Une rencontre, Milan Kundera, Ed. Gallimard, 2009, 204 p.
Միլան Քունտերա ծնած է 1 Ապրիլ 1929ին, Պռնո, Չեխոսլավաքիա, այժմ՝ Չեխիա: Կը գրէ չեխերէն եւ ֆրանսերէն: Ստացած է բազմաթիւ գրական մրցանակներ: 2001ին՝ ֆրանսական Ակադեմիայի Գրական Սեօ Մրցանակը իր գրական ամբողջ վաստակին համար: Յաճախ յիշուած է Նուպելեան գրական մրցանակի թեկնածուներու շարքին:
** Սելին (1894-1961): Քսաներորդ դարու ֆրանսացի մեծագոյն գրողներէն մին է եւ ամենէն աւելի օտար լեզուներով թարգմանուածներէն: Իր նտածումը կը յատկանշուի ոչնչապաշտական, դիւցազներգական, հերոսական եւ կատակերգական երանգով: Վիճայարոյց է կարգ մը հակասեմական էջերու պատճառով: Կ'ատէ արդի աշխարհը:
*** Բացազանչութեան պէս բառ: Հասկնալ որպէս ցուցադրական իրարանցում:

Â àðĀĬ °² Û - Ā ² êĒ² Ø°² Ûª
êĭ °ŌĬ ² ¶àðĬ ²Ĭ ² Û
Ð² Ø² ¶àðĬ ²Ĭ òàòĀ °² Û Ûàò² ŌàòØĀ

Դոկտ. Էտի Թորիկեան

Արտերկրի հայուժիւնը միշտ ալ իր ներդրումը ունեցած է իր ապրած երկրի ազգային մշակոյթի զարգացման եւ տարածման մէջ: Քիչ չէ թիւը անհատականութեան տէր այն արուեստագէտներուն, որոնք օտար մշակոյթի մէջ աւելի մեծ ներդրում ունեցած են, քան տեղւոյն հայ համայնքայինին: Ոմանք նոյնիսկ ժամանակի վատնում համարած են իրենց ներուժը սոսկ հայապահպան առաքելութեան մը հետ կապելը, եւ, իրենց տեսակէտէն, արդարօրէն արարած են օտար շրջանակներու մէջ, սակայն իրենց սեփական յաջողութիւններով ինքնաբերաբար միշտ ալ նպաստած են հայոց ընդհանրական նպատակներուն, մինչ ուրիշներ, ժամավաճառութիւն իսկ կը համարեն հայ մշակոյթի անդաստանէն դուրս որեւէ գործունէ-

ուժիւն, ինչքան ալ հրապուրիչ ու շահաւէտ ըլլան օտար միջավայրին հնարաւորութիւններն ու անոնց բերելիք համբաւն ու նիւթական բարիքները:

Սփիւռքահայ կեանքին մէջ քիչ չէ թիւը նաեւ այսպիսիներուն:

Կայ նաեւ ոսկէ միջինը գտնող (առնուազն փնտռող) արուեստագէտներու խումբ մը, որ օտար շրջանակներու մէջ յաջողութիւններու հասնելով, յանձնառու է նաեւ հայ կեանքին մէջ իր՝ մերթ ի միջի այլոց, մերթ ալ նշանակալից ներդրումը ունենալուն:

Առնենք պարագան լիբանանահայ գաղութին, ուր մշակութային մեր ժառանգութիւնը, որ կը նիրհէ հայ մամուլի թէ՛ զանազան արխիւներու մէջ, դեռ պէտք է ի մի բերուի եւ պատմութեան համար ուսումնասիրուի եւ արժեւորուի: Յատուկ ուսումնասիրութեան եւ գնահատութեան խնդիր է յատկապէս Լիբանանի արաբական մշակոյթին մէջ հայոց բերած եւ երբեմն նոյնիսկ ամբողջական պատկեր ու կշիռ պարզող անգնահատելի ներդրումը: Օրինակ, ծանօթ ըլլալով հանրայայտ Րահպանի եղբայրներուն երաժշտական ասպարէզին մէջ Ալեքսան Մնակեանի եւ Պօղոս Ճէլալեանի ներդրանակման թէ՛ նուազագրական շատ լայն վաստակին, իսկ առաջինի պարագային՝ նոյնիսկ բեմական-կատարողական ներդրումին, միշտ ալ մտածած եմ, թէ՛ եթէ առաջիններուն թողօնէն դուրս բերենք վերջիններուն կատարածը, ի՞նչ կը մնայ ամանին մէջ...: Նոյն կամ նոյնանման պարագաներ շատ

կան վստահաբար արտերկրի հայուլթեան հանրային կեանքին մէջ, սակայն, այսօր կ'ուզեմ անդրադառնալ լիբանանեան իրականութեան մէջ վերջին քանի մը տարիներուն իւրապատուկ երեւոյթ պարզած, երաժշտագէտ դուկտ. Եղուարդ Թորիկեանի արաբական երգերու խմբերգագրութեան առանձնայատկութիւններուն, որոնք յարաճուն յաջողութեամբ կը կատարուին եւ կը տարածուին առաւելաբար խմբավար Պարգեւ Թասլաքեանի ՖԱՅՀԱ երգչախումբին, ինչպէս նաեւ երբեմն ալ Սուրիոյ, Յորդանանի եւ Թունէզի Պետական երգչախումբերու կողմէ:

Պարգեւ Թասլաքեան

Իր երաժշտական աւանդական եւ միաձայնային (մոնոթիք) երաժշտական լեզուին, ձեւին, բնոյթին, ոճին թէ զգացական ներաշխարհին բերումով, արաբական երգը առաջին ականարկով անհնարին կամ անհմաստ կը թուի բազմաձայն խմբերգաւորումի ենթարկելը: Այս շատ բնական եւ օրինաչափ յատկութիւններէն մէկն է արաբական երաժշտութեան, որ ոչ միայն իր քառորդ ձայներու համակարգէն կը բխի, այլեւ արաբերէն լեզուին շարք մը կոկորդային հնչիւններուն պատճառած դժուարութիւններէն: Ուրեմն պէտք է անյապաղ յայտնել, որ որեւէ մշակող երաժիշտի համար դժուարագոյն խնդիր է բազմաձայնել արաբական (եւ ոչ թէ արաբերէն - ամէն արաբերէն երգ դեռ անպայմանօրէն արաբական չէ) երգ: Նոյնիսկ ականաւոր ու ակադեմական երաժիշտներու ստուար խումբ մըն ալ կայ, որ սկզբունքային կերպով դէմ է արաբական երգին բազմաձայնումին: Մեր անդաստանէն ներս ալ մեզի ծանօթ է Կոմիտասի եւ իր նախորդներ՝ Քրիստափոր Կարա Մուրգայի ու Մակար Եկմալեանի կրած անհուն տառապանքը՝ հայ ժողովրդական թէ հոգեւոր երգերու շտեմարանին բազմաձայն խմբերգաւորումին պատճառով (օրինակ, Աստուած մէկ էր եւ հետեւաբար պատարագը միայն միաձայն պէտք էր երգուէր)...

Այս իմաստով մեծ յանդգնութիւն եւ հմտութիւն կը պահանջէ արաբական երգերու բազմաձայն երգչախմբային մշակումի նախաձեռնութիւնը, որ բարձր վարպետութեամբ կատարած է եւ կը շարունակէ կատարել Եղուարդ Թորիկեան: Ան ոչ միայն կը յենի սովորական բազմաձայնութեան դասագրքային կանոններուն, այլեւ լաւապէս սերտած ըլլալով արաբական երաժշտութեան ոճական առանձնայատկութիւնները, ստեղծագործ շունչով եւ արհեստավարժ մօտեցումով կը կատարէ իր աշխատանքը: Թէեւ աշխատանքին ընդհանուր ծաւալին մէջ թերեւս երգերուն միօրինակութենէն իսկ եկող ոճական կրկնութիւններու կը հանդիպի ամբողջ շարքը յաջողաբար եւ միաժամանակ լսող ունկնդիրը, սակայն իւրաքանչիւր խմբերգ առանձինն գեղարուեստական արժէքի հասցուած է իր մշակման ու ներդաշնակման գունեղ, հիւթեղ, անակնկալ շեղումներով ու արտայայտման հնարքներով լեցուն հնչեղութեամբ: Հոս տեղը չէ իւրաքանչիւր երգ առան-

ԱՅՍԻՆ ԵՄԻՆՈՒԹԵԱՆ ԵՆԹԱՐԿԵՐՈՒ, ԲԱՆ
ՄՐ, ՈՐ ՄԵԳ ԿՐ ԵՄՆԻ ՂԷՎԻ ՆԵՂ ՄԱՍ-
ՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՂՈՐՏՈՆԵՐ, ՍԱԿԱՅՆ
ԱՆՎԱՐԱՆ ԿԱՐԵՂԻ Է ԸՍԵՅ, ՈՐ ԵՂ-
ԼԱՐՂ ԹՈՐԻԿԵԱՆ ՄԵԾԱԼ ՄԱՍԱՄԲ
ՅԱՂՈՂԱԾ Է ԻՐ ՄՇԱԿԱԾ ԵՐԳԵՐՐ ԶԳԱ-
ՏԱՐԿԵՂ ԻՐԵՆՅ ԿԳԳԱՅԻՆ ՎԱՐՈՒՆԱ-
ԿԷՆ, ՎԿԱՏԿԱՆԵՂՈՒԹԵՆԷՆ, ԱՆՀԱՏԱ-
ԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ, ՆՈՒՆԶԷՆ, ՄԷԿ ԽՍՈՒՔՈՎ՝
ԱՐԱՐԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ, ՎԱՀԵՂՈՎ Ա-

նոնց ազգային ինքնատիպ նկարագիրն ու ղիմագիծը:

Պէտք է ընդգծել նաեւ, որ առհասարակ քիչ կը գտնենք արաբական բազմաձայն խմբերգներ ո՛չ միայն Լիբանանի, այլեւ նոյնիսկ արաբական զանազան երկիրներու մէջ: Քիչ են նաեւ արաբական արհեստավարժ կամ նոյնիսկ կէս արհեստավարժ երգչախումբերը: Այս առիթով տեղին է յիշատակել տարիներ առաջ Բարսեղ Կանաչեանի կատարած աշխատանքը, որ թէեւ չունի արաբականուծեան մէջ մնալու թորիկեանի ոճական հարազատութիւնը, խմբերգային ժամանակակից նորարարութիւնը եւ ստեղծագործ թուիչքը, սակայն այն օրերուն ուշագրաւ նորամուծութիւն էր արաբական երաժշտական աշխարհին մէջ եւ լաւ ընդունելութեան արժանացած՝ անդրանիկ փորձարկում մը: Ժամանակի թաւալումին եւ երաժշտական կեանքի արհեստավարժ նոր մօտեցումներու լոյսին տակ, թորիկեան մեծ ուստում մը կը կատարէ այս մարգէն ներս, առաջատարը ըլլալով ամբողջ արաբական երաժշտական աշխարհին մէջ: Կարելի է պարզապէս հաստատել, որ այն ինչ որ աւելի քան հարիւրամեակ մը առաջ հայ երաժիշտներ հայ իրականութեան մէջ կատարեցին, հայագգի երաժիշտը կը կատարէ ա՛յս օրերուն արաբական աշխարհին մէջ: Ա՛յս է նաեւ գլխաւոր արժանիքն ու գրաւականը թորիկեանի ժամանակակից վաստակին: Հետեւաբար, հռետորական այս հարցումը, որ արդեօ՞ք Եղուարդ Թորիկեան արաբական խմբերգագրութեան ջահակիրն է, կրնայ շատերու մօտ երկմտում կամ տարակուսանք յառաջացնել, սակայն լուրջ երաժշտագէտներ, կատարուած աշխատանքին բնոյթին, քանակին, որակին ու կշիռին ի տես, անպայմանօրէն գոհունակութեամբ պիտի ժպտին: Յամենայն դէպս, ժամանակն է նման հարցարուումներուն գլխաւոր դատաւորն ու ամէնէն վերջին խօսքը ըսողը: Կ'ապրինք, կը տեսնենք:

Աւելի քան քառասուն խմբերգներու մշակումները կրնային չկատարուիլ, չտարածուիլ, կամ ալ գուրկ ըլլալ կենդանի լսողութեամբ վերատեսուծեան ենթարկումի եւ

ձինն քննութեան ենթարկելու, բան մը, որ մեզ կը տանի դէպի նեղ մասնագիտական ոլորտներ, սակայն անվարան կարելի է ըսել, որ Եղուարդ Թորիկեան մեծաւ մասամբ յաջողած է իր մշակած երգերը չգատարել իրենց ազգային պարունակէն, պատկանելութենէն, անհատականութենէն, շունչէն, մէկ խօսքով՝ արաբականութենէն, պահելով ա-

յղկումի կարեւոր ազդակէն, եւ դեռ աւելին, կրնային զանոնք մշակողին դարակին մէջ մնալու դատապարտուիլ, եթէ անոնց լաւագոյն կատարողն ու տարածողը չըլլար նոյնպէս լիբանանահայ խմբավար Պարգեւ Թասլաքեանը, որ իբրեւ անդրանիկ եւ գլխաւոր կատարողը Թորիկեանի մշակումներուն, Թրիփոլիի մէջ իր ստեղծած ՖԱՅՀԱ երգչախումբով ո՛չ միայն Լիբանանի մէջ կը կատարէ զանոնք, այլեւ շատ աշխոյժ ընթացքով եւ աշխարհագրական շատ լայն ընդգրկումով տարածելով զանոնք, իր անուան շուրջ կը հիւսէ արդար հռչակ մը, որ տարիներու յամառ ու յարատեւ տքնանքով ձեռք բերուած է:

ՖԱՅՀԱ երգչախումբը ինքնին առանձին եւ իւրայատուկ երեւոյթ է արաբական երաժշտական աշխարհին մէջ, ուր երգչախմբային աւանդութիւններ եւ որակաւոր խումբեր գրեթէ չկային: Հիմա ալ դժուարութեամբ կը գտնուի համերգէ համերգ ինքզինք կատարելագործող ու հնչեցնողային նրբութիւններ արտայայտող արաբներէ բաղկացած երգչախումբ մը: Շնորհիւ Պարգեւ Թասլաքեանի անդուլ աշխատանքին, ՖԱՅՀԱ հասած է արդէն իր կարողականութեան գագաթնակէտին եւ արդարօրէն վերածուած է Լիբանանի մշակոյթը օտար միջավայրի մէջ ինքնատիպ եւ վստահելի ներկայացուցիչի մը, որ, նաեւ կազմուած ըլլալով արաբական երաժշտարուեստը բնականօրէն ճիշդ գգացող ու հնչող լիբանանցի արաբ երիտասարդ երգողներէ, լաւագոյն մեկնաբանն է Թորիկեանի մշակումներուն:

Ահաւասիկ, յանձինս Եղուարդ Թորիկեանի եւ Պարգեւ Թասլաքեանի, դէմ յանդիման կը գտնուինք արաբական երաժշտական աշխարհին մէջ արդէն իսկ վիթխարի ու արգասաւոր աշխատանք իրագործած հայ երաժիշտներու, որոնք լի են ստեղծագործական կորովով ու նորանոր նուաճումներու խոստումը կու տան:

Եղուարդ Թորիկեանի ստեղծած արաբական խմբերգային գրականութիւնը արժանի է մէկ երդիքի տակ համախմբումի եւ հրատարակութեան, որով առիթ կը տրուի ո՛չ միայն անոր տարածումին, այլեւ անգամ մը եւս կ'ընդգծուին հայութեան անառարկելի ու բարձրարուեստ ներդրումն ու ներկայութիւնը՝ լիբանանեան մշակութային իրականութեան մէջ:

ԶԱԲԱՐ ՔԷՇԻՇԵԱՆ

t

ԿԱՐԴԱԼ՝

Ժամանակակից Գրողներու Ներկայացումներ

Նանսի Ակապեան

«Կարդալ» գրական երեկոները ծնունդ առին 2002ին, Նիւ Եորքարնակ Նանսի Ակապեանի ջանքերով: Պոսթըն ծնած եւ աշխարհ թափառած այս հեղինակը ջանք ու ճիգ չինայեց, որպէսզի կարենայ իրագործել իր մտասեւեռումներէն մէկը, այն, որ հայ ծագումով գրողներ իրենց գործերը բեմի վրայ կարդան:

Եռամսեայ հանդիպումները տեղի կ'ունենան Նիւ Եորքի բանաստեղծութեան գանազան ակումբներու մէջ, ուր մեծ թիւով հայեր եւ գրոց-բրոց հայասէրներ կը հաւաքուին ունկնդրելու գրողներն ու իրենց գործերը:

Առաջին օրէն Ակապեան կրցաւ ամերիկահայ գաղութի յատկանշական դէմքերէն քանի մը հոգի հրաւիրել, ինչպէս՝ Նանսի Գրիգորեան («Զապէլ»ի հեղինակը), բանաստեղծներ՝ Ալէն Սեմերճեան, Կրէկորի Ճանիքեան, Շուշան Աւագեան, Լոյա Գունտաքճեան, Տիանա Տէր Յովհաննէսեան, Էյմի Ուզունեան, վիպասաններ՝ Միշելին Ահարոնեան

Մարքամ, Արթուր Նէրսիսեան եւ ուրիշներ:

Հանդիպումները միշտ հետաքրքրական են եւ սրահները լեցուն:

Գրողները տարբեր քաղաքներէ կու գան եւ տարբեր խաւեր ու ճաշակներ կը ներկայացնեն: Թէեւ մեծամասնութեամբ անգլիագիր են, բայց իրենց ժառանգութիւնը ներկայ է իրենց գործերուն մէջ: Իրենց համար տպաւորիչ է հայ մթնոլորտի մէջ եւ հայ գրողներու հետ ելոյթ ունենալ:

Ակապեան ԿԱՐԴԱԼներու ճամբով կը փորձէ տարբեր մարդիկ իրարու ծանօթացնել եւ հանրութեան ներկայացնել նոր գրողներուն առաջին հունձքը:

Նանսի Ակապեան հեղինակն է Princess Freak, եւ, Me as her again, True Stories of an Armenian Daughter (Aunt Lute Books), գիրքերուն: Շուշան Աւագեանին եւ Լարա Ահարոնեանին հետ եռլեզու՝ «(ԱՆ)տարածութեան Մէջ» գիրքը: Իր յօդուածները տպուած են «Արարատ»ի, Women Studies Quarterly (The Feminist Press) եւ Homelands: Women's Journeys Across Race, Place and Time (Seal Press) ինչպէս նաեւ Forgotten Bread: First Generation Armenian American Writers (Heyday Books)ի մէջ:

Անոր բանաստեղծութիւնները ցարդ լոյս տեսած են հայ գրողներու անգլիագիր հաւաքածոներուն մէջ, ինչպէս՝ Birthmark (Open Letter Press) and Deviation (Inknagir):

Ան դասախօս է Նիւ Եորքի CUNY եւ NYU համալսարաններուն մէջ. կ'աւանդէ գրողական արուեստի կարուածը շօշափող նիւթեր:

Կապուելու համար՝

Armeniadrama.org/GARTAL.php nancyagabian@gmail.com.

ԲԱԳԻՆԻ «ԸՆԹԵՐՑՄԱՆ» ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐԸ

2. Գագանճեանի նուիրում իր ներդրումը

գ. Մանօթացնել գիրքը գրադատութենէ տարբեր եղանակով, էջերու ընթերցումով:

դ. Առաւելաբար տեղ տալ ապրող գրականութեան, նոր դէմքերու եւ փորձերու, առանց անգիտանալու անոնք որոնք դասական կը համարուին:

Այս հանդիպումները գրողին հետ կ'ընդունին գրասէրը, ընթերցողը, որոնք գրողին համար հայելի են, ուր ան կը տեսնէ ինքզինք: Գրողը, նոյնիսկ երբ չի հանդիպիր ընթերցողին, կը գրէ անոր համար: Ընթերցողը գրողին

Պ. Սիմոնեան կ'ընթերցէ իր մէկ թերթուածը

գրողներու մասին: Նպատակ ունինք շարունակելու գրական մեր հանդիպումները նաեւ յառաջիկայ տարի՝ ամսական դրուժեամբ:

Կը յաջողի՞նք այս շրջանակի աստիճանական ընդլայնումով ընթերցող զանգըլած ստեղծել: Ժամանակը ցոյց կու տայ:

Ս. Կիրակոսեան կը ներկայացնէ գրող Մովսէս Պէաքճեանը

Ձեռնարկեցինք գրական հանդիպումներու, ոչ միայն այցելու գրողներու, բանաստեղծներու եւ մտաւորականներու հետ, այլ եւ մանաւանդ անոնց հետ որոնք կը գտնուին մեր անմիջական շրջապատին մէջ:

Թուենք հետապնդուած նպատակները:

ա. Բեմ տրամադրել հայ գիրքին եւ գրողին, զանոնք ծանօթացնել:

բ. Գիր-գրականութեամբ զբաղողները, գրող թէ ընթերցող, իրարու քով բերել, լսուիլ եւ լսել:

Յ. Շեքերճեանի «Օվըրտոպ» թատերակի ընթերցում

«միւս»ն է, alter ego-ն, որուն հետ շփումը ստեղծագործական ազդակ է:

Երկխօսութիւնը միշտ դրական է, որպէսզի հոգիի եւ միտքի անապատէն դուրս գանք:

Յարդ ունեցանք քանի մը հանդիպումներ. Արթուր Անդրանիկեան՝ Հայաստանի Հանրապետութենէն, Զուլալ Գագանճեան՝ բանաստեղծ, նոր մահացած, Յարութ Շէքէրճեան, Պէյրութէն, դերասան՝ որ թատերական գրականութիւն կը փորձէ, Պէպօ Սիմոնեան գիր - գրականութեան վաստակաւոր, Կարօ Աբրահամեան՝ պոլսահայ

Կ. Աբրահամեան կը խօսի պոլսահայ գրողներու մասին (Լ. Շանթ կեդրոն)

գրողներու մասին: Նպատակ ունինք շարունակելու գրական մեր հանդիպումները նաեւ յառաջիկայ տարի՝ ամսական դրուժեամբ:

Կը յաջողի՞նք այս շրջանակի աստիճանական ընդլայնումով ընթերցող զանգըլած ստեղծել: Ժամանակը ցոյց կու տայ:

Կարելի չէ ակնկալել առանց փորձելու: Հանդիպումները ընդհանրապէս տեղի կ'ունենան ԲԱԳԻՆԻ խմբագրատունը:

Եթէ հետաքրքրութիւնը աճի, աւելի մեծ հաւաքատեղի մը կ'երթանք: Արգիլուած չէ երազել:

Բայց ինչո՞ւ երեսունը պիտի չըլլայ ինիսուն, կամ երեք հարիւր: Գրական ժառանգութիւնը կը պատկանի ժողովուրդին: Եւ այդ ժողովուրդը կը սպասենք:

Բ.

ԲԱԳԻՆ- Ծիներու խնդիր կա՞յ հոս. այսինքն ժառանգաբա՞ր իրացուցած էք այս արուեստը, թէ անձնական նախասիրութեան եւ ընտրութեան հարց է:

ՊԱՐՈՅՐ ՊԱՐՈՅՐԵԱՆ.- Սա ժառանգական է, ես իմ պապայից եմ սովորել դա, իսկ իմ պապան սովորել է իր քեռուց: Քարը շատ հոգեհարազատ է ցանկացած Հայաստանում ապրող հայի համար, որովհետեւ մեր երկիրը լեռնային երկիր է, ու քարը ամէն տեղ է: Ի հարկէ Հայաստանի մէջ արդէն քարը ուրիշ իմաստ է ձեռք բերում, եւ մեր ժողովուրդը դարեր շարունակ քարը օգտագործել է թէ՛ շինարարութեան մէջ (տուններ է կառուցել) եւ թէ՛ արուեստի մէջ: Դա գալիս է դեռեւս չորրորդ-հինգերորդ դարից եւ նոյնիսկ դրանից շատ առաջ, իսկ ես պարզապէս մեր ժողովրդի ազգային ավանդոյթները շարունակողներից մէկն եմ: Տեսնելով իմ ծնողի ստեղծագործութիւնները, քարը ինձ համար եւս դարձաւ շատ հոգեհարազատ եւ ես սկսեցի քարի վրայ խաչքարեր պատրաստել, յուշարձաններ կառուցել:

Երբ քարի վրայ արուեստի գործեր էի անում, մտածեցի ինչո՞ւ նոյնը չա-

նել նաեւ փայտի հետ, որը աւելի նուրբ է, աւելի փափուկ է եւ էդպէս էլ փայտի վրայ սկսեցի փորագրութիւններ անել, եւ փայտը կարելի է օգտագործել նաեւ տան ներսում:

Ինչպէս հայկական ժողովրդական ցանկացած արհեստի կամ արուեստի ճիւղում, էնպէս էլ խաչքարագործութեան մէջ շարունակականութիւնը կայ, եւ ասեմ ձեզ, հիմա էլ Հայաստանում կան շատ հրաշալի վարպետներ, միայն ես չեմ, հրաշալի արուեստագէտներ կան: Ասեմ որ այսօրուան դրութեամբ խաչքարագործութիւնը շատ զարգացած է Հայաստանում, նոր տիպի խաչքարեր են ստեղծւում, իւրաքանչիւր քանդակագործ արդէն ստեղծել է իր առանձին ոճը, որ նման չի միջնադարեան կամ 15-րդ դարի շրջանի խաչքարերին:

Բ.- Այսինքն բարեշրջում կայ, համաձայն էք:

Պ. Պ.- Այո՛, անպայման... անպայման զարգացում կայ: Արուեստը չի կարող նոյն տեղում կանգնած մնալ, դրա համար նոր ճանապարհներ, նոր ուղիներ ենք փնտռում, նոր ոճեր ենք

փորձում ստեղծել, էնպէս որ, խաչքարագործութիւնը բաւականին զարգացած արուեստ է այսօր Հայաստանում:

Բ.- Արտասահմանէն ուսանողներ կ'ունենա՞ք, դուրսէն հետաքրքրուողներ ալ կ'ըլլա՞ն այս արուեստով:

Պ. Պ.- Օտարերկրացի ուսանողներ դեռեւս չենք ունեցել, բայց օտար երկրէ Հայ ուսանողներ ես ունեցել եմ, մէկը՝ Միացեալ Նահանգներէ, միւսը՝ Ֆրանսիայից, որոնք եկել են Հայաստան, Երեւանի Պետական Համալսարանում են սովորել եւ միաժամանակ յաճախել են ինձ մօտ եւ խաչքարագործութիւն սովորել:

Բ.- Ինչո՞ւ խաչքարագործութեան արուեստը չունի միջազգային այն համբաւը, զոր կը վայելեն հայ երաժշտութիւնը, պարարուեստը, նկարչութիւնը եւ միւս արուեստները:

Պ. Պ.- Խաչքարագործութեան համար հարկաւոր են պայմաններ. ասենք՝ նոյն խաչքարերը տանեն դուրս, ինչպէս նկարների ցուցահանդէսներ են լինում, էդպէս խաչքարերի ցուցահանդէս կազմակերպեն. սա գործնականօրէն բաւականին դժուար է, հսկայական ծանրութիւն փոխադրելը իսկապէս վիթխարի միջոցներ կը պահանջի եւ դրա համար ալ խաչքարագործութիւնը մասսայականութիւն չի վայելում ինչպէս նկարչութիւնը կամ երգարուեստը: Իսկ թէ մենք Հայ

յաստանում կազմակերպենք նման ցուցահանդէսներ, իմ կարծիքով դրա կարիքը չկայ, առանց այն էլ Հայաստանը խաչքարերի թանգարան է, ցուցահանդէս է՝ պարզ երկնքի տակ:

Բ.- Տակաւին մօտիկ անցեալին հայկական խաչքարեր ոչնչացուցին իրանեան սահմանի վրայ: Իբրեւ խաչքարային արուեստի վարպետ՝ ի՞նչ զգացիք, երբ այդ լուրը առիք: Որեւէ քայլի դիմեցի՞ք այդ բարբարոս արարքին դէմ:

Պ. Պ.- Այդ երեւոյթի դէմ, ցաւօք սրտի, ես ոչ մի բան չէի կարող անել, կարող էի միայն ցաւել եւ ափսոսալ, բոլորս էլ գիտենք՝ ո՞վ է թուրքը... նրանք այդ տարածքի հայկականութեան դէմ արին էդ բոլորը... ոչինչ հնարաւոր չի անել, որովհետեւ էդ օրերին հայկական պետական եւ հոգեւոր շրջանակներից բարձրացուած բողոքի ձայները ոչ ոք էլ չուզեց լսել, որովհետեւ վերջին հաշուով կայ քաղաքականութիւն... ամէն ինչը, նոյնիսկ արուեստը բերել մտքել են քաղաքականութեան մէջ, էնպէս որ էնտեղ միայն հզօր Հայաստանն է որ ի վիճակի կը լինի ինչ որ բան անել, քանի դեռ դրան չենք հասել, օտար հո-

դում առկայ մեր մշակութային ժառանգութիւնը ցաւօք սրտի կ'ոչնչացւի:

Բ.- Իսկ Հայաստանի մէջ պահպան-

լա՞ծ են խաչքարերն ու կոթողները պէտք եղածին պէս:

Պ. Պ.- Հայաստանի տարածքում ոչ մի խաչքար չի ոչնչացւում, դա բացառուած է: Հնարաւորութեան դէպքում տեղափոխում են, եթէ դրա պահանջը կայ: Այլապէս թողնում են նոյն տեղում, թէկուզ նրա տարածքը ինչ որ բանի համար ուզում են օգտագործել:

Բ.- Ձեր գործերէն նմուշներ ո՞ր կրնանք գտնել:

Պ. Պ.- Հայաստանի Արգել կամ նախկին Լուսակերտ գիւղում կանգնեցուած է Քրիստոնէութեան 1700-ամեակին նուիրուած 15 խաչքարերից բաղկացած յուշարձան: Կան փայտի աշխատանքներ, որոնք գտնւում են Երեւանի Ժողարուեստի թանգարանում: «Մայրութիւն» կոչուող ափսէն կայ, փայտի վրայ փորագրուած եւ մէկ մեթր տրամագծով, որ գտնւում է Հայաստանի Պետական պատկերասրբահում, սա իմ հօր գործն է, իսկ իմ գործերին, կարելի է հանդիպել Հայաստանի տարբեր գիւղերում, նաեւ՝ Գերմանիոյ Պրեմէն եւ Պրեմնի քա-

ղաքներում ունեմ մէկական մեթրանոց խաչքարեր, նուիրուած՝ Հայկական Յեղասպանութեան 90ամեակին, տեղւոյն համայնքների պատուէրով:

Բ.- Եւ վերջապէս, խաչքարագործութեան մէջ ձիշղ ո՞ր կը սկսի արհեստը արուեստի վերածուիլ:

Պ. Պ.- Եթէ հեղինակը սովորական քարտաշ է, արհեստաւոր, վերցնում է մէկ ուրիշի գործը եւ ընդօրինակում: Մի խօսքով՝ կրկնօրինակն է անում: Իսկ մենք, մենք ինքներս խաչքարի գծագիրը պատրաստում ենք, գարդանախշերը գծում ենք եւ մենք էլ փորագրում ենք: Եւ կապ չունի թէ ես էդ գործը գերեզմանի համար եմ անում, թէ կոթողի համար: Դա անպայման պէտք է լինի արուեստի գործ, որովհետեւ 200 տարի յետոյ երբ այլեւս ես չեմ լինի, իմ արած գործը, իմ ձեռակերտ խաչքարը կամ կոթողը պէտք է պատմի իմ արուեստի մասին:

Բ.

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

•

20 Հոկտեմբեր, 2009

**«Բագին»ի
Յարգարժան խմբագրութեան**

«Բագին»ի վերջին թիւին (Յուլիս, Օգոստոս, Սեպտեմբեր 2009) խմբագրականը սրտամօտ էր, տրամաբանական, նաեւ անհրաժեշտ, երբ կոչ կ'ըլլար «իրաւ յանձնառութեան»՝ հանդէպ գիրի ու գրականութեան:

Ոչ ոք կրնայ ժխտել, որ գիրի ու գրականութեան հիմնաքարն ու ատաղձը լեզուն է եւ առանց լեզուի (խօսքը՝ անշուշտ մաքուր հայերէն լեզուի մասին է) գրականութիւնը չի կրնար անթերի, կատարեալ ու գեղեցիկ ըլլալ:

Լեզուն միայն բառապաշար չէ, այլ նաեւ՝ քերականութիւն է, ուղղագրութիւն, կէտադրութիւն, շարահիւսութիւն, եւ այս բոլորը ունին իրենց օրէնքներն ու կանոնները, որոնց անաղարտ պահպանման յանձնառութեան կոչուած ըլլալու են գիրի ու գրականութեան բագինի սպասարկուները:

Երբ միեւնոյն խմբագրականին մէջ կը բացատրուի որ հիները (մեր մեծերը) կրկնելու, «քօնաժ» ընելու չենք, քանի որ «Անցելապաշտութիւնը մահացու ախտ է», եւ դռները բանալու ենք նորերուն ու նորարարներուն առջեւ («Բագին»ի եւ մեր սրտերուն դռները...), լաւ, սակայն երբ նորերը եւ նորարարները ապաւինելով բառապաշարին, յաճախ կը շրջանցեն քերականական ու կէտադրական կանոնները, նոյնիսկ՝ տրամաբանական շարահիւսութիւն չես գտներ իրենց մօտ, լեզուն ինչպէ՞ս անաղարտ պահելու ենք:

Այս է հարցը: Դեղատուփին մէջ բացատրողական թերթիկը քեզի կ'ըսէ դեղին օգուտները ինչ են, նաեւ՝ կողմնակի վնասներն ու հակազդեցութիւնները:

Արդի գրականութեան «դեղատոմս»ը ո՞ր է:
Ի՞նչն է օգտակար եւ ի՞նչը՝ ոչ, կարելի՞ է լուսաբանել:

Յարգանքներով՝

ՅԱԿՈՒ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Հ Ա Ի Չ Ս Ն Ն Ի Ա Օ Ը Ե Օ Ս

2009 ՏԱՐԵՇՐՁԱՆԻ 1, 2, 3, 4 ԹԻԻԵՐՈՒ

ԲԱԳԻՆ

Հայ երիտասարդուժիկն, ինքնուժիկն եւ մշակույթ	1	1
Գրականուժիկն, գիրք, ընթերցող, ընթերցասրահ	2	1
Գիրի եւ գրականուժեան հանդէպ իրաւ յանձնառուժիկն	3	1
Զրոյց ընթերցողին եւ - չընթերցողին - հետ	4	1

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻԻՆ

ՀԵՂԻՆԱԿ

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՍԵԱՆ
ՅԱԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՋԵՄՄԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԱՐԵՒՇԱՏ ԱԻԱԳԵԱՆ
ՅՈՎՍԷՓ ԷՍԿԻՃԵԱՆ

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՅԱԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ԱՐԹՈՒՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿԵԱՆ
ԿԱՄԻԼԱ
ՏԱՂ ՆԱՅԻՐԻ
ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՄԱՊԵՏԵԱՆ
ՄԵԼԱՆԻԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԷԼՕ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ
ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՍԵԱՆ
ԼԻԼԻԹ
ՅԱԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ԽԱԶԻԿ ՏԷՏԷԱՆ
ԼՕԼԱ ԳՈՒՆՏԱՔՃԵԱՆ
ՊԱՐՈՅՐ ՍԵԻԱԿ
ԻԳՆԱ ՍԱՐԸԱՍԼԱՆ

ԽՈՐԱԳԻՐ

Դռներ, Քոյրեր
Հազար եւ մէկ գիշերներու
վախճանական հանգրուանին
էքսպրոմտ, Բէյրութի Գիշերը
Լիրանանեան մայրին
Հոգեկերտուածք, Հայոց երկիր
Իղձ առ Աստուած,
Նայուածքներու լեզուն
Մայրամուտի շողերու հմայքով
Գոյարմատ, Սրարչաւ,
Մագապուրծ, Վերջալոյս
Amalia Rodrigues
Տեսարաններ, Թատրոն
Լուսածերպեր (Շարքից)
Հայրենիքս եղի՛ր», Կը յիշե՞ս
Քերթուածներու շարք մը
Օգնի՛ր ինձ, գիշեր, Դու քեզ գտիր
Յաւերժուժիկն
Գրիչ մը կանաչ
Ներշնչում, Դուրս, ***
Վերադարձրու անունս, Կարօտ
Յարալէզներու հաւատարմութեամբ
Գրգանքը պատրանքի
Քերթուածներու շարք մը
Անյուբի գանգակատուն (Հատուած)
Մայրամուտին Թոտորի (Հատուած)

ԹԻԻ ԷՋ

1	2
1	5
1	9
1	15
1	17
2	10
2	12
2	16
2	22
2	23
2	43
2	51
3	3
3	5
3	8
3	10
3	13
3	17
4	7
4	15

ՀԵՂԻՆԱԿ

Ս. Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ԷԼՕ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ

Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼԸՆՃԵԱՆ

ԽՈՐԱԳԻՐ

Վերադարձ
Ազդանշան, Անբախսան դատաստան,
Բառ համատարած,
Բառերուն կիրքը տկար, Ձգուշաւոր
Հայկ Դիւցազնահօր
Հայաստան, Նախատինքի նշաւակ,
Մնամ երկրում, Անվերնագիր

ԹԻԷ

ԷԶ

4 33
4 35
4 38
4 42

ԱՐՁԱԿ

ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ
ԿՈՂԻԱ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
ՍԻՐՈՒՆ ՍԻՍԵՌԵԱՆ-ՀԱՃԷԹԵԱՆ
ԿՈՂԻԱ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
Ս. Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
ՍԻՐՈՒՆ ՍԻՍԵՌԵԱՆ-ՀԱՃԷԹԵԱՆ
ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼԸՆՃԵԱՆ
Յ. ՊԱԼԵԱՆ
ԱԻԵՏԻՍ ՀԱՃԵԱՆ
ՍՈՆԱ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

Աստղը
Յորձանուտ
Աղջիկտեսը
Վեց-մէկ-վեց
VICTORY!!!
Ճաշի անակնկալ հիւրեր
Մենաւոր իշխանը
Անանուններու կեանքի շերտը
Պէսա
Ես հայ չեմ, ես ի՛նչ եմ

1 19
1 23
1 36
2 26
3 21
3 26
3 31
4 45
4 55
4 60

ԹԱՏՐՈՆ

ՅԱՐՈՒԹ ՇԷՔԷՐՃԵԱՆ

Օվբրտոպ

3 39

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԴՈԿՏ. ՍԵԴԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ
ՄԱՐԳՐԻՏ ԽԱԶԱՏՐԵԱՆ

ՍԷՐԳԷՅ ԱՂԱՋԱՆԵԱՆ

Յ. ՊԱԼԵԱՆ
Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ԴՈԿՏ. ՍԵԴԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ
Վ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ
ԱՐՔՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

ԱՆԻ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՍԵԱՆ
ՎԱՀԷ ՄԱԼՃԵԱՆ

Յարութիւն Կոստանդեան
Հայ մշակոյթի անխոնջ մշակ
Հրանդ Մարգարեանի 70ամեակ
Երգիծանքի լեզուական միջոցները
Գ. Մահարու արձակում
Ձուլալ Գագանճեան բանաստեղծ էր
«Կիրակմուտք»՝
Հայ բանաստեղծութեան Գոհարը
«Այս աչքերը»
Հերոսի խնդիրը եւ արդի հայ վէպը
Մասին եւ արտացոլում,
յուետեսութիւն եւ լաւատեսութիւն
ժանրային խնդիրները
Երուանդ Օտեանի յուշագրութեան մէջ
Շանթի հերոսուհիները
Մարտ

1 39
1 54
1 63
2 3
2 48
2 55
3 46
4 8
4 16
4 22
4 65

ՀԵՂԻՆԱԿ

ԽՈՐԱԳԻՐ

ԹԻԷ

ԷՋ

ԱՐԽԻԷ

Մ. Իշխանի նամակներէն	3	51
Վ. Շուշանեանէն եւս երկու նամակ՝ Ս. Վրացեանի	3	54

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԵՒՈՐԵԱՆ	Քանաքօ՝ Ճափոնուհին...	1	44
ՀԱՅԱՅՈՒՑ՝ Յ. ՊԱԼԵԱՆ	Գրել յանձնառութիւն է, նաեւ ընթերցումը	1	49
ՀԱՅԱՅՈՒՑ՝ Յ. Պ.	Նստակեացի մը մտածումները-Փրանսուա Մորիաք	1	51
	Գիրքի, գրադարանի, մատենադարանի	2	3
	եւ եթերայնացման մասին - Ալպերթօ Մանկէլ		
Յ. Պ.	Ճափոնական գրականութիւն	3	58
ՀԱՅԱՅՈՒՑ՝ Յ. Պ.	«Վայրի ոչխարին որոնումը»	3	60
Յ. Պ.	Փրանչեսքօ Փեթրարք (1304-1374)	3	70
ՀԱՅԱՅՈՒՑ՝ Յ. Պ.	Փեթրարքէ Հայերէնով վերծանուած	3	71
	բանաստեղծութիւններ		
ՀԱՅԱՅՈՒՑ՝ Յ. Պ.	էջ մը Միլան Քունտերայի	4	79
	«Հանդիպում մը» գիրքէն		

ՄՇԱԿՈՅԹ

ԺԻՐԱՅՐ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ	Անտեսուող խորիմաստ մշակոյթ մը՝	1	71
	սննդառութիւնը հոգեկան եւ կրօնական		
	ըմբռնումներու ուղիներուն վրայ		
Ս. ՄԱՀՍԵՐԷՃԵԱՆ	Ազգային երգին առանցքը,	2	62
	ողնասինը՝ ազգային հնչերանգն է...		
Բ.	Դակայուկի Եռչիմուրա՝	2	71
Բ.	Ճափոնցի գիտնական՝ Հայերու		
	եւ Հայաստանի մասին	2	71
Ս. Գ.	Զոքաք էլ Պլաթ՝ կորսուած		
	քաղաքակրթութիւն մը	3	74
ԲԱԳԻՆ	Ժամանակակից երաժշտագէտ	4	4
	Յարութ Ֆաղեան կը խօսի Կոմիտասի		
	ղերի եւ արժէքի մասին		
ԱՆՈՒՇ ԹՐՈՒԱՆՅ	Կոմիտասի աշակերտները	4	26
ԶԱՔԱՐ ՔԷՇԻՇԵԱՆ	Թորիկեան - Թասլաքեան	4	81
	ստեղծագործական համագործակցութեան		
	նուաճումը		
Լ. Գ.	Կարդալ՝ ժամանակակից գրողներու ներկայացումներ	4	85
Բ.	Բագինի «Ընթերցման» հանդիպումները	4	86

ՀԵՂԻՆԱԿ

ԽՈՐԱԳԻՐ

ԹԻԻ

ԷՉ

ԱՐՈՒԵԱՏ

ԲԱԳԻՆ	Վահէ Պարսումեան՝	1	75
Բ.	լուսարձակներէ հեռու գեղանկարիչ մը Վիզէն՝ ինքզինք փնտռող	2	75
Յ. Պ.	սփիւռքածին արուեստագէտի խառնուածք մը Յովսէփ Գասպարեան՝	3	76
Բ.	բնատուր շնորհ եւ նկարերու կիրք Խաչքարի հայրենի վարպետ Պարոյր Պարոյրեանի հետ	4	87

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Յակոբ Միքայէլեան	4	91
------------------	---	----

ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ

Թիւ 1	80-81
Թիւ 2	80-81
Թիւ 3	80-81
Թիւ 4	96-97

**«ՊԱՏՄՈՒԹԻՆ ՀԱՅ ՅԵՐԱՓՈՒԿԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ
ԵՒ ՀԱՅ ՅԵՐԱՓՈՒԿԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ»**

ՀՐԱԶ ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ

(Խմբագիր՝ ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆ)

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ «ՎԱՅԷ ՍԵԹԵԱՆ» ՏՊԱՐԱՆ

ՊԵՂՈՒԹ, 2009

«ՊԱՏԻԺՆԵՐ»

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ «ՎԱՅԷ ՍԵԹԵԱՆ» ՏՊԱՐԱՆ

ՊԵՂՈՒԹ, 2009

«ՎԷՄ»

Համահայկական հանդես

Խմբագիր՝ ԳԵՈՐԳ ԽՈՒԴԻՆԵԱՆ

Երեւան, 2009 (թիւ 1 - Ապրիլ-Յունիս)

khoudinyan@yahoo.com

«ԵՐԳՈՂ ՅԱՒԵՐ»

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ «ՎԱՅԷ ՍԵԹԵԱՆ» ՏՊԱՐԱՆ

ՊԵՂՈՒԹ, 2009